מוֹעֲדֵי עָרֶב

(אַבענדשטונדען)

מְכַלְכֵּל

מחקרים שונים אשר דברתי מדי שבת בשבתו לפנות ערב באזני בחירי הבחורים מזאמושטץ, המקשיבים לדעת בינה, ותושיה ומזמה יתאוו.

אנכי

יעקב רייפמאנן

חֹבֶרֶת רִאשֹׁנָה

ווילנא

בדפוס ר׳ שמואל יוסף ב״ר יצחק פין, ור׳ אברהם צבי ב״ר יוסף ראזענקראנץ

שנת תרכ״ג לפ״ק

МОЕДЕ-ЕРЕВЪ

т.е. Вечерные часы: Литературныя и Критическія статьи

Сочиненія Я. Рейфмана.

ВИЛЬНО

въ Типографіи С.І. Фина и А.Г. Розенкранца. 1863.

Одобрено Ценсурою
12 Февраля 1863 года. Вильно.

תבונת החברת

ראשונה יבא: פתח דברים אשר שמתי באזני הבחורים יום החלותי תת להם עצה ותושיה. והוא: הערה לפעולה ולעבודה (אויפמונטערונג צור ווירקזאמקייט אונד ארבייט). אחריו תבאנה שש מערכות. ואלה הן:

א). מערכה ראשונה. הערות על תנ"ך. ומספרן מ"ד. ובסופן בא גם מאמר אחד מועיל מאד על הפסקאות אשר באמצע הפסוקים:

ב) מערכה שנית. הערות על תלמודים ופרושים. ומספרן כ"א.

ג'). מערכה שלישית. הערות על מדרשים, ומספרן ח'.

ד'). מערכה רביעית. טעמים על דברים שונים. ומספרם ד'. ואלה הם: 1. טעם: משפט סנהדרין שראו כלן לחובה פוטרין אותו. 2. טעם: פטור הנשים ממצות עשה שהזמן גרמא. 3. טעם: אבדן משפט הזכיה (אייגענטהומסרעכט) ע"י יאוש. 4. טעם: עזיבת ר' אלעזר הקליר את דעת הבבלי להחזיק בדעת הירושלמי.

ה'). מערכה חמישית. חקרי קדמוניות (ארכאאלאגיע). ומספרם ה', ואלה הם. 1. מליצות פזמונים בספרי קדשנו. 2. דרך חבור שירים ע"ש א"ב. 3. מקור מנהג אסרו חג. 4. דרך סתירת הדעות בימי קדם. 5. זמן המצאת מוריד הברק (בליטצאבלייטער).

ו'). מערכה ששית: גדרים (דעפיניטיאנען, ערקלערונגען, בעגריפפסבעשטיממונגען). ומספרם י'. ואלה הם: 1. גדר: בית

מדרש הרבנים . ובו מובא מאמר אחד רב התועלת ממני , אשר קראתיו בשם : קול יעקב . 2 . גדר : מחלוקת אם יש ברירה או אין ברירה . 3 . גדר : מאוס . 4 . גדר : כבוד . 5 . גדר : שלמות הנפש . 6 . גדר : כילות (קאַרגהייט) .

דבריה מעטים בענינים רבים אשר היה נחוץ להכביר מלין עליהם , ולחזקם במאמרים רבים מדברי בעלי אספות ראשונים ואחרונים , למען יסכר פי דוברי עתק בגאוה ובוז על כל דבר חדש , אך לא בה האשם , כי אם בחסרון הכסף , אשר הוא בעוכרי כל דבר טוב וערב ומועיל . ומטעמו נסב גם העדר ההקדמה אשר הכינותי לספרי : מועדי ערב בכלל . אף כי היא נחוצה מאד לידיעת קורותיו . מוצאיו , מובאיו , אבני פנותיו , אדניו , ותועלותיו , וגם היא מכלכלת הרבה חדשות ונצורות , אולם חלקי ד' אמרה נפשי על כן אוחיל לו , כי בחוברות הבאות ימנה כל חסרון ויתקן כל מעות , ואז תראה גם צדקת מאמר : יש דבר שיאמר ראה־זה חדש הוא כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו (קהלת א' , י') , בהגלות , כי אדני המערכה הראשונה אך על דברי חז"ל והבאים אחריהם הטבעו , וביחוד על דברי התנא רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי בברייתא דל"ב מדות אשר כפי אברר שמה לא נוסדה על מדות האגדה כי אם על מדות העקסעגעזע (טריפט = דער ביבעל אויסלעגונג) . יחכה נא הקורא והמבקר עד אשר אבא שמה בעזרת צורי וגואלי .

מדי דברי על כל אדות החברת , זכר אזכר גם את תמכיה בצאת לאור יומם , ואודה להם חסדם , הלא המה שני בחורי חמד מהשמעים את דבריה מפי , אחים משכילים וטובי לב . שם האחד : צבי הירש ליבש , ושם השני : דוב בערים בני הנגיד היקר והנבון הנכבד מו"ה יהושע מרגליות מזאמושטץ . ישלם ד' פעלם , וגמול ידיהם ישיב למו .

פֶּתַח דְּבָרִים

הערה לפעלה ולעבודה

(אויפמונטערונג צור ווירקזאמקייט אונד ארבייט)

א') דעו לכם אהובי לבי! כי יסוד השלמות (פאָללקאָממענהייט) הוא פעלה (ווירקונג, דורך אינגערע קראפט עטוואס הערפאָרברינגען) וברוב פעלה רב שלמות על כן אם בתמים ובאמת תאבו להיות שלמים שקדו ושמרו לפעול איש איש מסת הילו, וכאשר תוסיפו לפעול כן תרבה וכן תפרץ שלמותכם.

ב') שימו נא עיניכם מקשיבים לקולי! על דרכי אבינו קננו, ועל ארחות כל צבאות הטבע החונים עליו, ובעקבותיהם כי תצאו לכם ובאשוריהם כי תאחזנה רגליכם אשריכם וטוב לכם. ראשונה, התבוננו נא בינה באבינו הישבי בשמים, וראו, כי הוא רב העלילה, ומעולם עד עולם יפעל ויעשה מאין הפוגות. בראשית ברא מתהו את השמים ואת הארץ ואת כל צבאם. וגם אחרי אשר ברא כל לא חדל ולא יחדל לנצח נצחים לפעול ולעשות, כי לא כמעשה בן אדם מעשה אל. במעשה בן אדם העשה לבד, והשומר לבד, איש אחד יבנה בית, ואיש אחר ישמרנהו, איש אחד יטע כרם, ואיש אחר יצרנהו. לא כן במעשה אל, בו העשה הוא השומר. אל ברא תבל ומלואה, והוא ממכון שבתו ישגיח עליהן לבלתי תמוטינה, הוא אמר ויהי, הוא צוה ויעמוד. וכזה כתוב בפירוש אשר על הלכות יסודי התורה להרמב"ם (פ"א הלכה ג') וז"ל, שכל מצוי שיש עלה למציאותו,

אין

אין עלת מציאותו היא עלת קיומו, שהבונה הוא עלה פועלת לבנין, ואם ימות הבונה לא יפסד הבנין, שקיום הבנין יש לו עלה זולת עלת הווייתו, והקב"ה הוא ממציא כל נמצא, והוא המקיימו בשפע שמשפיע עליו תמיד עכ"ל. ועל פי הדברים האלה תדעו פשר דבר אחד הנמצא במדרש (ב"ר פס"ח, ויקרא רבה פ"ח, במדבר רבה פ"ג) אשר הוא בעיני כל איש כדבר אשר אין לו שחר, וזה הוא: מטרונה שאלה את רבי יוסי בר חלפתא, אמרה לו: לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו? אמר לה: לששה ימים וכו'. אמרה לו: מה הוא עושה מאותה שעה ועד עכשו? אמר לה: הקב"ה יושב ומזווג זווגים וכו' עכ"ל. ותבינו על נקלה, כי המטרונה חשבה אשר האלהים הוא אך עלת מציאות העולם, ולא עלת קיומו, ולכן שאלה: מה הוא עושה מאותה שעה ועד עכשו. והשיב לה רבי יוסי בר חלפתא בדרך חידה: הקב"ה יושב ומזווג זווגים, ר"ל כי אף אחרי אשר ברא אלהים את עולמו יש עוד מלאכה גדולה לפניו לעשותה, והוא קיום העולם, כי הוא גם עלת קיומו כנ"ל, וידוע, כי קיום העולם הוא ע"י זווג היסודות זה עם זה וקשור כל הנמצאים השונים זה בזה להשגת תבלית אחד, וזה הוא המכונה פה בשם: זווג הזווגים. וכבר כתבתי זה במחברתי: פשר דבר (מאמר ח'). ובלעדי בריאת וקיום העולם מה רבו מעשי ד'! ומה עצמו מפעלותיו! כל מקרה בני האדם, וכל מקרה הבהמה, כל חפץ, וכל ענין, אך על פי העליון יצאו ועל פיו יבאו. הוא מוחץ ומרפא, הוא מכאיב ומחבש, הוא ממית ומחיה, הוא מוריד שאול ויעל, הוא מוריש ומעשיר, הוא משים שפלים למרום ומכניע רמי הקומה עדי ארץ, (ועפ"ז יתבאר היטב מ"ש במדרש (מקומות הנ"ל): א"ר ברכיה בלשון זה השיבה ר' יוסי ב"ר חלפתא, הקב"ה יושב ועושה סולמות מגביה לזה ומשפיל לזה וכו' עכ"ל), בדברו יאבד ליש מבלי טרף ובדברו ימלאו מעונותיו ציד, ברוח פיו עדרי בקר יתעו לבלי מרעה וברוח פיו בנאות דשא ירבצון. בפקודתו

ימצא

ימצא עורב די אכלו ובפקודתו חסר וכפן חבלו . וגם נמלה קטנת ארץ ביד אלוה עתותיה אם לשבט אם לחסד. סוף דבר! הכל כאשר לכל תחת השמש עלילות שדי המה, ואין אפוא גם חלק מצער מרגע אשר לא כונן בו ד' אלפי רבבה מעשים. ואם כה הליכות אל בקדש, זכרו זאת בנים יקירים לי! והתאוששו בכל מאמצי כח ללכת באורחותיו איש איש כאשר תמצא ידו, ולפעול רב פעלים, ולכונן מעשים עד אין חקר, כי כן צונו ד' אלהינו ללכת אחרי מדותיו, ככתוב בסוטה (י"ד א'): אחרי ד' אלהיכם תלכו, וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? והלא כבר נאמר: כי ד' אלהיך אש אכלה הוא? אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה וכו' עכ"ל, וכ"ה בס' משנה תורה להרמב"ם (הלכות דעות פ"א הלכה ה' והלכה ו') עיי"ש. עתה קומו בני! התהלכו בכל כבר הטבע לארכו ולרחבו, ותחזינה עיניכם איש איש על עבדתו ועל פעלו, ולא יתן פוגת לעמלו. כי יגלו עפעפי שחר תצא השמש לפעלה ולעבודתה עדי ערב. קרנים מידה תשלח ואופל וצלמות ישערו ממקומם, ארץ ומלואה תחמם, שלג וכפור המסה ויהיו ליבלי מים, סגור השושנה תפתח, הרים תלביש חציר, ועמקים שית דשא תעדה, דגן תבשל, קוצר ומעמר תקרא השדה. בבא אמש ירח יקר הולך ברחבי שמים, ומימינו ומשמאלו גדודי כוכבים אין מספר, חשך יגיה, מגדים יבכר, מי הים ירבה פעם וימעיט פעם. הרוח שוקד על מעשהו. סובב סובב הולך, כנפיו יניד בכח וקול כקול שדי ישמיע, ירעיש הים ורום גליהו ישא, הררי עד יפוצץ וסלעי איתן יהפוך משרש. המים ישמרו פקודתם. ימוגגו נאות שדי ובר יתעטפו, ירוו נפש עיפה, ינקו הלאת סות וצואת בשר יסירו. צמח האדמה עובד עבודתו בלי עצלתים. הגפן תגמול ענבים לשמח בתירושם מרי נפש. הזית יעש פרי להצהיל פנים בדשנו, הדודאים ישימו קטורה באף אנוש, החבצלת הוד והדר תלבש לשעשע עין רואי. כל בשר אשר בו רוח חיים יעבוד עבודתו ביד חרוצה. הנער

יעש

יעש לו משכן על שן סלע, שם יתלונן, ושם יתן טרף לגוזליו.
הדרור תצבור רפש וטיט, ותבנה קן לה, שם תמליט ביציה,
ושם תשית אפרוחיה. הדבורה תעוף כל היום מציץ אל ציץ.
תמוץ לַחם, ותעש דבש להאיר עיני בן אדם, וברוח שוקדת
תפעל מכון לשבתה, חדריה מה מאד נפלאו! ותאיה מה מאד
נהדרו! העכביש יארוג מבלי חדל חרמים מעשה שבכה ללכוד
במו זבובים. תולעת המשי תכין פתילים לבגדי חופש. צפרים
בנות השיר מבין עפאים נעים זמרות ישמיעו, קול כקול עשור ונבל
יתנו לענג אזן ההלך. אף גם אבן דומם לא תָנוח מכל עבודה.
הן יש בקרבה כח העבד כל ימי היותה להדביק את העצמים
הפשוטים אשר היא מרכבת מנהם איש באחיהו, כי קיום כל
הדברים המרכבים הוא אך בהתלכד העצמים הפשוטים אשר
מהם הרכבו ולא יתפרדו, וזה לא יקום ולא יהיה כי אם בכח
טבעי הנטוע בקרבם העובד בזה כל ימי היותם, וכי תשבות
עבודת הכח ההוא יתפתחו חרצבות העצמים הפשוטים, וימסו
אסוריהם, ואיש איש אל מקומו ילך, והמרכבים עוד אינם,
ומעקבותיהם אין כל זכר. ואין אפוא גם אחד בכל ממלכות הטבע
אשר לא יעבוד עבודה ולא יפעל פעולה כל ימי היותו. ומה טוב
ומה נעים אם כן בני! לכתכם בדרך תורכם הטבע אשר היא לכם
אם נאמנה ואמנת משכלת, ושחרת טובכם ושלומכם כל הימים.
אנא שמעי לקחי! שימו לבכם אל ארח אביכם, ואל תשטו מעל
מעגל אמכם, ועבדו עבודה והיו פועלים חרוצים כל ימי היותכם
על פני האדמה. משׁשו נא את כל כלי נפשותיכם, ואיש איש
מכם יפעל לפי הכשרון הנמצא בכלי נפשו, ויהי לבכם נכון בטוח
כי כל אחד מכם ימצא מאה שערים בזרע הטמון בחק כשרון
נפשו אם לרגעים ישקהו וברביבי הכמה ודעת ימוגגהו. עורו
נא מתרדמת הבטלה! אל תלחמו את לחם העצלות, ואל תתאוו
למטעמותיה, כי חמת תנינים מהולה בקרבם. ראשיתם נפת
צופים, ואחריתם מרורת לענה. ודעו לכם, כי אך כסילים ינוחו

בחק

בחק עצלות, אך בוערים בערשה ירגיעו, לא כן כל אשר חלק לו אלוה מעט בתבונה, הוא ידע ומבין, כי אין בחקה המנוחה, ולא בערשה המרגעה, אך שנת מות, אך דממת קבר, וכי משובת עצלה אבדן נפש הֵנָה, ושלות בטלה רקב עצמות · ראו נא! שמה סרוח על ערשו עצל ורפה ידים · בינו בו ותחזו כי חייו עליו למשא, והעת אשר כל חפצים לא ישוו בו הוא לו למעמסה, ארכו לו הימים, והלילות רחבים מני ים, וילאה מאד כלכלם, בבקר יאמר: מי יתן ערב! ובערב יאמר: מי יתן בקר! בעצלותו תחלש גויתו, ובשפלות ידיו יתעבשו כל עצמותיו, כי רוח העבודה לא נשבה בהם מעולם, והנו תמיד כאיש נדהם וכגבר עברו יין. האין טוב מות איש כזה מחייו? האין נכון לקוץ באיש אשר כה מנהגו? האין ראוי לשקץ בן אדם אשר גם רמש וצפור כנף ידעים תעודתם (בעשטיממונג) ושומרים פקודתם יתר הרבה ממנו?. על כן בני! חדלו לכם מן האדם אשר כאין נשמה באפו ינהג, כי במה נחשב הוא? הלא בהמות שדי וחיתו יער טובות ממנו? עבדו תמיד, ועשו כל אשר בכחכם לעשות, והוציאו החוצה כל שפוני טמוני נפשכם.

ג) עוד דעו לכם בני! כי אך איש פעלים (חיין טהעֶטיגעס וועזען) יקרא חי, ואך עובר עבודה ועושה מעשה לנפש חיה יחשב. כי גדר החיים איננו למבינים היטב גדרי הדברים כי אם תנועה ומעשה (בעוועגליכקייט אונד טהעֶטיגקייט). וזה הוא כוונת איש חי (לפי הכתיב) רב פעלים (שמואל ב׳ כ״ג כ׳). כי אך רב פעלים הוא: איש חי. כנ״ל · ועפ״ז מובן היטב מ״ש באבות דרבי נתן (פי״א): ר׳ טרפון אומר, אין אדם מת אלא מתוך הבטלה וכו׳ עכ״ל, כי אך בהבטל האדם מעשות מעשה ומפעול פעולה יקרא מת, אבל כל עוד אשר הוא איש פעלים חי יקרא · כנ״ל. ובגלל הדבר הזה מברך כל אדם בקומו משנתו: בא״י המחזיר נשמות לפגרים מתים (ברכות ס׳ ע״ב), כי

כי בעת שנתו לא יעשה ולא יפעל כל דבר. ובעבור זה אמרו חז"ל: והמתים אינם יודעים מאומה, אלו רשעים שבחייהן קרויין מתים. שנאמר (יחזקאל כ"א). ואתה חלל רשע נשיא ישראל (ברכות י"ח ב'); כי הרשעים אינם עושים דבר אשר נאוה לו שם: מעשה, וכל מעשיהם אינם כי אם בטלה, הבל וריק, אפס ותהו, והלאה עוד אדבר ע"ז. ולכן הם אך פגרים מתים, אך תמונות מחוקות על הקיר, וכל רוח חיים אין בקרבם, וכעין זה כתוב בסנהדרין (ז' ב'): דבי נשיאה אוקמו דיינא דלא הוה גמיר וכו' פתח ואמר: הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם, הוא יורה, הנה הוא תפוש זהב וכסף, וכל רוח אין בקרבו עכ"ל. וכן יאמר האשכנזי: לעבענדיג טאָדט זיין, אשר כונתו היא: דעם לייבע נאך וואהר לעבען. אבער דעם גייסטע נאך אונטהאֶטיג זיין. ולכן כל איש מכם החפץ חיים יהיה רב פעלים.

ד) מה העבודה אשר שלמיתכם שואלת מעמכם? ומה הפעולה אשר מבקשת מכם לעשותה? אך עבודה בתורה אך עבודה בכל דבר חכמת בינה, אך פעולת טוב וחסד, אך פעולת כל דבר מועיל לכם, ולרעיכם, ולמלכם, ולארץ מולדתכם: ובלתם אין עוד דבר אשר נאות לו שם: עבודה. או: פעולה, כי גדר עבודה ופעולה הוא: עשית דבר מה על פי חקי השכל ומשפטי החכמה. אשר מגמת פניהם היא תמיד השגת דבר נחוץ לקיום העולם. וכל עשית דבר מה אשר איננה על פי חקי השכל ומשפטי החכמה אך בשם: יגיעה לריק, עמל לתהו טורח לאפס תקרא. ואם כן זולתי עשית דבר מועיל אם לעושה או לאחרים אין עבודה ופעולה, כי חקי השכל ומשפטי החכמה יפקדו על האדם פקודה נמרצת לבלתי עשות כי אם את המועיל אם לעושה או לאחרים וכל אשר איננו ע"פ חקי השכל ומשפטי החכמה לא יבא בגדר עבודה ופעולה, כנ"ל.

ועפ"ז

ועפ"ז תבינו את אשר אמרתי למעלה כי מעשי הרשעים אינם כי אם בטלה, הבל וריק, אפס ותהו, הן, מעשי הרשעים אינם עפ"י חקי השכל ומשפטי החכמה. ובמ"א אברר ואלבן הדבר הזה היטב.

ה) יען אשר השלמות לא תושג כי אם בפעולה, כנ"ל, נחוץ אפוא לכם מאד להרגיל את נפשכם להיות בכל דבר חכמת בינה ממציאה (ערפֿינדעריש, ערפֿינדזאם) בבחינה מה, למען תהיה תמיד פועלת, ולא אך מקבלת פעולה, ואל נא תאמרו הון בידיעת האמת לבדה, אך חזקו ואמצו תמיד לדעת גם את הדרכים המובילים לידיעת האמת, וכאשר תשמעו דבר אמת מאיש או תראוהו בספר יחפש רוחכם בחפש מחפש לדעת איככה בא האיש או בעל הספר אל דבר אמת הלזה, ואל תהיו כאלה אשר בעמל אנוש אינימו ועם אדם לא ייגעו, ותמיד ילחמו בלחם הכין זר וישתו ביין מסך נכרי, אבלו ושהו יגיע כפיכם, או אז אשריכם וטוב לכם, כי תהיו ממציאים ופועלים, ותשלימו בזה את נפשותיכם, ותדבקנה בד' חותם תכנית השלמות. וכזה כתוב בהקדמת ס' גבעת המורה, וז"ל וראוי שתדע קורא משכיל! כי אין תכלית כונתנו בהשגת האמת, ידיעת איזה משפטים כוללים, נמשכים אחר חקות השכל, ומסכימים לצורת ההשגה בכלל, אבל באמת תכלית כונתנו בזה היא, השגת הדרכים אשר בהם נגיע אל המשפטים הנזכרים, כי להיות כפי המוסכם, תכלית כונתנו, השגת השלמות, והשגת השלמות לא תגיע זולת בהוצאת מה שבכח אל הפעל, וזה לא יגיע כי אם בפעולה, ולא בקבלת פעולה, והנה אין בידיעת איזה משפט ואמונתו שום פעולה. אבל בידיעת הדרכים אשר בם נגיע אליו וכו' ולזה הוא באפשר שידע איש אחד כל המשפטים הנמצאים בספרי החכמות מזולת שיגיע לקנין שום שלמות בעבור זה, ואיש אחר ידע משפטים מועטים אבל במופתיהם ר"ל בקשורם עם משפטים אחרים יגיע מדרגת השלמות כפי מדרגת השגתו בקשור המשפטים הנזכר,

ולזה אין ראוי שתהיה כונתך בהשגת האמת ידיעת המשפטים המוסכמים לאמת בספרי החכמות, אבל ידיעת דרכים אשר בם הגיעו אליהם ממציאיהם, ובזה תהיה ממציא בבחינה מה עכ"ל. ועפ"ז תבקע לכם כשחר כונת מאמר אחד במדרש (דברים רבה פרשה ח') וז"ל כי חיים הם למוצאיהם, למי שממציא אותן עכ"ל, כי ר"ל למי שהוא ממציא את ההכמות בבחינה מה, כנ"ל, וזה הוא אמת וצדק, ופירוש מ"כ שם הוא לחוץ עד מאד. שימו נא בני! לבכם אל כל הדברים האלה. ובבן באו אל שש המערכות אשר ערכתי לפניכם בזה, ומי יתן והיו אלה לכם כמערכות לחם חמדות עם יין רקח. אזי שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי, ואומרה: עתה הנה נתן לי כלבבי, וכל זממי הפיק. הן, מה אנכי שואל מעמו? אך תתו לי חיל ללמוד דעת ומזמה, וללמדם.

מַעֲרָכָה רִאשׁוֹנָה

הערות על תנ"ך

א'), בבראשית (ב' ג') כתוב: כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות. מלת: לעשות. קשתה על כל המבארים. ולי נראה כי איננה שבה אל מלת: ברא. רק אל מלת: שבת. וכי ר"ל מכל מלאכתו אשר ברא אלהים שבת ביום השביעי לעשות עוד. והוא ע"ד: וחדל לעשות הפסח (במדבר ט' י"ג). ונמצא לפ"ז פעל: שבת קשור גם בלמ"ד, כפעל: חדל. רעהו, ולא אך במ"ם לבדה.

ב') שם (שם כ"ד): ודבק באשתו והיו לבשר אחד. השבתי לנכון או גם לנחוץ להגיע עמכם בזה דבר אחד אשר כתבתי עלי גליון מחברתי: תבנית הבית (זאלקווא תר"ד). ויסודתו בפסוק הזה. ואתם התבוננו נא בו בינה. במחברתי הלזו (ג' סע"ב) כתבתי: מה

אשר

אשר אסרה התורה אשת איש לכל איש , הוא אך בעבור אשר נתיחדה לאיש אחד לבדו , ועל ידי היחוד ההוא נאסרה לכל איש , כי אסור לו לגעת בדבר המיוחד לזולתו . והוא ענין אחד אם כן עם אסור גזלה וגנבה עכ"ל. ועל זה הוספתי אחרי כן בגליון : כעין זה כתוב בפי' רש"י (סוטה ל"ז ב' ד"ה אלא זה הבא על הערוה) : משיג גבול רעהו , בא על אשתו הרי הוא השיג גבול עכ"ל. ובס' החנוך (מצוה ל"ה : שלא לבא על אשת איש , שנאמר לא תנאף וכו' שיש בענין הנאוף עם אשת איש לד גזל עכ"ל . ובס' עקרים (מאמר שלישי פכ"ו) : ואחר כך שב להזהיר על הדברים הכוללים שהם הכרחיים אל האנשים בבחינת היותם והתקיימם במדינה , כדי שישלם הקבוץ המדיני . והדבור הראשון מהם הוא שצריך שישמור את גוף חברו , וזהו לא תרצח . ושישמור ממונו , וזהו לא תגנוב כפי פשט הכתוב . ושישמור הדבר שהוא ממוצע בין גופו וקנינו , וזהו אשתו , כי היא מצד מה כאלו היא גופו ומצד מה כאלו היא קנינו , וזהו דבור לא תנאף עכ"ל . והשמר לך קורא ! פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר על פי הדברים האלה , כי ברשיון הבעל יחדל אסור אשת איש , כדעת כת הסימאָניסטען (אַנהענגער דער לעהרע דעס פערשטארבענען פראַנצאָזישען גראַפען סט . סימאָן) אשר בצרפת . וכת שבתי צבי (בימינו) . חלילה לך להוציא משפט מעקל כזה , וגם להעלותו על רוחך . הקשיבה אחי ! לדברי ותאורנה עיניך . דע ראשונה כי יש שני מיני קנין . א' : קנין עצמי . ב' : קנין המוסף . קנין עצמי , הוא קנין אשר יש לאיש בעצם דבר מה , מבלי שום לב אל השמוש והתועלת (געברויך אונד נוטצען) אשר יוכל לקבל ממנו , כי זכרון העצם לבדו הוא מפשט ממוזג כל הדברים הנלוים עליו . והוא הקנין אשר פי חז"ל יקראו בשם : קנין הגוף . וקנין המוסף , הוא קנין אשר יש לאיש בשמוש ותועלת דבר מה , מבלי כל זכות בעצמותו . והוא הקנין אשר פי חז"ל יקראו בשם : קנין פירות . והנה פסוק : ודבק באשתו והיו לבשר אחד . יורה למבינים כי על-פי אור עולמים היתה שומה עוד ביום עשות ואת האשה לבלתי ידבק בה איש , כי אם בהיות לו בה קנין עצמי אשר על פיהו היא לו כעצם

מעצמיו

מעצמיו וכבשר מבשרו, אבל לא בהיות לו בה אך קנין שמושי, מבלי כל זכות בעצמותה. וזה הוא יסוד שטת הרמב"ם החושב בעילת אשה בלא קדושין למצות לא תעשה מן התורה. יעויין ספר המצות אשר לו (מצוה שנ"ה): הזהיר שלא לבא על אשה בלא כתובה וקדושין והוא אמרו: לא תהיה קדשה מבנות ישראל, וכבר נכפלה האזהרה בזה הענין בלשון אחר, והוא אמרו: אל תחלל את בתך להזנותה, ולשון ספרי: אל תחלל את בתך להזנותה זה המוסר בתו פנויה שלא לשום אישות עכ"ל. וכן כתוב בספרו משנה תורה (הלכות אישות פ"א הלכה א') יעו"ש. כי בלא קדושין אין לו בה קנין עצמי, עתה לך לך עוד לעד אחד הלאה, ובינה, כי אסור בעילת אשה בלא קנין עצמי בה הוא חטר מגזע אסור נגיעה בדבר המיוחד לזולתו. אם לאשה בהיותה ברשות עצמה, או לאביה בהיותה ברשותו. או לאיש אחר בהיותה אשת איש. ובפסוק הנ"ל גלתה התורה כי כח החטר גדול עוד מכח הגזע הן בגזע בלתי תלוי השמוש בהעצם, ומותר לאיש להשתמש בדבר מה אם שמושו קנוי לו אף כי עצמו הוא מיוחד לזולתו. אבל בחטר תלוי השמוש בהעצם, ואין השמוש מותר כי אם למי שהעצם מיוחד לו. ואחרי הדברים והאמת האלה נקל לך לדעת כי רשיון הבעל לבעול את אשתו איננו מועיל מאומה. הן ברשיונו אין הבועל קונה רק את שמושה, אבל לא את עצמה, ואם יבעלה יגע בעצם המיוחד לזולתו, כנ"ל. ובתשובתי על אדות הפלגש להדיוט יתבררו ויתלבנו ויצרפו הדברים האלה עוד ביתר עז.

ג'). שם (ד' ח'): ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל־הבל אחיו ויהרגהו, הוא תמוה מאד, כי לא פרש מה אמר קין אל הבל אחיו. וראו על זה בבאורי המפרשים. ולי נראה כי: ויאמר הכתוב פה הוא לשון מחשבה, כמו ויאמר עשו בלבו (שם כ"ז מ"א). ובל יאמרו ללבבם (הושע ז' ב'). ויאמר המן בלבו (אסתר ו', ו'). וכי ר"ל ויחשוב קין תמיד בלבבו על הבל אחיו לקחת את נפשו.

ד'). שם (כ"ה כ"ה): ויצא הראשון אדמוני כלו כאדרת שער ויקראו

שמו עשו. לא פרש מדוע קראו שמו עשו. ולבי ראה, כי: עשו הוא כמו: חשו או: כשו. הן, החי״ת והכ״ף מתחלפות לפעמים בעי״ן. יעוין תהלים (צ״ז י״א): אור זרוע תחת: זרוח. וב״ר (כ״ו): בגלילא צוחין לחויא עויא עכ״ל. ובאיכה רבתי (פסוק איכה יעיב): איכה יעיב א״ר חמא בר ר' חנינא אין חייב וכו' אית אתרא דצוחין לחייבא עייבא, [כזה נמצא גם בתרגום השמרוני על הנוסח השמרוני. יעוין הלאה]. ר' שמואל בר נחמני אמר אין כייב וכו' אית אתרא דצותין לכיבא עיבא עכ״ל. ויעוין מחברתי: חוט המשלש (צד 9 וצד 10). ובתרגום השמרוני על הנוסח השמרוני נמצא: ונעת תחת: וגתת (וירד). עוב תחת: חוב (עון). וחגל תחת: ועגל (לשון ראיה, יעוין ערוך ערך חגל וכרמי שומרון סוף צד 54). ואשקעה. תחת: ואשכחה (וימצאה). עזרי. תחת: חזרי (שובי). כרתע תחת: כרתח (כחוס). ועמה. תחת: וחמה (וירא). עורי. תחת: חורי (עוד). עטף. תחת: חטף (טרף). ענף. תחת: הנף (העז פנים). דנע. תחת: דנח (זרח). וכן מלת: חיק, מתורגמת פעם: חוב. ופעם: עוב. יעוין ערוך (ערך חב ב'), ומתורגמן (שרש עבה ב'). ואגב גררא אעיר כי מ״ש: לטמון בחבי עוני (איוב ל״א ל״ג) הוא לשון חיק. וכן סמ״ך מתחלפת בשי״ן שמאלית. כמו: ושכתי כפי עליך (שמות ל״ג כ״ב) תחת. וסכתי. משרש סכך. בשורי מהם (הושע ט' י״ב) תחת: בסורי. וכאלה עוד הרבה. ועל פי כל זה קרוב מאד אשר כתבתי למעלה, כי עשו. הוא כמו: חשו או: כשו. ונקרא שמו ככה בעבור היותו כלו כאדרת שער ויהי לו למחסה ולמכסה. וכן קרוב מאד כי גם מ״ש: שמאל בעשתו ולא אחז (איוב כ״ג ט') הוא כמו בכסתו. וכן יגיד עליו רעו: יעטף ימין ולא אראה. וככה מ״ש: ועשית מרעה (ד״ה א' ד' י') הוא כמו: וכסית (אותי) מרעה. וע״פ תמורת חי״ת בעי״ן הנ״ל, נ״ל פי: ענק הוא כמו: חנק והוא עדי החונק את הצואר, ויעוין שבת (נ״ז ראש ע״ב): הכא בקטלא עסקינן דאשה חונקת את עצמה, דניחא לה שתראה כבעלת בשר עכ״ל, ויעו״ש בפי' רש״י. וכן יוכל להיות, כי: עור.

הוא כמו: חור, ונקרא שמו ככה בעבור היותו מלא חורים (פֿאָרטען שווייסלאָכער). וכאשר באה עי"ן תחת חי"ת כן באה חי"ת תחת עי"ן, והוא במלת: תחמסו (איוב כ"א כ"ז) שהיא כמו: תעמסו. יעו"ש היטב. הטו נא אזניכם לאמרי אלה והוסיפו לקח. ודעו עוד כי פעל, עשו בשי"ן ימנית הוא בלשון ערבית: כסה (בעדעקקען) ושם: עשאוה הוא מכסה (דעקקע). וידוע כי שי"ן ימנית בערבית היא תחת שי"ן שמאלית בעברית.

ה') ׳ שם (ל"ה כ"ב): ויהי בשכן ישראל וגו' וישמע ישראל ויהיו בני יעקב שנים עשר. פה בא ראשונה פסקא באמצע הפסוק, ואחשוב לנכון להציג לפניכם בזה את מאמרי על הפסקאות אשר באמצע הפסוקים, וכה דברו:

שלשים ואחד פסקאות באמצע הפסוקים

:1) במסורה קטנה (פסוק הנ"ל נמסר: כ"ה פסוקים פסקי' מצעו' פסוק עכ"ל. והוא ט"ס, וצ"ל: ל"א. תחת: כ"ה. ואלה הם:

א'). בראשית ל"ה כ"ב.	י"ז). שם ושם י"ט.
ב'). במדבר כ"ו א'.	י"ח). שם ו' כ'.
ג'). דברים ב' ח'.	י"ט). שם ז' ד'.
ד'). יהושע ד' א'.	כ'). שם י"ב י"ג.
ה'). שם ח' כ"ד.	כ"א). שם י"ו י"ג.
ו'). שופטים ב' א'.	כ"ב). שם י"ז י"ד.
ז'). ש"א י' כ"ב.	כ"ג). שם י"ח ב'.
ח'). שם י"ד י"ט.	כ"ד). שם כ"א א'.
ט'). שם ושם ל"ו.	כ"ה). שם ושם ו'.
י'). שם י"ו ב'.	כ"ו). שם כ"ד י'.
י"א). שם ושם י"ב.	כ"ז). שם ושם י"א.
י"ב). שם י"ז ל"ז.	כ"ח). שם ושם כ"ג.
י"ג). שם כ"א י'.	כ"ט). מ"א י"ג כ'.
י"ד). שם כ"ג ב'.	ל'). ירמיה ל"א כ"ח.
ט"ו). שם ושם י"א.	ל"א). יחזקאל ג' י"ו.
ט"ז). ש"ב ה' ב'.	

ויש

ויש אפוא בתורה ג׳. ובנביאים כ״ח, ואך בששה מהם, והם: יהושע, שופטים, שמואל, מלכים, ירמיה, ויחזקאל, והמספר הגדול הוא במספר שמואל, כי בו לבדו יש כ״ב, והמספרים הקטנים המה בספרי שופטים, מלכים, ירמיה, יחזקאל, כי אין בכל אלה רק אחד אחד, אבל בכתובים אין גם אחד.

2). לפסקאות ההם אין זכר בתלמודים ומדרשים, כי אם בספרי המסורה אשר לא נדע עוד ברור מי ומתי ואנה היו בעליהם.

3). תם אני ולא אדע מדוע אין בכל כ״ד ספרי קדשנו כי אם ל״א פסקאות, ומדוע אינם כי אם בתורה ובששת ספרי נביאים, ולא אף אחד בספרי כתובים, ומדוע רבו בספר שמואל מבכל הספרים, ומדוע לא באו אך בדבור הפשוט ולא בדבור השירי, ואך בספורים ולא במצות ומשפטים. ומי יתן והיה לבב החכמים אשר כל רז לא אנס להם לדרוש ולתור על כל אלה.

4). שמוש הפסקאות ההם הוא לדעתי לדברים שונים. כי האחד בא לשים משמר על הקורא לבלתי ילוק בו דבר בליעל. כמו בפסוק. ויאמר אבשלום וכל־איש ישראל טובה עצת חושי הארכי מעצת אחיתפל וד׳ צוה וגו׳ (ש״ב י״ז י״ד). אשר בא פסקא בין מלת אחיתפל למלת: וד׳. למען לא יחשוב אחד מן הקוראים כי מלת: וד׳ היא מחוברת עם מלת: אחיתפל, וכי טובה עצת חושי הארכי גם מעצת ד׳ חלילה. ורבים באו במקום קו הרעיון (גמדאנקען־סטריך) אשר בספרי חול. והנה שמוש קו הרעיון יפרד לחמשה ראשים. 1. להורות על רעיון בלתי נשלם (נייכען אייננס אונפאָללשטענדיגען גמדאנקענס). 2. על היות חלקי הדבור בלתי מחוברים היטב. 3. להעיר את רוח הקורא על הרעיון הראשי והמיוחד אשר במאמר ההוא. 4. להעלות על לבב הקורא כי יש במאמר הזה דבר קשה ועליו לישבו. 5. להורות על חסרון מלים ומאמרים אשר הקורא צריך להשלימם במחשבתו. עתה נרדפה לדעת אם גם הפסקאות ישמשו לכל הדברים האלה. לפי משפטי יורה הפסקא אשר בפסוק ויהי אחרי המגפה (במדבר כ״ו א׳) אחרי מלות: ויהי אחרי המגפה.

על

על רעיון בלתי נשלם, כי רעיון המלות ההן בשלמותו הוא: ויהי אחרי המגפה אשר על פיה נחסר מספר בני ישראל. הן, אך מעט חסרון מספר בני ישראל נסבה מאות ד' לשאת את ראש כל עדת בני־ישראל הכתובה אחרי המלות הנ"ל, ככתוב בפי' רש"י שם. וכן הפסקא אשר בפסוק ויאמר דוד אל נתן (ש"ב י"ב י"ג) אחרי מלות: חטאתי לד'. יורה על רעיון בלתי נשלם, כי רעיון המלות ההן בשלמותו הוא: חטאתי לד' חטא משפט־מות. כאשר אמר אל נתן: חי־ד' כי בן־מות האיש העשה זאת (שם ושם ה'), ואך עפ"ז מובן היטב מענה נתן: גם ד' העביר חטאתך לא תמות. וכן הפסקא אשר בפסוק ויהי מקצה שבעת ימים (יחזקאל ג' י"ו) אחרי מלות: ויהי מקצה שבעת ימים. הוא להורות על רעיון בלתי נשלם, כי רעיון המלות ההן בשלמותו הוא: ויהי מקצה שבעת ימים אשר חדל להיות משמים ומתאבל. הן, לא קץ שבעת ימים כי אם קץ שממותו ואבלותו הסב דבר ד' אליו הנזכר אחרי המלות הנ"ל, כי אין השכינה שורה מתוך עצבות אלא מתוך דבר שמחה (שבת ל' ע"ב), ועיין פ"ז משמנה פרקים להרמב"ם, ובתוס' (סוכה ל' ע"ב ד"ה הא תני שואבה). והפסקא אשר בפסוק ויאמר הכהן (ש"א כ"א י') אחרי מאמר: חרב גלית הפלשתי וגו' זולתה בזה. הוא להורות על היות חלקי הדבור בלתי מחוברים היטב, וצריך לחברם בדרך אחר כזה. חרב גלית הפלשתי אשר הכית בעמק האלה הנה היא לוטה בשמלה אם אתה תקח לך כי אין אחרת זולתה בזה קח אחרי האפוד ור"ל קח ושים אותה אחרי ותחת האפוד אשר אתה תגור בו (ועיין ש"ב ו' י"ד: ודוד חגור אפוד בד) למען לא תודע לאיש, כי כן אמר לו דוד: המלך צוני דבר ויאמר אלי איש אל ידע מאומה את הדבר אשר אנכי שלחך ואשר צויתיך (שם ושם ג'). ושימת החרב תחת האפוד היא ע"ד: ויחגור אותה מתחת למדיו (שופטים ג' י"ו. והפסקא אשר בפסוק ויעל מלאך ד' (שם ב' א') אחרי מלת: הבכים. הוא להעלות על לבב הקורא כי מלת: הבכים היא קשה בעבור אשר בעת עלות מלאך ד' לא נקרא עוד שם המקום ההוא בכים, כי אם אחרי כן

ככתוב

ככתוב למטה : ויהי כדבר מלאך ד' את הדברים האלה אל כל בני ישראל וישאו העם את קולם ויבכו : ויקראו שם המקום ההוא בכים (שם ושם ד', ה'). ועליו לישבה כי נקרא על שם סופו . וכענין זה בתורה (במדבר י"ג כ"ג), יעוין פי' רש"י שם . אולם קשה מדוע לא נעשה גם שמה פסקא, ול"ע . וכן הפסקא אשר בפסוק ויאמר שמואל (ש"א י"ו ב') אחרי מאמר : איך אלך ושמע שאול והרגני . הוא להעלות על לבב הקורא כי יש במאמר הזה דבר קשה, והוא, הלא שלוחי מצוה אינן ניזוקין ? ועליו לישבו, כי היכא דשכיח היזיקא שאני, ככתוב בפסחים (ח' ב') : והנה בפ"ז משמנה פרקים להרמב"ם כתוב : ואין מתנאי הנבואה שיהיו אצלו כל המעלות המדות עד שלא יפחיתהו פחיתות שהרי שלמה המלך ע"ה וכו' וכן מצינו בשמואל שפחד משאול עכ"ל . ואין זה כדעת חז"ל בפסחים הנ"ל . וכן הפסקא אשר בפסוק ויאמר דוד (שם י"ז ל"ז) אחרי מאמר : ד' אשר הצלני מיד הארי ומיד הדב הוא יצילני מיד הפלשתי הזה . הוא להעלות על לבב הקורא כי המאמר הזה הוא קשה, גם בעבור היותו למותר אחרי אשר כבר אמר לפניו : גם את הארי גם את הדב הכה עבדך והיה הפלשתי הערל הזה כאחד מהם כי חרף מערכות אלהים חיים . גם בעבור היותו סותר את המאמר אשר לפניו הנזכר, כי בו לא נזכר רק הצלתו מיד הארי ומיד הדב ומיד הפלשתי ובמאמר אשר לפניו נזכרה גם הכאתו אותם . ועליו לישבו איש איש לפי דרך מחקרו . וכן הפסקא אשר בפסוק ויהי בלילה ההוא (ש"ב ז' ד') אחרי מלות : ויהי בלילה ההוא . הוא להעלות על לבב הקורא הקושי הגדול אשר יש ביחוד הלילה לנבואת נתן, הלא אין זה כי אם בנבואת נביאי אומות העולם עו"ג, ככתוב בפי' רש"י (במדבר כ"ב ח' ד"ה לינו פה הלילה) יעו"ש ? ועליו לישבו כפי חילו . וכן הפסקא אשר בפסוק יתן לנו (שם כ"א ו') אחרי מלות : שאול בחיר ד' . הוא להעלות על לבב הקורא הקושי הגדול אשר יש בכנוי : בחיר ד' לשאול בפי משנאיו ובעת אשר בקשו שבעה אנשים מבניו להוקיעם נגד השמש . ועליו לישבו כפי מסת שכלו . והפסקא אשר בפסוק הכל נתן ארונה (שם כ"ד כ"ג) . נ"ל

לדעתי

לדעתי אחרי מלת: המלך, וגם הוא להעלות על לבב הקורא הקושי הגדול אשר יש במלה הזאת, כי ארונה לא היה רק עבד מלך ולא מלך, ועליו לישבו ביסוד ר' יונה אבן גנאח הכתוב על ספרו: הרקמה (שער כ"ה לד 153) וז"ל הכל נתן ארונה המלך למלך, שעורו ארונה עבד המלך, ואפשר שיהיה המלך קריאה עכ"ל. ובארבע מלות אחרונות נלפנו כל דברי הרב החכם מאהר על הפסוק הזה (אוצר חכמה מחברת ראשונה לד 65) יעו"ש. ונעלם זה גם מעיני הרב החכם הזה גם מעיני הרב החכם בעל ההערות על ספר הרקמה יעו"ש הערה 2. והפסקא אשר בפסוק ויהי בשכן ישראל (בראשית ל"ה כ"ב) אחרי מלות: וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל. הוא להורות על חסרון דברים (במלות ד') מפני הכבוד, כי בלי ספק כשמוע ישראל אשר עשה ראובן חרה לו מאד וידרוך חצו דבר מר, כן גם שנים רבות אחרי זה לא שככה עוד כל חרונו ולא יכול להתאפק לפני מותו מאמור לו למזער בלשון רכה ועגוגה: אל תותר כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה (שם מ"ט ד'). והשמוש השלישי אשר לקו הרעיון הנ"ל לא מצאתי בפסקאות. אך מצאתי תחתיו שמוש אחר, והוא להבדיל בין שאלת בן אדם לתשובת ד' עליה. והנהו בפסקאות אשר בפסוק וישאלו עוד בד' (ש"א י' כ"ב), ובפסוק וישאל דוד בד' (שם כ"ג ב'), ובפסוק היסגרוני בעלי קעילה (שם ושם י"א), ובפסוק וישאל דוד בד' (ש"ב ה' י"ט), ובפסוק ויהי רעב בימי דוד (שם כ"א א'). ושמוש יתר הפסקאות לא אדע מה הוא, ומי יתן לי איש יודיעני זה, ואשים חסדו כחותם על לבי. עכ"ל.

ו'). במלכים (ב' ו' כ"ז): ויאמר אל־יושיעך ד' מאין אושיעך. אנא נא לי בעקבי חכמי התלמודים והמדרשים, וכאשר המה באו פסוקים רבים בדרך נוטריקון, כן אבאר גם אני מלת: אל אשר היא סרת טעם בדרך הלזו, ואמרה, כי היא נוטריקון: אם לא. ור"ל אם ד' לא יושיעך שוא אשקד אנכי להושיעך, ועפ"ז יש טוב טעם ודעת בפסוק ההוא. ואקוה כי בדרך הזאת יגלה לי פשט דברים רבים אשר הם סתומים וחתומים.

ז'). בישעיה (א' י"ב): כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמס חצרי. המשכילים יבינו, כי אין כל טעם בלשון: כי תבאו לראות פני. ורוח מבינתי עורני, כי תחלת הפסוק הלזה היה בשתי מלות: לא חפצתי אשר בסוף הפסוק הקודם. ור"ל אפוא לא חפצתי אשר תבאו לראות פני. ויש לפ"ז בפסוק ההוא כפל ענין במלות שונות. והשכלתי זה ממ"ש בברייתא דל"ב מדות דרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי (מדה י"א): מסידור שנחלק כיצד? כי מרבית העם וגו' יכפר בעד: כל לבבו הכין וגו' סידור היה ראוי להיות אלא שנחלק וכו' עכ"ל. ואור גדול זרוע לכל המחזיק במדה הזאת הרת אמת ונכוחה. ובימים יבאו אדברה עמכם רבות על אודותיה, ועל אודות כל הברייתא היא.

ח'). שם (כ"ז): ושביה בצדקה. היו"ד נבלעה בשי"ן, והראוי: וישביה. כה חשבתי מאז, ועתה מצאתי כן בבאור הספערות לידידי רשד"ל. ואולי יש אם גם לקריאת ושביה:

ט'). שם (ג' ט"ו). ופני עניים תטחנו. תמורת אותיות בומ"ף זו בזו ידועה לכל איש, ועל פיה נ"ל לאמר: כי: ופני הוא כמו: ובני.

י'). שם (שם כ"ו): ואנו ואבלו פתחיה. במחברת הערוך לר' שלמה פרחון (חלק הדקדוק שער ההפוך) מובאות מלות רבות אשר נהפכו בהן האותיות כבמלות: כשב וכבש, שמלה ושלמה, יעו"ש. ולי נראה להביא בסוגן גם מלת: פתחיה. אשר בפסוק הזה, ולגזור אותה ממלת: פחותיה (ירמיה נ"א, כ"ח). כי על הפתחים לא תתכן לשון: ואנו ואבלו. והשכילו נא להבדיל בינה ללשון: דרכי ציון אבלות (איכה א' ד').

י"א) שם (ז' י"ב): נחה ארס. גם מלת: נחה ראוי להביא בסוג המלות אשר נהפכו בהן האותיות, כנ"ל, ולגזור אותה ממלת: חנה, כי לא תתכן לשון נקבה על ארס.

י"ב). שם (כ"ו י"ח): ישועות בל נעשה ארץ ובל יפלו ישבי תבל. אותיות אהו"י חסרות לפעמים כידוע, וכן במלת: יפלו

הכתובה

הכתובה פה חסרה האלף, והראוי: יפלאו, ור"ל ישועות בל נעשו עוד בארץ, ולא נראה עוד כה דבר אשר יפלאו עליו יושבי תבל.

י"ג) שם (ל"א ב'): וקם על בית מרעים ועל עזרת פעלי און. עזרת היא מלשון: עד העזרה התחתונה (יחזקאל מ"ג י"ד), ויש אפוא פה כפל ענין במלות שונות.

י"ד). שם (ל"ב ב'): והיה־איש כמחבא רוח וסתר זרם. איש. הוא כמו: לאיש. ור"ל והיה המלך אשר לצדק ימלך לכל איש מגן ומחסה כמחבא רוח וסתר זרם.

ט"ו). שם (שם י"ב): על שדים ספדים על שדי־חמד. שדים הוא לשון: שדה. ורבוי שדה ביו"ד מ"ם נמצא גם בתורה (בראשית י"ד ג'): עמק השדים. ושדי־חמד הוא תוספת באור על: שדים. ומפי' רש"י נראה כי היה קורא: סופקים, או פי' ע"פ חלוף דל"ת בקו"ף בא"ת ב"ש, והוא אפוא כענין: מתפפות על לבבהן (נחום ב' ח'). ועוד פי' אחר במקום עמדי, ובמ"א תראהו:

י"ו): שם (ל"ח, י"ז): ואתה חשקת נפשי משחת. אין כל ספק כי: חשקת הוא כמו: חשכת. ע"פ תמורת אותיות גיכ"ק. והוא אפוא ממש כמליצת: יחשך נפשו מני שחת (איוב ל"ג, י"ח), ויעוין פי' המשניות להרמב"ם (כלים פ"א משנה ב'): ופי' חשוכי בגדים מנועי בגדים מאמרו: חשכת נפשי משחת עכ"ל.

י"ז). שם (מ"ז, י"א): ובא עליך רעה לא תדעי שחרה ותפל עליך הוה לא תוכלי כפרה. שחרה. הוא כמו: שחדה. ע"ד דעולא ורעולא ועוד הרבה. ושחד הוא נרדף עם כפר. כמו: לא ישא פני כל כופר ולא יאבה כי תרבה־שחד (משלי ו' ל"ה).

י"ח). שם (נ"ג, י"א): מעמל נפשו יראה ישבע. אותיות אהו"י בנות תמורה הנה. ואין ספק אפוא, כי יראה היא כמו: ירוה. וכן תגיד עליה רעותה: ישבע.

י"ט). שם (נ"ד, ט'): כי־מי נח זאת לי אשר נשבעתי. מלה אחת: כמי נחלקה לשתים: כי־מי ע"ד כי עניים במדבר (איכה ד', ג'). ואשר הוא כמו: כאשר. ויב"ע היה קורא: כימי לשון ימים יעו"ש.

שם

כ') . שם (ס', ח') : מי אלה כעב תעופינה . כעב הוא כמו : כעף . ע"פ תמורת אותיות בומ"ף , והוא אפוא כמליצת . כעוף יתעופף כבודם (הושע ט', י"א) .

כ"א) בירמיה (א', ה') : בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך , ידעתיך היא כמו : יעדתיך ע"ד : כשב וכבש , שמלה ושלמה , ויעוין למעלה (סי' י') . ויש פה אפוא כפל ענין במלות שונות .

כ"ב) . שם (ל"ב ל"ט) : ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים לטוב להם ולבניהם אחריהם . התבוננו נא בינה בפסוק הזה , וראו , כי לב אחד לבדו בלעדי דרך אחד אין די להיטיב להם ולבניהם אחריהם . והוא הערה נפלאה על הרעה אשר ישב רבוי הכתות השונות אל בית ישראל , גם אם נאמין בהאמונה שלמה , כי מגמת פני כל כת וכת היא אך ליראה את ה' ולעבדו בדרך הנכון בעיניה . הוי בית ישראל ! עד מתי תהי מכה רסיסים ובקיעים ? עד אנה ידבר בך חד אל אחד איש אל אחיו לאמר : אך לי נגלו שערי־עבודת אלהים . אך אנכי באתי בסוד ד' , אך אנכי אדע מה הוא דורש מבן אדם ? הוי עדר ד' ! מספר שיותיך המה רעיך , ומאין הפוגות יגלו גם השיות גם הרועים ובאהליהם אך פרץ אך צוחה , אך ריב ומדון , עד שפך־דם . השיות לזאבים נהפכו , והרועים למשחרי לטרף , ואיש את רעהו להרס ולגדופים יתן . זה יאמר : על־יד תפתה רעית , בנאות דשא היורדות אל־חדרי־מות חפרת לך אכל , ומצור ינוק פלגי ראש נמתק שברת . גם־הלאה , מה לך יליד מות ! פה בין החיים ? אל עמק רפאים לכה , שם ביתך , ושמה ישכנו רגליך . וזה יענהו : במו־אפל תמיד רבצת , אהבת אמש ותשנא שמש , אחר כל־הר נשף וגיא עפתה דרשת , שמה בקשת אכלך ושקויך . קרב אליך מורד־אור ומואס נוגה ! אל תגש־בי , פן תשכך יגאלני , ברח לך ממקום יזהירו עפעפי־שחר , היה רע לינשוף , וכמהו בענן וערפל היה קנך . אנא ישבי בשמים ! רחם נא על עדרך הנפוץ בכל פאה , אסוף את נאנך אל מקום אחד , ותן להם רעה אחד , ורעה אתהן

בדרך אחד, וכרות להם ברית השבה, ויחדלו פרעות בישראל, ושבעת שלום ושלות השקט ילינו בעיר ועיר כעשב הארץ.

כ"ג) בהושע (ד׳, י"א): זנות ויין ותירוש יקח־לב. אם טוב טעם ודעת לכם תבינו כרגע, כי לפסוק ההוא כפי אשר הוא בודד לפנינו אין מקום כי אם בספר משלי המכלכל מוסרים ונסיונות בודדים. ולי אין כל ספק, כי הפסוק הזה הוא קשור בסוף הפסוק הקודם, וכי ר"ל כי את עבודת ד׳ עזבו למען שמור ישמרו זנות ויין ותירוש אשר יקחו לב. ולשון: לשמיר זנות ויין ותירוש היא ע"ד: משמרים הבלי שוא (יונה ב׳, ט׳). והנה כא למעלה (סי׳ ז׳). אחרי כתבי זה מצאתי כי ביסוד הפי׳ הזה קדמני רש"ג.

כ"ד). שם (שם י"ד): כי הם עם־הזנות יפרדו ועם־הקדשות יזבחו. הפסוק הזה קשה מאד על כל המבארים, ולבי ראה, כי במלת: יפרדו. נהפכו האותיות, והראוי: ירפדו. וכי ר"ל ירפדו יצועם עם־הזנות. והוא כענין: בחשך רפדתי יצועי (איוב י"ז, י"ג). ובמלת: יזבחו הומרו אותיות סמ"ך ופ"א באותיות זי"ן ובי"ת ע"פ תמורת זסש"רץ ובו"מף הידועה, והראוי: יספחו. והוא לשון חבור ודבוק, ועיין איוב (ל׳, ז׳): תחת חרול יספחו, ובבאורים.

כ"ה) בתהלים (י"ג, ג׳): עד אנה אשית עצות בנפשי יגון בלבבי יומם. עצות: היא לדעתי כמו: עצבת ע"פ תמורת אותיות בו"מף. וכן יגיד עליו רעו: יגון.

כ"ה). שם (כ׳): בפרשה ההיא יש שני שירים שונים. בפסוק ב׳ עד פסוק ז׳ שיר א׳, ובפסוק ז׳ והלאה שיר ב׳. השיר הא׳ הוא תפלה אל ד׳ בעד מלך אחד בצאתו למלחמה על אויביו, לתת אותם בידו. והשיר הב׳ הוא תודה לד׳ בבוא המלך השוא בשלום מן המלחמה.

כ"ו). שם ק"ד, כ"ב): תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון. כ"ל כי במלת: ירבצון נהפכו האותיות, והראוי: יצברון. ויש אפות בזה כפל ענין במלות שונות, ומלת: ואל מיושבת היטב לפ"ז.

כ"ז). שם (ק"ז, ד׳): תעו במדבר בישימון דרך עיר מושב לא מצאו. מלת: דרך היא קשורה לדעתי במלות: עיר מושב לא מצאו

מצאו, ור"ל לא מצאו דרך המוביל לעיר מושב. ובזה מובן היטב מ"ש אחרי זה: וידריכם בדרך ישרה ללכת אל עיר מושב. ויעוין ת"א ובאור.

כ"ח). שם (ק"כ, ז'): אני שלום וכי אדבר המה למלחמה. הוי"ו חסר במלת: וכי. היא יתרה לדעתי, יען הכונה היא: אני כאשר אדבר שלום המה למלחמה. ובמלת: כי, היא פה בהוראת: כאשר.

כ"ט). שם קמ"ג, ח'): השמיעני בבקר חסדך. מה ענין בשמיעת החסד? ונ"ל ברור כי: השמיעני היא כמו השביעני ע"פ תמורת אותיות בו"מף. ובזה ממש כתוב למעלה (צ', י"ד): שבענו בבקר חסדך.

ל'. שם (שם ט'): הצילני מאויבי ד' אליך כסיתי. למלות: אליך כסיתי אין שחר. ונ"ל כי במלת: כסיתי נהפכו האותיות. והראוי. סכיתי והוא כמו: צפיתי בלשון ארמית, יעוין מתורגמן (ערך סכה ב').

ל"א). במשלי (י"ג, י"א): הון מהבל ימעט וקובץ על יד ירבה. לבבי יאמר לי, כי במלת מהבל נהפכו האותיות, והראוי: מבוהל. והוא אשר ע"ד: נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך (שם כ', כ"א). שיתו לבבכם לזה.

ל"ב). שם (י"ד, י"ו): חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח. לי אין כל ספק כי: מתעבר הוא כמו: מתאבר ע"פ תמורת אותיות אחה"ע. והוא לשון חוזק וגבורה, כמו אבירי לב (ישעיה מ"ו י"ב. תהלים ע"ו, ו'). ור"ל וכסיל מתחזק ומתגבר ובוטח כי לא תאנה אליו כל רעה גם אם ילך בשרירות לבו. ע"ד: והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בשררות לבי אלך (דברים כ"ט, י"ח).

ל"ג). שם (כ"ד, ל"ג, ל"ד): מעט שנות וגו': ובא מתהלך וגו'. ב' פסוקים אלה נכתבו כבר למעלה (ו', י', י"א), ונשנו פה למען חברם עם הכתוב לפניהם: ראיתי לקחתי מוסר, ולהודיע

ולהודיע בזה, כי המוסר אשר בב' פסוקים אלה לקח מתכונת שדה איש־עצל. בינו נא בזה היטב.

ל"ד). (שם כ"ו, י'): ושוכר כסיל ושוכר עוברים. בלי כל ספק נהפכו האותיות במלת: עוברים והראוי: בוערים. וכפל: כסיל ובוערים נמצא גם בתהלים. כי בפרשה צ"ב (ז') כתוב: איש־בער לא ידע וכסיל לא יבין את־זאת. ובפרשה צ"ד (ח'): בינו בערים בעם וכסילים מתי תשכילו. ושעור הפסוק הוא אפוא: חללים רבים מפיל כל השוכר כסיל ובוערים לעבודתו, והוא רומז ביחוד לעבודת הנהגת המדינה.

ל"ה). שם (ל', כ"ד): ארבעה הם קטני ארץ והמה חכמים מחכמים. יש אם למסורת אשר לפיה הוא: מחכימים, ור"ל, כי מלבד אשר הם חכמים הם גם מחכימים את האדם. יעוין למעלה (ו', ו'): לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם.

ל"ו): עתה בני! שמעו לי ואדברה עמכם כמעט רגע על אדות כלל ספר משלי. דעו לכם כי בספר הזה נקבצו ובאו שבע מגלות שונות אשר שלש מהן ממחבר אחד הנמו, ויתרן ממחברים שונים, ותהיינה לספר אחד. המגלה הראשונה היא מן פרשה א' עד פרשה י' ומחברה הוא שלמה, כרשום בראשה. המגלה השנית היא מן פרשה י', עד פסוק כ"ג אשר בפרשה כ"ד, וגם מחברה הוא שלמה, כרשום בראשה. המגלה השלישית היא מן הפסוק הנ"ל עד פרשה כ"ה, והיא לחכמים שונים אשר לא נדע מה שמם ומה שם בניהם, כאשר תורה הרשימה אשר בראשה: גם אלה לחכמים. ויעוין בפירוש קב ונקי על הפסוק הזה ועל ראש פרשה כ"ה. המגלה הרביעית היא מן פרשה כ"ה עד פרשה ל' וגם מחברה הוא שלמה, כרשום בראשה. והנה בספר אבן העזר להרא"בן (סי' קי"ע) כתוב כדברים האלה: איתיאל ואוכל ב' חכמים היו, ושאלו מאגור כל אחד דברי חכמה וכו'. דברי אגור, וכתבו שלמה במשלי שלו, כי הם דברי חכמה וכו' תיבת המשא יש לפרש וכו' שהיה מזרע משמע ודומה ומשא [והמשא היא א"כ כמו המשאי ביו"ד היחס] עכ"ל, והוא דבר נפלא עד מאד.

ועל

ועל פי הדברים האלה נ"ל לאמר, כי גם למואל מלך הנזכר בראש פרשה ל"א היה מלך משפחת משא, וכי הטעם המפסיק אשר שמה תחת מלת: מלך נ"ל תחת מלת: משא, ומלת: משא היא מחוברת אפוא עם מלת: מלך, זר"ל מלך של משפחת משא, וכל מ"ש מן: מה ברי. עד: אשת חיל הם דברי מוסר אמו, והם מאמר מוסגר, ולא הובאו פה כי אם בעבור זכרו: אשר יסרתו אמו. ודברי למואל עצמו מתחילים מן אשת חיל, וקרוב מאד כי יסד השיר הזה על אמו הנ"ל, ואל תתמה על מ"ש בו: סדין עשתה ותמכור וגו' אף כי היתה אם מלך, הן ידוע כי המלכות והשרות בימי קדם היו עושות בגדים למכור. המגלה הששית היא מן הפסוק הנ"ל עד פרשה ל"א, ומחברה הוא עלוקה הרשום בראשה אשר הוא שם חכם לדעת ר"ת (תוס' ערובין י"ט א' ד"ה ואליבא תפתה, וע"ג י"ז א' ד"ה לעלוקה). המגלה השביעית היא מן פרשה ל"א עד הסוף, ומחברה הוא למואל המלך, כרשום בראשה.

ל"ז). במלכים (א', ה', י"ב) כתוב: וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף עכ"ל. ונדע מזה כי שלמה יסד משלים לבד, ושירים לבד, ובכל זאת בררתי בהקדמתי לבאורי על משלי, כי בספר משלי נכללו שירים במשלים ויהיו לספר אחד, אף כי בראשו לא נרשם רק: משלי.

ואלה השירים אשר בספר הזה:

1). בפרשה א' מן: שמע בני. עד: חכמות בחוץ תרונה.
2). גם מן: חכמות בחוץ תרונה. עד סוף הפרשה.
3). כל פרשה ב'.
4). בפרשה ג' מן: בני תורתי. עד: אשרי אדם.
5). גם מן: אשרי אדם. עד: בני אל ילוזו.
6). גם מן. בני אל ילוזו. עד: אל תמנע טוב.
7). בפרשה ד' מן: שמעו בנים. עד: בני לדברי.
8). גם מן: בני לדברי. עד סוף הפרשה.

9). כל פרשה ה׳.
10). בפרשה ו׳ מן. בני אם ערבת. עד: לך אל נמלה.
11). שם מן: לך אל נמלה. עד: אדם בליעל.
12). שם מן: אדם בליעל. עד: שש הנה.
13). שם מן: נצור בני. עד סוף הפרשה.
14). כל פרשה ז׳.
15). כל פרשה ח׳.
16). בפרשה ט׳ מן: חכמות בנתה. עד. יוסר לץ.
17). שם מן: אשת כסילות. עד סוף הפרשה.
18). בפרשה כ״ב מן: הט אזנך. עד: אל תגזל.
19). בפרשה כ״ג מן: כי תשב. עד: אל תיגע.
20). שם מן: אל תיגע עד: אל תלחם.
21). שם מן: אל תלחם עד: באזני כסיל.
22). שם מן: בני אם חכם. עד: אל יקנא.
23). שם מן: תנה בני. עד: למי אוי.
24). שם מן: למי אוי. עד סוף הפרשה.
25). בפרשה כ״ד מן: בחכמה יבנה בית. עד: גבר חכם.
26). שם מן: הצל לקוחים: עד: אכל בני.
27). שם מן: על שדה עצל, עד סוף הפרשה.
28). בפרשה כ״ה מן: אם רעב. עד: רוח צפון.
29). בפרשה כ״ז מן: ידוע תדע. עד סוף הפרשה.

וגם בפרשה ל׳ מן: דברי אגור עד סוף הספר שירים שונים (זולתי פסוקים אחדים). אולם אינם משלמה כנ״ל, ויש עוד מאמרים בספר משלי אשר אינם כי אם שרידים משירים שלמים. ועל מאמרים אחדים אשר בו יש עוד ספק אם הם שירים או משלים, ועל כל זה דברתי ברחבה בהקדמתי הנ״ל.

ונ״ל כי על בלילת שירים במשלים בספר משלי, הנ״ל, רמז כבר ר׳ יוסף קמחי אבי הרד״ק במ״ש: ועל כלם ראה משלי שלמה,
ראה

ראה שירים החוזים במשלים עכ"ל (אוצר נחמד מחברת הראשונה צד 112).

ל"ח). באיוב (ג', ה'): יגאלוהו חשך וצלמות וגו' יבעתוהו כמרירי יום: אין כל ספק כי במלת: יבעתוהו נהפכו האותיות, כבמלות כבש כשב, שמלה שלמה, ועוד כמוהן. והראוי: יתעבוהו ובן יגיד עליו רעו: יגאלוהו.

ל"ט). שם (י"א, ט"ו): כי אז תשא פניך ממום. המ"ם השנית אשר במלת: ממום באה במקום רי"ש ע"פ תמורת אותיות למנ"ר. והראוי אפוא: מרום. והוא כעין: ותשא מרום עיניך (ישעיה ל"ז, כ"ג). רום ידיהו נשא (חבקוק ג', י').

מ'). שם (כ"ח, ח'): לא הדריכוהו בני שחץ לא עדה עליו שחל. בסנהדרין (צ"ה א') כתוב: א"ר יוחנן. ששה שמות יש לארי, אלו הן: ארי, כפיר, לביא, ליש, שחל, שחץ עכ"ל. וכ"ה באבות דר' נתן (סוף פרק ל"ט). ובמחברת הערוך לר' שלמה פרחון (שרש שחל) כתוב. שבעה שמות יש לו: שחל, שחץ וכו' גור עכ"ל והוא משגה, כי שם: גור לא הונח כי אם על הילדים, ולא אך על ילדי הארי, רק גם על ילדי התנין, ככתוב באיכה (ד', ג'): גם תנין חלצו שד היניקו גוריהן. ואולי הונח גם על ילדי כל בעלי חיים. והנה גם בתרגום הארמי על: בני שחץ. כתוב: בני אריון. ויעו"ש בפי' רש"י. ולי נראה כי: בני שחץ הם בני חדי הראות (ואהגע דעס שארפען געזיכטעס), כי: שחץ (בנקודה על השי"ן) יורה בלשון ערבית על מליאות עינים פתוחות וגדולות (אָפפענע אונד גראָסע אויגען האבען). והוא נרדף אפוא עם עיט ואיה אשר בפסוק הקודם, כי גם עיט ואיה הם חדי הראות. ואולי בעבור זה התכנה הגאוה בשם: שחץ. בספרי חז"ל. ע"ד: עינים רמות. והיתר אשר יש לי על אודות זה שמור לעת אחר.

מ"א). באיכה (ג', מ"א): נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים. שארי הקרוב אלי, העירני, כי במלת: אל הראשונה הנמרה פתח בסגול, והראוי: אל. והכונה היא אפוא נשא לבבנו אל אל

בשמים

בשמים, ואל הכפים, כי מה בצע בנשיאת הכפים אם הלב הוא במצולת הבלי חלד? והוא ע"ד: וקרעו לבבכם ואל-בגדיכם (יואל ב', י"ג).

מ"ב). בנחמיה (ו', ט"ז): ויראו כל הגוים אשר סביבותינו ויפלו מאד בעיניהם. הוי"ו האחרונה אשר במלת: ויפלו היא במקום אל"ף. בתמורת אותיות אהו"י. והוא אפוא כאלו כתוב: ויפלא. ודעו לכם, כי גם בקאנקארדאנציע אשר לבוקסטארף מובא מלת: ויפלו בשרש פלא, והוא פלא.

מ"ג). שם (ח', י"ג י"ד): וביום השני וגו' וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ד' ביד-משה אשר ישבו בני-ישראל בסכות בחג בחדש השביעי, פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה. מדוע לא מצאו ביום השני כתוב בתורה אשר צוה ד' ביד-משה אשר יענו בני ישראל את נפשותיהם בעשור לחדש השביעי? הלא המצוה היא כתובה לפני מצות סכות? ולמה לא זכר כותב הספר הזה כל מאומה ממעשה יום הכפורים? ולמה דלג מראש השנה אל חג הסכות, ומיום הכפורים אשר ביניהם החשה התאפק ולא נשא את שמו עלי ספר? ועוד יותר נפלא בעיני על אשר כתוב שם בראש פרשה ט': וביום עשרים וארבעה לחדש הזה נאספו בני-ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם: ויבדלו זרע ישראל מכל בני נכר ויעמדו ויתודו על חטאתיהם ועונות אבותיהם. מדוע חכו בצום ובודוי עד יום עשרים וארבעה לחדש הזה, ולא עשו אלה ביום עשירי לחדש הזה אשר הוא יום כפורים, יום ענות אדם נפשו, יום התודות על כל חטא ועון? והנה הירושלמי (ראש ע"ג) תמה: מדוע לא עשו זה ביום כ"ג לחדש הזה? יעו"ש. ובתוס' (ר"ה י"ט ב' ד"ה מימות עזרא). ואני אתמה עליו על אשר לא תמה: מדוע לא עשו זה עוד ביום הכפורים אשר הוא נכון לזה מכל הימים?. ומי יתן לי מגיד פשר הדבר הזה.

מ"ד). שם (ט', ה'): ויאמרו הלוים וגו' ויברכו שם כבודך ומרומם וגו'. במלת: ויברכו הומרו פתח ושוא בחירק, והראוי: ויברכו. והוי"ו אשר בראש מלת: ומרומם היא יתרה כמו הוי"ו אשר

ברכה מלה: והיה (בראשית ל״ו כ״ד). ובאור הפסוק הוא אפוא כזה: כאשר אמרו הלוים אל העם: קומו וברכו את ה׳ אלהיכם מן העולם ועד העולם עשו העם כן ויברכו (את ד׳ אלהיהם)· והברכה הלזו במלות: שם כבודך מרומם על כל ברכה ותהלה. ופתח דבר הברכה הזאת היא ע״ד פתח דברי מזמור ס״ה בתהלים: לך דמיה תהלה. בינו בזה היטב.

מַעֲרָכָה שֵׁנִית

הערות על תלמודים ופרושיהם

א) בירושלמי שבת פ״א הלכה א׳): גידול אמר, כל האומר שמועה מפי אומרה יהא רואה בעל השמועה כאלו הוא עומד כנגדו עכ״ל. מה זה? ועל מה זה? ונ״ל להגיד פשר הדבר הזה ע״פ דברי במאמרי: תכונת ר׳ יהודאי גאון (האוסף להמגיד שנה חמישית נו׳ 44). ואלה הם: ועל דקך זה צריך לבאר כל מאמרי החכמים הראשונים והאחרונים, כי אם תתבונן בהם בשכל חד ובעין בהירה, ותבקש את כונתם העצמית והראשונה ככסף, וכמטמונים תחפשנה, אז תמצא, כי כלם יחד נאמרו לפי רוח עתות אומריהם, ולפי תכונותיהם ודרכי מחשבותיהם ותכונות ודרכי מחשבות דורותיהם, ולפי קורות ותלאות ימי חייהם, ולפי מעמד העמים ומצב החכמות בימיהם, וכדומה. וכי לכל מאמר ומאמר ממאמריהם יש סבה נפונה אשר הסבה את אומרו לאמר אותו וכו׳ עד כה דברי שמה. ועל פיהם יבקע כשחר אור המאמר הנ״ל. כי ר״ל, כל האומר שמועה מפי אומרה, לא יתברך בלבבו לאמר: באתי עד תכונתה, התהלכתי בחקרה עד היסוד בה. כי אם בראותו את בעל השמועה כאלו הוא עומד כנגדו, ומתבונן על כל מוצאיו ומובאיו, ועל תכונתו ודרכי מחשבותיו, ועל קורות ותלאות ימי חייו, ועל כל יתר הדברים הנ״ל. או אז תגלה ותודע לו כונתו העצמית והראשונה, והסבה אשר הסבה אותו לאמר כשמועה הזאת.

ב׳). שם (יומא פ״ז הלכה א׳): גייל לה להדי פרוכתא עכ״ל. ושם (מגלה פ״ד הלכה ה׳): גייל לה אחורי פרוכתא עכ״ל. נ״ל ברור,

כי

כי הוא ע"ש, וכי נ"ל: גייל לה להדין דוכתא. ונוסחת יומא קרובה להגהתי. ור"ל גלול אותה לזה המקום שצריכים לקרא בו. וכן בפי' הקצר שם (יומא דפוס קראקא) כתוב: פי' הוי גולל לשם עכ"ל. והנה בס': תשובות גאונים קדמונים (ס"ס י"ט) כתוב: וכל שכן שאפשר לגוללו, בצד אחר מבית הכנסת שלא בפני הצבור עכ"ל. והוא תמוה מאד. כי מה בין בפני הצבור לשלא בפני הצבור? הלא אך שהית הגלילה היא גנאי לצבור, ולא ראית הגלילה, ככתוב בפי' רש"י (יומא ע' ע"א ד"ה מפני כבוד הצבור): מפני כבוד הצבור. שיהיו מצפים ודוממים לכך עכ"ל. ובס' משנה תורה להרמב"ם (הלכות תפלה פי"ב הלכה כ"ג): ואין גוללין ס"ת בצבור מפני טורח הצבור שלא יטריח עליהן להיותן עומדין עד שיגלול ס"ת עכ"ל. ובתרומת הדשן (סי' כ'): דאין גוללין בצבור, משום שלא יעמדו בשתיקה עכ"ל. ובלבוש (א"ח סי' קמ"ד סעיף ג'): אין גוללין ס"ת בצבור, מפני כבוד הצבור, שגנאי הוא להם שילפו לקריאה ויעמדו בשתיקה עכ"ל. ומה יתן ומה יוסיף אפוא היותה שלא בפני הצבור? הלא גם בהיותה שלא בפני הצבור מצפים ודוממים הצבור לקריאה ועומדים בשתיקה? ועל לב מי משלמי הדעת עלה לחשוב גלילת ס"ת לגנאי עד שתהיה צריכה צניעות והסתרה ככל דבר של גנאי חלילה? אין זה כי אם מחשבת איש בשר אשר עבבי דעתו לא בשלו עוד, ולכן נשען כעור על הנוסחא הישנה מהירושלמי הנ"ל, ושת אותה למעין. וחלילה לנו לחשוב כי יצא הדבר הזה מפי הגאונים והמאורות הגדולים. ובמאמרי על התשובות הנ"ל הראיתי כי באו מהן הוספות מאת מעתיקים הדיוטים. ויוכל היות עוד, אשר המוסיף הדבר הנ"ל חשב, כי הצבור חייבים לעמוד על רגליהם בעת גלילת ס"ת בפניהם, וכי אך העמידה היא עליהם לטורח, ולמד זה מאשר כתב הרמב"ם: שלא יטריח עליהם להיותן עומדין. וע"פ הרעיון ההוא חלק בין בפני הצבור לשלא בפני הצבור, ובאמת הוא רעיון רוח, כי אין הצבור חייבים כלל לעמוד על רגליהם בעת גלילת ס"ת בפניהם, וכונת הרמב"ם היא אך על העמידה והשהיה בשתיקה, כנ"ל בשם רש"י ותרומת הדשן ולבוש, ואך השהיה היא עלימו לטורח, לא העמידה על רגליהם.

ג'). שם (שקלים פ"ב הלכה ז'): ורבי יוחנן מאי כולי האי דבעי דיימרון שמעתא משמיה? דאף דוד בקש עליה רחמים וכו' עכ"ל. בקשת דוד איננה, כי אם ראיה. אבל לא טעם. ונ"ל, כי הטעם הוא בעבור אשר מתו כל בניו בחייו, כאשר

העיד

העיד בעצמו : דין גרמא דעשיראה ביר (בבלי ברכות ה' ב'), ולא היה לו אפוא מה לתת לו שם ושארית בעה"ז אחרי מותו, והרב החכם ר' יש"ר מקאנדיא כתב בספרו מעין גנים (מאמר ג' מדרגה ל"ד) : מנעורי חשבתי דרכי, בידעתי לא לעולם אחיה, וראיתי היות מחוב האדם ההולך ועובר להניח אחריו איזה רושם וסימן שהיה בעולם הזה, ולא תהיה נסיעתו כנסיעת הגללים, ולא ישכח במותו, ושמו ירד עמו לבאר שחת עכ"ל. ולכן בעי דיימרון שמעתא משמיה, למען יהי לו עי"ז שם ושארית בעה"ז אחרי מותו. ויעוין מכתבי אשר בליון (תר"ב נר 182 ונר 183) וספרי: פשר דבר (מאמר ז') :

ד'). שם (סוף קדושין) : רוב ממזרין פקחין עכ"ל. על זה ישתומם כל איש, ויתרום לדעת מדוע ככה, השרש ראש ולענה פרי מגדים יצמיח? ולי נראה כי במלת : פקחין. נהפכו האותיות, והראוי : קפחין. והוראת השם הזה הוא : אנשי ריב ומדון, חמס ושוד, מכה והרג. יעוין ערוך ומוסף (ערך קפח א'). וידוע כי כל אלה הם תכונות רוב הממזרים וכל הנובעים ממקור משחת ומעין נרפש :

ה'). שם (ב"ב פ"ה הלכה י"ד) : וחייב להכריע לו טפח, כתיב מאזני צדק ואבני צדק, מיכן אמרו הכמים כל מצוה שמתן שכרה בצדה אין ב"ד שלמטה מוזהרין עליה, יהיה לך, מיכן שממנים אגרדמים, ואת אמרת הכין? אמר רב בון בר' חייא כל מצוה שמתן שכרה בצדה אין ב"ד שלמטה נענשין עליה עכ"ל. והוא תמוה עד מאד, כי איככה מוכיח פסוק מאזני צדק ואבני צדק אשר כל מצוה שמתן שכרה בצדה אין ב"ד שלמטה מוזהרין עליה? ומ"ש בפירוש הקצר אשר על הגליון כי ההוכחה היא ממ"ש בפסוק אשר לפניו לא תעשו עול במשפט שהוא שב אל הדיינים, ובפסוק הזה כתוב; יהיה לכם, שהוא שב אל העם עיי"ש. הוא תמוה מאד יותר, הלא בפסוק אשר לפניו כתוב גם : במדה במשקל ובמשורה, וא"כ גם על אלה מוזהרים הדיינים? ולי נראה ברור כי יש בזה ט"ס, וכי צ"ל ככה : כתיב [לפני המלה היא צ"ל ציון : הלכה י"ג] מאזני צדק ואבני צדק, מיכן אמרו הכמים, וחייב להכריע לו טפח [עיין בבלי שם פ"ה ב']. כל מצוה שמתן שכרה וכו'. וזה הוא ענין בפ"ע, ובלי כל ראיה מפסוק.

ו'). שם (ע"ג פ"ה הלכה ח') : רבי ירמיה בעי שכרו לשבר חביות של יין נסך אפילו כן שכרו אסור עכ"ל. לא כן דעת הבבלי, כי בבבלי

שם

(שם ס"ג סע"ב) כתוב: שכרו לשבור ביין נסך מהו וכו' אמר ר' נחמן ישבור ותבא עליו ברכה עכ"ל. וכ"ה בס' משנה תורה להרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פי"ג הלכה כ"ה ובטור ובש"ע (י"ד סי' קל"ג סעיף ז'). אולם דעו לכם! אשר בס' החנוך (מצוה קי"א) כתוב כדעת הירושלמי, כי כתוב שמה: ועוד הרחיקונו חז"ל מאסור יין נסך, שאפילו שכר של יין נסך ששברו אסור, מפני שהוא רוצה בקיומו זמן מועט, כלומר שרוצה שיהיה קיים היין בחביות עד שישברם הוא, כדי שירויח שכרו על השבירה עכ"ל. וזה יחזק את דעי אשר חויתי במ"א כי חכמים אחדים החזיקו לפעמים בדעת הירושלמי נגד דעת הבבלי. ואדמה בנפשי, כי ר' גרשום מאור הגולה היה הראשון אשר הלך בדרך הזה, יעוין תניא (סי' מ"ז): ובשם רבנו גרשום מצאתי, שמצריך בשמים כשחל להיות י"ט במוצאי שבת, ואע"ג דבגמרא שלנו אינו מצריך בשמים, מיהו בירושלמי אמר: י"ט שחל להיות במוצאי שבת מברך יקבנ"הז (סימן יין, קדוש, בשמים, נר, הבדלה, זמן), והיתר אשר עמדי ע"ז להוכרות הבאות.

ז'). בבבלי (שבת י"ב ב'): הא בדמשחא, והא בדנפטא עכ"ל. ופי' רש"י: בדנפטא שהוא מסריח מותר לבדוק לאורו, דלא אתי להטות עכ"ל. במעוף עין קשה לפ"ז על מ"ש בתוס' (שם כ"ו א' ד"ה רבי ישמעאל): קשה לרשב"א דרבי ישמעאל דקתני במתניתין דאין מדליקין בעטרן מפני כבוד השבת, משמע שנמשך אחר הפתילה יפה אלא דגזרינן שמא יניחנו ויצא כדמפרש לעיל, והכא משמע כל היוצא מן העץ אינו נמשך אחר הפתילה, ועטרן יוצא מן העץ הוא? עכ"ל. הלא נוכל לאמר, שבעטרן לא אתי להטות אף שאינו נמשך אחר הפתילה בעבור שהוא מסריח, כדאמרינן בנפטא, ולכן הוצרך ר' ישמעאל לאמר הטעם דגזרינן שלא יניחנו ויצא? אולם אחרי התבוננות מעטה תנדוף הקושיא הזאת כהנדוף עשן. בינו נא בני! בחשש: שמא יטה. וכרגע תראו, כי שני מינים בו, וכי לא כחשש: שמא יטה. הכתוב אצל: ולא יפלה את כליו ולא יקרא לאור הנר. חשש: שמא יטה. הכתוב אצל: אין מדליקין בשמנים אשר אינם נמשכים אחר הפתילה. כן, בראשון, הנר דולק גם בלי הטיה, כי יש בו שמן הנמשך אחר הפתילה, ואין אפוא החשש, כי אם שמא יטה הרבה למען יגדל אורו ויעלים נגהו ויוכל לראות גם דבר קטן ודק. ולכן בנר סרוח לא יתכן החשש הלזה, יען אשר אין את נפש האדם לגעת בנר סרוח למען המותו אם ההטיה איננה נחוצה בלתי אם להגדיל אורו ולהעלים

נגהו

נגהו. ובאחרון, הנר כבה בלי הטיה, והחשש הוא אם כן שמא יטה את הנר מעט למען לא יכבה. והחשש הזה יתכן גם בנר סרוח, כי בלי כל תפונה לא תאמן נפשו לנגוע בו, למען לא תשב במחשכים כמתי עולם. בשגם הוא עתה יום ענג, יום שמחות, יום אור ונגוהות ליהודים.

ח') שם (פסחים ג' ב'): ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים וכו' בדקו בתריה, ואשכחוהו דארמאה הוא, וקטלוהו עכ"ל. וקשה מאד, מדוע קטלוהו? הכי יש על החטא ההוא משפט מות? אנה נזכר, כי על לאו: כל בן נכר לא יאכל בו יש חיוב מיתה? וג"ל ליישב זאת, כי בס' גל"ח (שם ע"ג א' ד"ה שחטו שלא לאוכליו) כתוב כדברים האלה: שאף שבלי ספק שהישראל אסור ליתן קדשים לבן נח, היינו שהישראל אסור להנות, אבל אין האסור על הבן נח שלא יאכל קדשים, וכל זה בשאר כל הקדשים, אבל בפסח כתוב: כל בן נכר לא יאכל בו. והרי לא נאמר: לא יאכיל לבן נכר ממנו. שאז את הישראל מזהיר שלא יאכיל לבן נכר, אבל כתוב: בן נכר לא יאכל בו. אם כן את הבן נכר מזהיר שלא יאכל בו. וזהו בלי ספק טעם הרמב"ם בפ' ט' מוק"פ הלכה ז' שפסק שהמאכיל כזית מן הפסח לבן נכר עובר בל"ת, ואינו חייב מלקות רק מכות מרדות, והכ"מ נדחק בזה, ולדידי פשוט שעובר בל"ת שכתב הרמב"ם, היינו לפני עור לא תתן מכשול, כמו המושיט אמ"ה לבן נח, אבל גוף האזהרה של: כל בן נכר לא יאכל בו, את הבן נכר מזהיר. ובן נכר היינו אינו יהודי, או מומר, והא דלא חשבינן גבי שבע מצות: כל בן נכר לא יאכל בו, היינו מפני שאינה רק פעם אחת בשנה, בשעת הפסח, ובזמן שפסח נוהג עכ"ל, וכן הוא בספר תוספי הרא"ש (יבמות ע"א א' ד"ה לאתויי ערבי מהול) ואלה דבריו שמה: ומכאן נראה לי לפרש דקרא אתא להזהיר הנכרי שלא יאכל, דאי להזהיר הישראל שלא יאכילנו, אפילו בנכרי ערל מאי לאוקמי קרא? ומיהו דבר תימה הוא, שלא מצינו בתורה אזהרה לנכרי, עכ"ל, וג"ל כי הרא"ש חזר פה ממ"ש למעלה (ע' ע"א ד"ה אלא לאפנויי) וז"ל שם, והאי דדרים במכילתין תושב ושכיר וכו', נ"ל דלא להזהיר וכו' שלא יאכל אתא, דלא מצינן אזהרה וכו', אלא להזהיר את הישראל וכו'. והנה על פי הדברים האלה מובן היטב מה שקטלו להאי ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים, כי בבני נח אזהרה שלהן זו היא מיתתן (סנהדרין נ"ז א'), ואף שלא התרוהו, הלא בן נח

נהרג

נהרג שלא בהתראה (שם ושם ב'). אולם לדעת ר' שלמה אלגאזי בספרו: אהבת עולם (עמוד התורה) לא יתכן זה. כי הוא כתב שמה, כי מה שבן נח נהרג שלא בהתראה, הוא אך במצות אשר השכל מחייבן, כמו כל שבע מצות שהן מצות שכליות, אבל במצות אשר אין השכל מחייבן, גם בן נח צריך התראה, עיי"ש היטב. והוא דבר חדש מאד, והבאתיו כבר בספרי הקטן תבנית הבית (ג', א'). ולפ"ז גם במצות: כל בן נכר לא יאכל בו, כל ערל לא יאכל בו. צריך בן נח התראה. כי גם המצות האלה אין השכל מחייבן, ואינן מצות שכליות, כי אם מצות שמעיות. ולי נראה לאמר עוד, כי גם בהתראה אין בן נח נהרג כי אם בשבע מצות לבדנה, אבל במצות אחרות כמו בסרוס וכשוף וכלאים וכדומה, איננו נהרג, כי לדעת ר' יוסף אין בן נח נהרג כי אם בשלש מצות, ולדעת ר' ששת בארבע מצות (סנהדרין נ"ז א'), וגם לדעת ר' הונא ור' יהודה וכולהו תלמידי דרב אשר הלכה כמוהם, כי בן נח נהרג על כל שבע מצות, הוא אך מטעם שאמרה שם הגמרא: גלי רחמנא בחדא (בשפיכות דמים) והוא הדין לכולהו, והטעם ההוא לא יתכן רק בשבע מצות לבדנה, כי הן נלמדות כלן יחד בפסוק אחד: ויצו ד' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל, עיי"ש (נ"ו ב') והקישה התורה בזה את כל שש מצות למצות שפיכות דמים, והוא כעין כל ההקשים. אבל במצות אחרות אף שנצטוו בהן בני נח לא יתכן הטעם ההוא. ובזה מובן היטב מ"ש הרמב"ם בספרו משנה תורה (הלכות מלכים פ"י הלכה ט'), כי בן נח ששבת, או חדש דבר, או עסק בתורה, איננו נהרג, ועיין שם בכ"מ שכתב: ומ"ש אבל אינו נהרג, הוא משום דסבירא ליה דאינו נהרג אלא על ז' מצות וכו' ואפילו בהנהו איכא מ"ד דאינו נהרג על כלם, כדאיתא בפ' ד' מיתות, ומסתיין דנימא דהלכה כמ"ד על ז' מצות נהרג, ולא נוסיף עלייהו עכ"ל. וכן כתב שם (הלכה ח'). ומ"ש ואין נהרגין עליה, משום דאז' מצות אשכחן שנהרגין, וכמו שקדם, אשמונה לא אשכחן, עכ"ל, והוא כמו שכתבתי, אבל לא מטעמי. ולפ"ז אין אנו צריכים עוד למ"ש הלחם משנה שם (הלכה ט') עיי"ש. ועל פי כל הדברים האלה נדחה טעמי אשר כתבתי למעלה על מה דקטלוהו להאי ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים. ומלבד כל זה, הנה דעת הנצ"ח והרא"ש הנ"ל היא הפך דעת כל הקדמונים, עיין ספר המצות להרמב"ם (ל"ת קכ"ו, קכ"ז, קכ"ח) שכתוב בכלן: שהזהירנו מהאכיל.

וכ"ה

וכ"ה בספר החנוך ועוד בהרבה ספרי המצות, וגם הסברא הישרה מחייבת שתהיה האזהרה אך על הישראל, ככתוב בספר תוספי הרא"ש הנ"ל, ומ"ש בגל"ח כי כונת הרמב"ם במ"ש: עובר בל"ת הוא על לפני עור, הוא דחוק עד מאד, כי אין דרך הרמב"ם כלל לכתוב כי אם לבאר תמיד את דבריו באר היטב, וגם לפי דעתו הוא הפך דבריו בס' המצות במקומות הנ"ל, ומה שאינו חייב מלקות הוא אך מטעם שכתוב בספר החנוך, והוא מפני שהוא לאו שאין בו מעשה, יעו"ש. וי"ל עוד, כי מה דקטלוהו להוא ארמאה, הוא מצד אסור גנבה, כי מה אשר אכל ההוא ארמאה מן הפסחים, בא לידו אך ע"י אשר רמה את בני החבורה, באמרו לפניהם כי הוא יהודי, ולו ידעו כי הוא נכרי, לא נתנו לו מאומה מהם גם חלף כל הון, והוא א"כ כאלו גנב את אשר אכל מן בני החבורה, כי גדר הגנבה הוא: לקיחת דבר מה בלתי ידיעת בעליו או ע"י שגיאת בעליו, וכן נראה ממקומות רבים בתלמוד, כי אסור גנבה כולל ג"כ אסור לקיחת דבר מה מרעהו ע"י רמאות, ולדעת קצת בעלי אסופות כולל ג"כ אסור גנבת דעת, ובעבור זה פסק הרמב"ם כי מצות עו"ג הוא אסור מן התורה כגנבתו, יעוין ספרו: משנה תורה (הלכות גנבה פ"ז הלכה ח') ואסור גנבה או גזלה הוא משבע מצות בני נח. עוד נראה לי כי השעה היתה צריכה אז לכך, ע"ד הכתוב בסנהדרין (מ"ו א') ת"ר מעשה באחד שרכב על סוס בשבת בימי יונים והביאוהו לב"ד וסקלוהו, לא מפני שראוי לכך אלא שהשעה צריכה לכך וכו' עכ"ל. וכ"ה בספר משנה תורה להרמב"ם (הלכות סנהדרין פכ"ד הלכה ד'). ויוכל להיות עוד, כי ההמון הרגוהו מדעת עצמם, כי חם לבבם על בזותו קדשי ד', ולא מדעת ב"ד. וכ"ה לדעתי כונת: ורגמוהו כל העם באתרוגיהן (סוכה מ"ח ב' במשנה). יעו"ש היטב.

ט) שם (שם ע', ב') תשע חנויות כלן מוכרין בשר שחוטה ואחת מוכרת בשר נבלה ולקח מאחת מהן ואינו יודע מאיזה מהן לקח ספקו אסור עכ"ל. ופי' רש"י: ולקח מאחת מהן, בתוך החנות ספקו אסור, דכל קבוע כמחצה על מחצה נידון, דנפקא לן מן וארב לו וקם עליו עכ"ל. בספר כריתות להר"ש מקינון (חלק לשון למודים שער ג' סי' קנ"ט): ובהכי ניחא מה שמקשה העולם גבי סנהדרין ודיינין דאזלינן בתר רובא אע"פ שהן קבועין, דסנהדרין ודיינין נודע באותה שעה מי מחייב ומי מזכה, ודמי

להשע

לתשע חנויות וכלן מוכרות בשר נבלה ואחת בשר שחוטה, וכי אסרי ליקח מהנות של שחוטה? והלא מותר, כיון שנתברר שלוקח מחנות בשר שחוטה עכ"ל. תרוצו הוא סתום וחתום וקשה הבנה מאד. הן, איככה תסור מעלת הקביעות מן המעט ע"י הידיעה באותה שעה מי הוא המחייב ומי הוא המזכה? הלא להפך הידיעה הזאת תוסיף עוד כח לה, כי כאשר יודע ויגלה המעט בתוך הרוב יותר, כן תרבה וכן תפרוץ קביעותו והעדר התערבותו בתוך הרוב, כמבואר לכל מי אשר נתן לו ד' לב לדעת? ועוד יותר תמוה המשל לתשע חנויות מוכרות בשר נבלה ואחת בשר שחוטה, הלא המשל הוא סותר את הנמשל, ויחזק עוד קושית העולם, כי לפי המשל היה ראוי שלא יבטל מעט הסנהדרין והדיינין בתוך רובם, להיותו קבוע ומבורר בפני עצמו, כאשר לא תבטל בעבור זה החנות האחת המוכרת בשר שחוטה בתוך תשע חנויות המוכרות בשר נבלה? אחרי ביגותי בספרים מצאתי התרון הזה בקצת באור יותר ברוקח (סי' תס"ז) וז"ל ולגבי סנהדרין דאזלינן בתר רובא וכו' לא אמרינן כל קבוע אלא בספיקא וכו' וכיון דספיקא אמרינן קבוע וכו' אבל בסנהדרין רואין אנו להדיא שהמיעוט יחלוק על הרוב אזלי בתר רובא עכ"ל. וכ"ה במרדכי (חולין פ"ה) בשם רבנו יקר בקצת שנוי לשון, וכ"ה בקנה הגדול (ק"ד א') עיין שם ושם ושם היטב. אולם גם בהם הוא עוד חסר טעם והבנה, ואיננו מספיק לשכל נמאון החפץ לדעת כל דבר לאשורו, ולהיות לו ציור בהיר ממנו. ול"נ לתרץ בדרך אחרת, וזאת היא: אמת ויציב, כי יש יתרון לרוב מן המעט גם בהיות המעט קבוע ועומד בפ"ע, וזה הוא גם מן המפורסמות גם מן המקובלות. אולם זה הוא אך במקום אשר אנחנו דנים על הרוב והמעט עצמם למי מהם היתרון, אבל במקום אשר אין אנחנו דנים על הרוב והמעט עצמם, כי אם על דבר אחר זולתם מאין הוא, אם מן הרוב או מן המעט, אזי יש הבדל בין מעט בלתי קבוע ועומד בפ"ע למעט קבוע ועומד בפ"ע. אם המעט איננו קבוע ועומד בפ"ע, נגזור אומר על הדבר אשר אנחנו מסופקים בו מאין הוא כי הוא מן הרוב, ואף כי גם הפוכו הוא אפשרי, נחשוב אנחנו היותו מן הרוב לאפשר יותר קרוב, כי בו אין האפשרות מיוחד ומצומצם אל מקום אחד לבדו, אבל בהפוכו הוא מיוחד ומצומצם רק אל מקום אחד, למשל קח נא לך: ט' חנויות כלן מוכרות בשר שחוטה והאחת מוכרת בשר נבלה, ופירש מהן בשר ואיננו ידוע מאיזה מהן פירש, אם נכפוט כי פירש מהאחת מט' חנויות אז האפשרות הוא

בתשעה

בתשעה מקומות, אבל כאשר נשפט כי פירש מן החנות האחת המוכרת בשר נבלה הוא מיוחד ומצומצם רק אל מקום אחד. בינו הגיגי ודעו שרעפי. ואם המעט הוא קבוע ועומד בפ"ע אזי גזרה התורה לחשוב אפשרות היותו מן הרוב ואפשרות היותו מן המעט לשוים ודומים זה אל זה. ועפ"ז מובן היטב החלוק בין ט' חנויות לסנהדרין הנ"ל, כי בט' חנויות אין אנחנו דנים על הרוב והמעט עצמם, כי אם על דבר אחר זולתם הוא הבשר מאין הוא, אם מן הרוב או מן המעט, ובזה גזרה התורה להשוות מעט קבוע לרוב קבוע, אבל בסנהדרין אנחנו דנים על הרוב והמעט עצמם למי מהם היתרון, ולדברי מי מהם האמת והצדק, ובאופן כזה יש תמיד יתרון לרוב מן המעט, יהיה המעט בלתי קבוע ועומד בפ"ע או קבוע ועומד בפ"ע, כי לענין הנוגע ברב ומעט עצמם לא חשבה התורה מאומה את הקביעות למעלה וליתרון, ויעוין ש"ך (י"ד סי' ק"י ס"ק כ"ב) כי קבוע הוא חדוש. ואין לך בו אלא חדושו, ובפרט לפי מ"ש בס' החנוך (מצוה ע"ח) כי טעם מצות אחרי רבים להטות הוא בעבור שרבוי הדעות יסכימו לעולם אל האמת יותר מן המיעוט, מה יתן ומה יוסיף אפוא קביעות המעט?. והנה ברוקח ובמרדכי שם כתוב עוד תרוץ, וז"ל הרוקח: ולגבי סנהדרין דאזלינן בתר רובא, דדבורא נייד עכ"ל, ובמרדכי: ועוד דאין עושין מעשה בגופן אלא אחר הדבור הנגדל והנפרש מפיהם, והוי כבשר הנמצא דאמרי ביה כל דפריש מרובא פריש עכ"ל. והוא תמוה מאד, מה ענין כל דפריש מרובא פריש אצל סנהדרין? איכה יתכן בהם כל דפריש מרובא פריש? הכי מסופקים אנחנו בדעת הזכות והחיוב מאין יצא, אם מן הרוב או מן המעט, הלא זה גלוי וידוע, ואין ספקנו כי אם: דעת מי מהם היא הצודקת והאמתית, הדעת הרוב או דעת המעט?. ואל ענין הקבוע עצמו אני אדרש ואשים דברתי במ"א. ודעו לכם כי הוא ענין עמוק מאד, ככתוב בקנה הגדול (ק"ד ד'), וז"ל מגלך לומר כל קבוע כמחצה כו'? בכלם אמרת שומו שמים על זאת. וכאן איך אומר שומו שמים, זה הדין היכן נמצא להם לבטל הרוב ולהורידו ולהעלות המיעוט, שהרי אני רואה רוב ומיעוט? ועוד אמור לי התוכל לדעת ענין הקבוע וסודו, וכל דפריש מרובא פריש? מה ראית האי קבוע? ומאי ראית לומר דמרובא פריש אימא מהמיעוט קא פריש? א"ל ר' סוד הקבוע איני יודע. התוכל אתה לדבר בו? והלא עמוק עמוק הוא? מי ימצאנו? עכ"ל. ורוב המתהללים בידיעת הענין הזה הם מכת אינם

יודעים שאינם יודעים. — עוד כתוב שם (שם ושם סי' ר'): ובזה ניחא מה שמקשים העולם יאסר כל העולם [בס' משנה תורה להרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת נפש פ"י הלכה א') כתוב: אין דין עגלה ערופה נוהג אלא בארץ ישראל וכן בעבר הירדן עכ"ל. וא"כ אין כל ספק כי תחת: העולם נ"ל: ארץ ישראל ועבר הירדן] בחרישה וזריעה מטעם נחל איתן שהוא קבוע? ולמאי דפרישית ניחא, כיון דלא ידעינן היכן נחל איתן. לא שייך למימר כל קבוע עכ"ל. עיין מנחת יעקב (כלל מ"ג ס"ק ל"ט ומ"ו) ופרי מגדים (י"ד סי' ק"י שפתי דעת ס"ק י"ד) והרבה פוסקים רבים הסוברים כי אף בלא נודע איזה הקבוע יתכן לאמר כל קבוע, ולדעתם צריך לומר תירוץ אחר על קושית העולם. ובפרי מגדים שם כתוב באמת תרוץ אחר על הקושיא, וז"ל והנה לקושית הר"ש מקינין ז"ל מנחל איתן י"ל כמ"ש הר"מ ז"ל בפ"ט מהל' רוצח נחל איתן שטוטף בחזקה, יעו"ש שמים עוברים בתוכו, עיין פרש"י בחומש, וא"כ אין אותו מקום ראוי לזריעה, וליכא חששא עכ"ל, וכעין זה יש לתרץ, גם לדעת האומרים כי נחל איתן הוא עמק עז וקשה לפי מ"ש בשו"ת מהרי"ק (סי' קנ"ח): דלשיטת רז"ל הוא נתינת טעם למה יבחור בנחל איתן דהיינו עז וקשה וכו' מפני שהתורה חסה על אדמת קדש שלא תשם, ולא רצתה שיאסרו בזריעה ועבודה שדה שיהיה ראוי לכך אלא דוקא שדה שבלא זה אינו ראוי לזריעה ועבודה מתוך קשיו וחזקו עכ"ל. ול"נ לתרץ בדרך פשוט ואמתי, והוא כי בלי כל תפונה לא אסרה התורה נחל איתן ספק שיאסר כל ארץ ישראל ועבר הירדן עי"ז בחרישה וזריעה וכל אדמתן תשאה שממה, וכל יושבן יבטל ויכלה בתהו, כי דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום, עיין סוכה (ל"ב ב'), ולא נתנה התורה למלאכי השרת (ברכות כ"ה ב'), ויוצר הארץ ועושה לא תהו בראה גם חלקה קטנה ממנה, לשבת יצרה, אף כי ארץ טובה ורחבה כא"י ועבר הירדן, וא"י היא עוד ארץ אשר ד' אלהינו דורש אותה, ותמיד עיניו בה מראשית השנה ועד אחרית השנה. ובודאי לא אסרה כי אם נחל איתן ודאי ולא נחל איתן ספק, ע"ד ממזר ודאי הוא דלא יבא, הא ממזר ספק יבא (קדושין ע"ג א').

י') שם (מגלה ז', ב'): אמר רבא, סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובתו. מאי טעמא? ימי משתה ושמחה כתיב עכ"ל. לדעת ר"ת דעיקר מקרא מגלה הוי ביום (יעוין רא"ש שם פ"א סי' ו'),

קשה

קשה בהשקפה הראשונה ל"ע הטעם ההוא? הלא גם בלעדו צריך לאכול סעודת פורים ביום, למען לא תקדם עשיה (היא סעודת פורים) לזכירה (היא מקרא מגלה), יעוין פי' רש"י (אסתר ט', כ"ח): נזכרים בקריאת מגלה. ונעשים שמחה ומשתה עכ"ל. ויעוין מגלה (ל' ע"א): כי היכי דלא תיקדום עשיה לזכירה עכ"ל?. אולם באמת, מה דעיקר מקרא מגלה הוי ביום לדעת ר"ת איננו כי אם בעבור שהסעודה היא ביום. בינו נא היטב ברא"ש (שם), ובתוס' (שם ד', א', ד"ה חייב אדם), ובחדושי הר"ן על הרי"ף (שם פ"א ד"ה חייב אדם לקרות את המגלה בלילה).

יא). שם (שם י"ב, ב'). ויאמר ממוכן וכו' אמר רב כהנא, מכאן שהדיוט קופץ בראש עכ"ל. ופי' רש"י: שהרי מנה אותו הכתוב לבסוף, אלמא גרוע הוא מכלן, והוא קפץ בראש עכ"ל. וגם' מחברת הערוך לר' שלמה פרחון (שרש קפץ) כתוב: ואמרו רבותינו, מכאן שהדיוט קופץ בראש. פי' משיב דבר בטרם ישמע בטוב עכ"ל. כל גלוי עינים רואה כרגע מה עצמה השגגה שיצאה פה מלפני השליט ר' שלמה פרחון.

י"ב). שם (מ"ק כ"ה ב') כתוב: א"ל רב אשי לבר קיפוק, ההוא יומא מאי אמרת? א"ל אמינא: אם בארזים נפלה שלהבת, מה יעשו אזובי קיר? לויתן בחכה הועלה, מה יעשו דגי רקק? בנחל שוטף נפלה חכה. מה יעשו מי גבים? עכ"ל. להמאמר האחרון אין שחר, הן החכה לא תרע למים, כי אם לדגים אשר בהם, ולא יתכן אפוא אמרו: מה יעשו מי גבים. ונ"ל בלי כל ספק כי המאמר הלזה נלקה ביתר ובחסר. מלת: נפלה. ואות הבי"ת אשר בראש מלת: בנחל. הן יתרות. ומלת: חכה חסרה אות הלמ"ד בראשה, ונ"ל לפ"ז ככה: נחל שוטף לחכה מה יעשו מי גבים? ומלת: לחכה שבה אל השלהבת הנזכרת במאמר: אם בארזים, וב' מאמרים אלה הם עפ"ה: ותפול אש ד' ותאכל את העולה ואת העצים וגו' ואת המים אשר בתעלה לחכה (מלכים א', י"ח ל"ח), ונכון אפוא להקדים מאמר: לויתן בחכה הועלה למאמר: אם בארזים נפלה שלהבת, למען הסמיך מלת: בשלהבת אל מלת: לחכה. וכן נראה ממ"ש שם: א"ל בר אבין מ"ו דחכה ושלהבת וכו' עכ"ל, הנה הקדים חכה לשלהבת, ואקוה כי כל ישרי שכל יתנו עדיהם אשר הגהתי הזאת היא אמת וצדק. והגהת: נפלה חרבה. המובאה בהצופה להמגיד (שנה חמישית נו' 31) בשם ס' שערי דמעה היא לחוצה ודחוקה מאד, כי על חרבה לא תתכן כלל לשון: נפלה.

י"ג). שם (יבמות ע"ב א', וב'): וקטן שעבר זמנו וכו' אינן
נימולין אלא ביום. ר' אלעזר בר שמעון אומר, בזמנו אין נימולין אלא
ביום, שלא בזמנו נימולין ביום ובלילה עכ"ל. אדני המחלוקת ההוא
הטבעו על שנוי דעותיהם בטעם פקודת התורה לבלתי היות מילה בזמנה
בלילה. כי לדעת האחד הפקודה הזאת היא מפאת עצם הלילה אשר לא
יכשר למלאכה, גם למלאכת רשות גם למלאכת מצוה, כידוע, ויעוין נחמיה
(ד' ט"ז): והיו לנו הלילה משמר והיום מלאכה. ועוד אדרוש ואתור ע"ז
הרבה. ולפיהו גם מילה שלא בזמנה איננה בלילה. ולדעת השני אין
הפקודה הזאת מפאת עצם הלילה, כי אם מפאת אשר בלילה לא הגיע
עוד יום השמיני, יען וביען במצות מילה היה רצון ד' מטעם הכמוס עמו
אשר לא יחל יום השמיני בלילה כי אם ביום, ולפיהו אין פסול לילה רק
במילה בזמנה, ולא במילה שלא בזמנה, כי אך במילה בזמנה יתכן לפסול
את הלילה למילה, למען תעשה המצוה בזמן המיועד לה, הוא יום השמיני
אשר לא יחל במצוה ההיא כי אם ביום, כנ"ל. אבל במילה שלא בזמנה
אשר גם בלעדי הלילה לא תעשה המצוה בזמן המיועד לה לא יתכן עוד
לפסול את הלילה למילה.

י"ד). שם (כתובות ח', א'): בצלם דמות תבניתו עכ"ל. הלשון
הזאת קשתה על החכמים, יען כי אין לד' תבנית, ויעוין מו"נ (ח"א פ"א),
ואבודרהם (פי' ברכת חתנים). ולבי יאמר לי, כי תחת: תבניתו. נ"ל:
תבונתו. והוא מתאים היטב עם מ"ש בפי' רשב"ם המובא בכ"ח (מחברת
שמינית צד 45) על פסוק: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו (בראשית א', כ"ו):
כדמותנו, בענין חכמתנו, שהרי כשמתקלקל האדם כתיב: נמשל כבהמות
נדמו עכ"ל. ומדי דברי בברכת חתנים זכור אזכור את אשר הערתי בשכבר
הימים על מאמר אחד המתיחס לה: והוא: מי בן שיחי, שושן חוחי,
יברך חתן וכלה (אשר יאמר החזן תחת החופה לפני ברכת חתנים, ואמרתי,
כי הוא קריאה אל האיש היודע לברך ברכת חתנים לבא תחת החופה ולברך
שמה הברכה ההוא, וכי יסודתו במ"ש במדרש שיר השירים (פסוק כשושנה
בין החוחים), וז"ל רבי חנן דצפורי פתר קרייה וכו' בנוהג שבעולם, עשרה
בני אדם נכנסין לבית המשתה, ואין אחד מהם יכול לפתוח פיו לברך ברכת
חתנים, ובא אחד ופתח פיו וברך ברכת חתנים, למה הוא דומה ביניהם?
בשושנה בין החוחים עכ"ל. וכונת המאמר היא אפוא: מי חכם ויבן שית

ברכת

ברכת חתנים אשר הוא בגלל זה כשושנה בין החוחים כנ"ל יבא הנה ויברך את הברכה הזאת. ואות יו"ד אשר במלת: שיחי, וחוחי נוספת כיו"ד יושבי, מקימי, ואל תתמה על לשון: יברך חתן עם הכלה, אשר תורה אך על ברכה לחתן וכלה ולא על ברכה לה', כי כן כתוב: ויברכו את רבקה וגו' (בראשית כ"ד, ס') והוא רומז לדעת חז"ל אל ברכת חתנים. ככתוב בראש מסכת כלה: ומנין לברכת חתנים מן התורה? שנאמר ויברכו את רבקה עכ"ל. וידוע כי הפייטנים יצאו להם תמיד בעקבי חז"ל ויסדו פיוטיהם על דרשותיהם ואגדותיהם. ואולי בכך בימי קדם כל מברך ברכת חתנים את החתן ואת הכלה ראשונה וברכתו את החתן ואת הכלה היתה כעין פתיחה לברכת חתנים, וכנו את ברכת חתנים בשם פתיחתה.

ט"ו). שם (שם קי"ח א'): שלא יגלו את הקץ, ושלא ירחקו את הקץ עכ"ל, יעו"ש בפי' רש"י. ולי נראה, כי במלת: ירחקו נהפכו האותיות, והראוי: יחקרו. ושעור המאמר הוא, כי אלה אשר ידעו את הקץ לא יגלוהו, ואלה אשר לא ידעו את הקץ לא יחקרוהו, ולא יהיו ממחשבי קצין, אך יאמינו כי ישועת ה' בפתע פתאום תבואם.

ט"ז). שם (סוטה ב', א'): וקשין לזווגן כקריעת ים סוף עכ"ל. אמת: כקריעת ים סוף. נ"ל: כיציאת מצרים יען כי בפסוק: אלהים מושיב יחידים ביתה וגו' המובא שם לראיה אין זכר לקריעת ים סוף, כי אם ליציאת מצרים. וכן נראה מפי' רש"י שם (ד"ה מוציא אסירים), יעו"ש. ובלי ספק נשבה נוסחתנו ע"י מעתיק נמהר אשר היה רגיל על לשונו מאמר: קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף (פסחים קי"ח א').

י"ז). שם (ב"מ נ"א ב'): אמר רב אשי, הא מלתא בעו מינאי דבי רבנא נחמיה ריש גלותא: מהו להכניס מין ומינו ושאינו מינו לדיר, כיון דאיכא מיניה בתר מיניה גריר, או דלמא אפילו הכי לא, ופשטי להו לאיסורא דלא כהלכתא, משום פריצותא דעבדי עכ"ל. בה"ג הלכות כלאים כתוב: אפילו ליהודיה להמרא גבי סוסיא בביתא אסור, אע"ג דאיכא סוסתא גבי סוסיא, דאמור רבנן שביק בת מינו ואזיל על דלאו בת מינו עכ"ל. מה אנכי רואה פה? מי רבנן אלה? מי הוא זה ואי־זה הוא אשר מלך לבו עליו לאמר דבר זר כזה אשר יכזיבהו גם הטבע גם הנסיון, גם חז"ל אשר אמרו: כיון דאיכא מיניה בתר מיניה גריר, ואיננו אסור כי אם משום פריצותא דעבדי, כנ"ל. וכן אמרו: ומשולש בכתובים, דכתיב כל

עוף

עוף למינו ישכון וכו' ותניא בברייתא, אליעזר אומר לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו (ב"ק צ"ב ב'). ויוסיפו עוד לאמר: אחרים אומרים, שכן עם טמאים טמא, עם טהורים טהור (חולין ס"ה א')? ואין להשיב ע"ז מאשר אמר אחד מרבנן דאגדתא: הכל קלקלו מעשיהן בדור המבול, הכלב היה הולך אצל הזאב, והתרנגול היה הולך אצל הטווס, הה"ד כי השחית כל בשר, השחית כל אדם אין כתיב, אלא כי השחית כל בשר עכ"ל (ב"ר פרשה כ"ח). יען כי מלבד אשר גם לפי דברו לא היה זה רק בדור המבול אשר היה אז עת פרעות הטבע ושנוי סדרי בראשית לפי דעתו. הנה אין זה כי אם דעת יחיד, אבל לפי דעת כל החכמים אין: כל בשר. כי אם: כל אדם. כמו: ויברך כל בשר שם קדשו (תהלים סוף מזמור קמ"ה). יבא כל בשר להשתחות לפני (ישעיה ס"ו כ"ג). וכן תרגם אונקלוס: כל בסרא אינש. וכן יגזור השכל הישר, כי מה חטאה הטבע אשר יפרע יוצרה בה פרעות וישנה את טעמה? וגם ר' יוחנן אשר יצא לו מעט בעקבי מרא דאגדתא הנ"ל, לא אמר, כי אם: מלמד שהרביעו בהמה על חיה וכו' סנהדרין (ק"ח א'), אשר אין כונתו רק שאנשי דור המבול עשו כן, אבל לא בעלי חיים עצמם.

י"ח) שם ב"ב י' ע"ב): נענה רבי נחוניא בן הקנה ואמר, צדקה תרומם גוי וחסד לישראל, ולאומים חטאת [ר"ל קרבן חטאת]. אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו, נראין דברי רבי נחוניא בן הקנה מדברי ומדבריכם, לפי שהוא נותן צדקה וחסד לישראל וכו' עכ"ל. מה יקרו רעי רבי נחוניא בן הקנה! מה עצמו ראשיהם! ומה נאוו להם תהלת רבן יוחנן בן זכאי! הן, ישראל אך בצדקה וחסד ירומו. אך בהיותם רחמנים וגומלי חסדים ישאו ראש, ואך בהפיקם לרעב נפשם ובהרגיעם עגומת רוח ויושעון מכל צר ומצוק יקיפו עליהם יחד, לא בקרבן ומנחה, לא בעולה וזבח, ולא ברבבות נחלי שמן. באלה אך עם תעי לבב יספיקו, אך הבוערים מאיש ולא בינת אדם להם ידמו כי בשפך דם בקר ואמן יכפר עון שופך דם האדם, ובלבונה משבא תבא ימחה כעב פשע גוזל זהב שבא. וכבד נחר גרון נביאים וחכמים רבים בהרימם כשופר קולם על אדות הדבר הזה. שמואל אמר: החפץ לד' בעולות וזבחים כשמע בקול ד'? הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים (ש"א ט"ו כ"ב). דוד אמר: זבח ומנחה לא חפצת וגו' עולה וחטאה לא שאלת (תהלים מ', ז'). כי לא תחפץ

זבח

זבח ותנה, עולה לא תרצה: זבחי אלהים רוח נשברה, לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה (שם נ"א י"ט וכ'). ושית לבך לדברי המבארים על הכתוב בסוף המזמור הזה להפך, עיי"ש. אסף אמר בשם ד': לא על זבחיך אוכיחך וגו' (שם נ' מפסוק ח' עד פסוק ט"ו). שלמה אמר: זבח רשעים תועבה ותפלת ישרים רצונו (משלי ט"ו ח'). עשה צדקה ומשפט נבחר לד' מזבח (שם כ"א ג'). ישעיה אמר בשם ד': למה לי רוב זבחיכם? יאמר ד' שבעתי עלות אילים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים: לא תוסיפו הביא מנחת שוא קטרת תועבה היא לי וגו': למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ שפטו יתום ריבו אלמנה (ישעיה א', י"א, י"ג, י"ז). וקרוב לשמע מתת הכסילים זבח (קהלת ד' י"ז). עמוס אמר: שנאתי מאסתי חגיכם, ולא אריח בעצרותיכם: כי אם תעלו לי עולות ומנחותיכם לא ארצה, ושלם מריאיכם לא אביט: ויגל כמים משפט וצדקה כנחל איתן: הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה בית ישראל? (עמוס ה' כ"א, כ"ב, כ"ד, כ"ה). מיכה אמר: במה אקדם ד'? אכף לאלהי מרום? האקדמנו בעולות בעגלים בני שנה?: הירצה ד' באלפי אילים ברבבות נחלי שמן? וגו': הגיד לך אדם מה טוב? ומה ד' דורש ממך? כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע. לכת עם אלהיך (מיכה ו', ו', ז', ח'). ירמיה אמר: כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח: כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם והלכתם בכל הדרך אשר אצוה אתכם למען ייטב לכם (ירמיה ז', כ"ב וכ"ג). ועיין פי' רש"י (שם ותהלים מ', ז') ומורה נבוכים (ח"ג ס"פ ל"ב). ר' אלעזר אמר: גדול העושה צדקה [היא מתנה לאביונים] יותר מכל הקרבנות (סוכה מ"ט ב'). ורב אסי אמר: שקולה צדקה כנגד כל המצות (ב"ב ט' א'). ובירושלמי (פאה פ"א ה"א) כתוב: צדקה וגמילות חסדים שוקלות כנגד כל מצותיה של תורה עכ"ל. אולם הה מה הועילו הנביאים והחכמים האלה בדבריהם? מה פעלו בתתם אל חכם שופר ובהעבירם קול במחנה לאמר: אך עשות משפט וחסד שואל ד' מעם האדם, ואין חפץ לו בעולות וזבחים? המצאו אזן קשבת בדלת עם־הארץ? הלא עוד היום יחשוב ההמון כי על כל פשעים יכסה הקרבן וכי גם תרנגול אחד אשר יסובב את ראשו פעם אחת בשנה יעביר כענן בקר את כל אשמיו

ולא

ולא ימצאו לו עון אשר חטא והוא חף כנמר שלה בצאתו מרחם אמו ?.

י"ט) שם (בכורות ח', ב') אמרו ליה, ההוא גברא דאזיל ובעי איתתא ולא יהבו ליה, מאי חזי ליה דאזיל היכא דמדלי מינה ? שקל סיכתא דצה לתתאי ולא עאל, לעילאי עאל, אמר, האי נמי מתרמי בת מזליה עכ"ל. פתרון החידה הזאת הוא לדעתי ככה: לפעמים ינסה איש ללמוד דבר קטן ולא יצלח בו, לא יצא ענף, ולא יעש פרי, וינסה אחרי כן ללמוד דבר גדול ויצלח בו עד מאד, ולמודו בו יפרה כגפן, והוא בעבור אשר להדבר הגדול יש לו כשרון מלדה ומבטן, ולא כן להדבר הקטן, וכן הרב החכם הרמב"מן ז"ל לא הצליח בשיר ויצליח עד מאד בפלוסופיא, כידוע. — ואגב גררא אעיר את רוחכם לדעת כי במ"ש שם (ט', א'): שדינהו בתיגדא, אמר להו, מליוה להו ואיזילו לכו, מלו, ושדו ביה קמאי קמאי ובלע להו, מלו עד דשמיע כתפייהו, ובלו להו ואזול עכ"ל. נצפן דבר אחד מיטהאָלאָגיש, והוא: עונש החמשים בנות דאַנאַאָס danaos בשאול תהתיה לשאוב מים בכלי נקוב מאין הפוגות. ולמועד אחר ארצכם הרבה רמזי מיטהאָלאָגיש באגדות חז"ל.

כ'). שם (תמורה י"ו א'): שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה וכו' אף על פי כן החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו עכ"ל. אולי היתה הלכה: מצות עשה דוחה לא תעשה בין ההלכות ההן, ותתישב בזה קושית הירושלמי המובאה בתוס' (קדושין ל"ח א' ד"ה אקרוב עומר): למה לא אכלו מצה מחדש ויבא עשה דבערב תאכלו מצות וידחה לא תעשה דחדש? עכ"ל. והחזרת עתניאל בן קנז לא היתה עוד אז.

כ"א). שם (שם): ותצנח מעל החמור. מאי ותצנח? [בלי ספק צ"ל: מאי ותצנח על החמור. והשאלה היא אך על: החמור, כי על: ותצנח אין כל מענה, ובע"י חסרות מלות: מאי ותצנח] אמר רבא אמר רב יצחק אמרה לו מה חמור זה כיון שאין לו מאכל באבוסו מיד צועק, כך אשה כיון שאין לה תבואה בתוך ביתה מיד צועקת עכ"ל. הוא תמוה מאד, כי איככה דברה עכסה עצמה בגנותה? וצ"ל ברור כי תחת: אמר רבא אמר רב יצחק אמרה לו. צ"ל: אמר רבא ואמרי לה רבי יצחק.

כ"ב). שם (שם): ויתן לה את גלות עליות ואת גלות תחתיות. אמר לה מי שדר עליונים ותחתונים יבקש ממני מזונות עכ"ל. ללשון: מי שדר עליונים ותחתונים, אין כל טעם, והנכון הוא ככתוב בע"י: מי שכל רזי

עולם

עולם עליונים ותחתונים שלו. אולם גם הגוספת ההיא צריכה עוד תקון קטן, והוא לכתוב: גלוים לו תחת: שלו ע״ד הכתוב בסנהדרין (ע׳ ע״ב) יעו״ש. וגלות היא אפוא לשון גלוי, ובזה מבואר היטב הדרש.

כ״ג). שם (נדה י״ג ב׳): נקרא עבריין, שכך אומנותו של יצר הרע וכו׳ ולמחר אומר לו לך עבוד ע״ג והולך ועובד עכ״ל. סיום המאמר: לך עבוד ע״ג והולך ועובד. יורה כי כן צ״ל בתחלתו: עובד ע״ג תחת: עבריין. וכעין זה בשבת (ק״ה ב׳): המקרע בגדיו וכו׳ יהא בעיניך כעובד ע״ג. שכך אומנותו של יצר הרע וכו׳ ולמחר אומר לו לך עבוד ע״ג והולך ועובד עכ״ל.

כ״ד). שם (י״ו ב׳): ריש לקיש אמר מהלך בוזה דרכיו ימות עכ״ל. ופי׳ רש״י: בוזה דרכיו וכו׳ בא לידי בזיון, שמא יראה בה דבר מגונה ותתגנה עליו עכ״ל. לא אדע ולא אבין איככה הוא בא לידי בזיון ע״י אשר היא תתגנה עליו. וגם קשה לפ״ז מדוע לא למד ריש לקיש מפסוק ואהבת לרעך כמוך הכתוב בתורה כאשר למד רב חסדא (שם י״ז א׳)? ולמה לו עוד הפסוק מכתובים? ולי נראה לפרש שהוא בא לידי בזיון שמא יראו אחרים את מעשהו.

כ״ה) שם (כ׳ ע״ב): אמר ר׳ זעירא טבעא דבבל גרמא לי דלא הזאי דמא, דאמינא כשבעא לא ידענא בדמא ידענא עכ״ל. מלת: דבבל היא ע״ס, כי מה לבבל פה? הלא אין מגמת פניו כי אם לאמר שהעדר ידיעתו בטבע גרמא ליה דלא חזא דמא? — ושבעא הנזכר פה הוא ביחוד חלק חכמת הטבע המלמד תכונת ומבנה גוף האדם (ופהרש שמן דער בעשאפפענהייט אונד איינריכטונג דעס מענשליכען קערפערס).

כ״ו) · שם (שם מ״ג ב׳ במשנה): תינוק בן יום אחד מטמא בטמא מת עכ״ל. מזה הקשיתי בשכבר הימים על מ״ש במדרש משלי פרשה ס׳) ומובא בתוס׳ (ב״מ קי״ד ד״ה מהו שיסדרו) כי צדיקים אינם מטמאים בטמא מת, יעוין שם ושם. והוא בלי כל ספק בעבור אשר לדעתו אין רוח הטומאה שוכן על גוף זך בלי פשע ואף מחטא הלא ידוע, כי אין גוף זך בלי פשע ואף מחטא כגוף תינוק בן יום אחד, וגם על תינוק אשר הוא רק מאד מיום אחד אמרו חז״ל, כי אין חטא בהבל פיו (שבת קי״ט ב׳), ולעמת זה אמרו שם על הבל פי ר׳ פפא ואביי כי יש בו חטא אף כי היו צדיקים, יעו״ש. ובמלכים (א׳, ח׳, מ״ו) כתוב: כי אין אדם אשר לא

יחטא

יחטא. ובקהלת (ז׳, כ׳): כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה־טוב ולא יחטא. ומדוע אפוא תינוק בן יום אחד יטמא בטמא מת וצדיקים לא יטמאו בטמא מת? ועוד קשה למה א"כ ציין ריש לקיש מערתא דרבנן (ב"מ פ"ה ב׳), ופי׳ רש"י שם: שלא יכשלו כהנים לעבור עליהן ולהאהיל, שלא תארע תקלה ע"י צדיקים עכ"ל? וכן קשה על ר׳ בנאה, יעוין ב"ב (נ"ח א׳) ופי׳ רשב"ם שם. ועוד רבות עמי על אודות הדבר הזה, ואשמרן לעת ולמקום אחר.

כ"ז) פי׳ רש"י (ברכות ו׳, ב׳ ד"ה לראשנו): לראשנו. להיות נושה בו, דמתרגמינן כנושה כרשיא עכ"ל. הוא תמוה מאד, כי מה ענין: נושה. אצל: אדם הנצרך לבריות? האין ראוי ליחד מקום לדברי רש"י אלה בב"מ (ע"ה ב׳) על מאמר: מניין לנושה בחברו מנה ויודע שאין לו שאסור לעבור לפניו וכו׳ שנאמר הרכבת אנוש לראשנו? בינו נא שמה.

כ"ח) שם (שם נ"א א׳ ד"ה כסא דמוקרא). כסא דמוקרא כוס של זכוכית לבנה עכ"ל. יעו"ש הערת הרב הגאון רי"ב על הגליון. ולי נראה ברור, כי ציון: כסא דמוקרא, הוא ט"ס, וכי צ"ל במקומו: כסא דזוגיתא חיורתא. הכתוב שם למטה בסמוך יעו"ש.

כ"ט). שם (שבת ספ"ה ד"ה נתן דצוציתא): נתן דצוציתא, על שם נצוצין דנורא, שהמלאך פשט את ידו וקבל תשובתו, לשנא אחרינא, על שאחזו המלאך בציצית ראשו עכ"ל. כל שחוש העין רואה כרגע, כי למלות: שהמלאך פשט את ידו וקבל תשובתו אין מקום בתוך הדבור ההוא, וכי צריכים אנחנו ליחד להן מקום אחרי הדבור הלזה, ולהקדים להן ציון מיוחד, ולכתוב כזה: דקא פשט ידיה וקבליה, שהמלאך פשט את ידו וקבל תשובתו. והוא פירוש על מ"ש שם בגמרא. וחזאי בחלמא דקא פשט ידיה וקבליה.

ל) שם (פסחים ל"ח ב׳ ד"ה שאינה נאכלת לשבעה): אע"ג דעכשיו יש לה היתר לשבעה, ניהו כי עבדה לאו לשם מצה הראויה למצוה אתכוין, דכי עבדה אדעתא לאפסולי ביום ובלילה עבדה עכ"ל. בדברים האלה אצור ענין חדש ונצור עד מאד, והוא, כי גם במצה נוהג אסור: תעשה ולא מן העשוי בפסול, כבסוכה. שיתו נא לבכם לזה. ובזה מיושבת תמיהת התוס׳ (סוכה ל׳ ע"א ד"ה משום דהוה): ומיהו תימא בפרק כל שעה דתניא, אין יוצא ידי מצה בטבל, ודרש ליה מקרא; תיפוק ליה משום מצוה הבאה

בעברה

בעברה, דקא אכיל אסורא ונפיק ידי מצה? עכ"ל. כי יש נ"מ במה דדרש מקרא שאין יוצא ידי מצה בטבל, לפסול גם מצה העשויה על מנת לאכלה בטבל, אך אחרי עשיתה נתקנה ויצאה מידי טבל. הן, לפי הדרש מקרא, טבל הוא פסול במצה, ונעשה א"כ המצה בפסול, והכשר הנעשה אחרי העשיה איננו מועיל מאומה, כנ"ל. אבל מפאת: מצוה הבאה בעברה לבדה כשרה מצה כזאת, כי ביאת מצוה בעברה איננה נחשבת לפסול בגוף המצה, וכל הקפידא על ביאת מצוה בעברה איננה כי אם על עת קיום המצוה, וכאשר אין עברה בעת קיום המצוה, אין עוד כל רע. התבוננו נא בינה בדברי אלה, ותאורנה עיניכם.

ל"א). שם סנהדרין מ"ח ב' ד"ה וארחתו): וארחתו ארחת תמיד, מאת נבוכדנצר היתה לו עכ"ל. והוא תמוה מאד, כי מה לנבוכדנצר פה? הלא אך מאת אויל מרודך נתנה לו ארחתו, ולא מאת נבוכדנצר, ככתוב בסוף מלכים ובסוף ירמיה?. וג"ל ברור כי תחת: מאת. צ"ל: ממות, וכי ר"ל אך אחרי מות נבוכדנצר היתה לו ארחת תמיד, אבל לפני זה היה חסר לחם, עיי"ש בגמרא. ובח"א למהרש"א.

ל"ב). שם (ע"ו א' ד"ה זה המשהא): זה המשהא בתו בוגרת, שמתאוה להפקירה ומזנה עכ"ל. לזה אין שחר. וג"ל מאין כל ספק, כי תחת: להפקירה צ"ל: לתפקידה. וכי הוא כמו: בהמה מבקשת תפקידה (ב"ר פרשה י"ג), וכתוב שם במתנות כהונה: תפקידה, רוחה נוחה ומתאוה ליזקק לבת זוגה עכ"ל. ומלת: שמתאוה אשר בפי' רש"י הנ"ל שבה אפוא אל הבוגרת, ולא אל המשהא אותה, ור"ל כי להיותה בוגרת, הנה עתה עת דודים, ובגלל זה תתאוה מאד לתפקידה, והפק זממה גם בזנות ובנאפופים.

ל"ג). שם (שבועות ל' ע"א ד"ה השתדל לדונו יפה): השתדל לדונו יפה. לקמן מפרש לה למישרי בתיגריה, אם באו שני דינים לפניך ואחד מהם של ת"ח הוי פוסק אותו תחלה ופטור אותו מלפניך עכ"ל. לשון: לקמן מפרש לה. איננה מדוקדקת, כי מ"ש לקמן: למישרי בתיגריה. איננו כלל לפרש בו מאמר: השתדל לדונו יפה. אך הוא דבר בפ"ע, כמבואר שם. וגם הפירוש עצמו איננו מדוקדק, כי על: למישרי בתיגריה לא תתכן גם לשון: השתדל. גם לשון: לדונו יפה. ומדוע לא כתב בשפה ברורה: הזהר לדונו תחלה? ולי נראה ברור כי כונת: השתדל לדונו יפה,

היא

היא , השתדל להפוכי בזכותיה כאשר עשה רבא אשר אמר : תיתי לי , דכי אתי צורבא מרבנן לקמאי לדינא לא מזיגנא רישי אבי סדיא עד דמהפיכנא בזכותיה (שבת קי"ט א') . ועל זה תתכן היטב לשון : השתדל , כי ההפוך בזכותיה צריך השתדלות רבה , וגם לשון . לדונו יפה תבא אל נכון , כי הדין טוב ויפה לו בצאתו זכאי .

ל"ד) . בפי' המיוחס לרש"י על תענית (כ"ז א' ד"ה מעכבין את הקרבן) : דכולהו בעלים בעיק דליהוי כמוהו על גבי עבודה עכ"ל . אין כל ספק כי תחת : כמוהו צ"ל : קיימי .

ל"ה) . בתוס' (כתובות ב' א' ד"ה שאם) : תימא דהכא משמע דמשום חשש דזנות תקנו שתהא ניסת ברביעי , וברפ"ב דגטין איכא מ"ד דתקנו זמן בגטין משום פירי , אבל משום שמא יחפה על בת אחותו לא חיישינן משום דזנות לא שכיח עכ"ל . לדעתי נוסדה תקנת נשואי בתולה ליום הרביעי בעת שרבו המנאפים , יעוין סוטה (מ"ז א') : משרבו המנאפים פסקו המים המרים , ורבי יוחנן בן זכאי הפסיקן עכ"ל , ואז היה זנות שכיח . ויוכל להיות כי בגלל הדבר הזה נסדרה בירושלמי מסכת כתובות אחרי מסכת סוטה , ויעוין הקדמת פי' המשניות להרמב"ם . ואגב אורחא אעיר שצריך לתת טעם על מה שלא נמנה הפסקת המים המרים ע"י ריב"ז את תקנותיו הספורות בסוף מסכת ר"ה .

ל"ו) . שם (שם ושם ד"ה מפני מה אמרו) : בניחותא גרסינן לה , ולא בא להקשות אלא ותנשא באחד בשבת עכ"ל . והוא תמוה לדעתי , כי מן : מפני מה . עד : ועכשיו שאנו שקדו . הוא לשון הברייתא המובאה למטה (ג' ב') : דתניא מפני מה וכו' יעו"ש , ושמואל לא חדש כי אם . ועכשיו שאנו שקדו וכו' והברייתא הוא בלי ספק בלשון קושיא , ולא בניחותא , בינו נא בזה .

ל"ז) . שם (שם ה' א' ד"ה שמא ישחוט) : אע"ג דשבת לשון נקבה הוא וכו' ה"נ הוי לשון זכר , כל העושה בו מלאכה (שמות ל"ה) עכ"ל : והוא תמוה מאד , כי מלת : בו שם שבה אל יום השביעי , ולא אל השבת , יעו"ש .

ל"ח) . שם (קדושין ט' א' ד"ה אע"פ שאין בו) : וי"ל משום דכתב ביה נתינה אחריתי ספר המקנה ס"ד דליבעי שוה פרוטה משום דמוכר מקנה שדהו ללוקח קמ"ל דלא בעי עכ"ל . הדבור הזה הוא משובש מאד ,

כי

כי תחת מלת: אחריתי צ״ל: ואתן את (ירמיה ל״ב י״ב), ומלות: משום דמוכר מקנה שדהו ללוקח. אין לכן מקום פה, כי אם בדבור שלאחריו המתחיל הלכתא אחרי מלות: דשטר מכר לחוד הוי הלכתא. וכן טעם על מה שאך בשטר מכר לחוד הוי הלכתא. בינו היטב בזה. ואגב אורחא אעיר כי גם בדברי המהרש״א על תוס׳ ד״ה הלכתא יש שבושים, כי מ״ש: ודקשיא ליה התם נמי כתיב שדות בכסף יקנו האי קרא דואקח את ספר המקנה קא עקר ליה ממשמעו עכ״ל. הוא תמוה עד מאד, יען כי זה הוא אך לתירוץ: ואיבעית אימא התם נמי כתיב ואקח את ספר המקנה. אבל לא לתירוץ: הלכתא נינהו אשר בעלי התוס׳ עסוקים בו כעת. ואין ספק שהוא כי צ״ל ודקשיא ליה התם נמי כתיב שדות בכסף יקנו אתיא הלכתא וקא עקר ליה ממשמעו, והוא ע״ד: הלכה עוקבת מקרא (סוטה ט״ז א׳). וכן מ״ש שם: הוא מקנה השדה למוכר עכ״ל הוא ט״ס, וצ״ל: ללוקח. תחת: למוכר.

ל״ט). בחדושי רבנו יונה על הרי״ף (ברכות פ״א ד״ה שנאמר יעלזו): אין זה הכבוד שלהם אלא כבוד הבורא יתברך כמו שאמר בסוף המזמור הדר הוא לכל חסידיו, ואותו הרוממות כמו חרב פיפיות עכ״ל. מלות: בסוף המזמור הדר הוא לכל חסידיו הן ט״ס, ותחתיהן צ״ל: רוממות אל בגרונם. ור״ל כי מ״ש רוממות אל. מורה על מ״ש: בכבוד שהוא אך כבוד הבורא יתברך. ועפ״ז מובן היטב מ״ש: ואותו הרוממות.

מ׳). שם (שם ושם ד״ה אלא בימי עמודי): שהרי תפלה עצמה היו מבטלין גדולי החכמים מפני הלמוד, כמו שמצינו שרבי שמעון בן יוחאי לא היה מתפלל אלא משנה לשנה, ורבי יהודה הנשיא מחדש לחדש, כדי שלא יתבטלו מתורתם עכ״ל. מלת: הנשיא, היא ט״ס, וכן היו״ד אשר במלת: ורבי. כי לא רבי יהודה הנשיא רק רב יהודה האמורא תלמיד שמואל נהג ככה, ככתוב בסוף ר״ה: שאני רב יהודה כיון דמתלתין יומין לתלתין יומין הוה מצלי עכ״ל. ומ״ש: שמצינו שרבי שמעון בן יוחאי לא היה מתפלל אלא משנה לשנה. לא אדע איה מקומו. ובשבת (י״א א׳) לא נזכר כי אם שלא היה מפסיק מד״ת לתפלה, ובירושלמי (ברכות פ״א ה״ב) כתוב כי גם לק״ש לא הפסיק מד״ת. וכן לא אדע מתי היתה הפעם האחת אשר התפלל בה בכל שנה, והקרוב כי היתה ביוה״כ.

מ"א) שם (שם ושם ד"ה רבי אבהו נפיק): דדוקא לצאת מותר בין גברא לגברא, אבל לדבר בב"ה אסור, כדאמרינן כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר, ואע"פ שסוגרים הספר בנתים אפ"ה אסור, שלא אמרו כל זמן שפתוח אלא כיון שנפתח דמשמע דמשעה שנפתח הפעם הראשונה אסור לספר כלל עד שיסיימו כל הפרשה עכ"ל. לדעתי לא יתכן זה כי אם לרבא בר רב הונא הלומד דין: כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר, מפסוק ובפתחו עמדו כל העם (סוטה ל"ט א'), אבל לרב חסדא הלומד דין זה מפסוק ואזני כל העם אל ספר התורה (שם ושם) לא יתכן זה, כי לפיהו אין איסור הספור רק בעבור שכל העם צריכים להטות אזניהם אל ספר התורה וזה לא יתכן בין גברא לגברא ובעת שספר התורה הוא סגור ואין קוראים בו. ועפ"ז נ"ל לאמר כי מה שלמד רבא בר רב הונא דין זה מפסוק ובפתחו עמדו כל העם, ולא מפסוק ואזני כל העם אל ספר התורה הקודם לו, הוא למען הודיענו כי גם בין גברא לגברא אסור לספר.

מ"ב). שם (שם ושם ד"ה רב ששת): דכיון שכבר התחיל במצוה מתחלה ורצו אותו אנשי ב"ה שקבע עצמו לקרוא אינו פוסק בה בעבור ספר תורה וכו' עכ"ל. הוא מטעם העוסק במצוה פטור מן המצוה.

מ"ג). שם (שם ושם ד"ה. פתח ובירך בדשכרא): רבנו האי גאון ז"ל והרבה מן המפרשים פסקו דמצות אין צריכות כונה וכו' דאפילו מי שסובר דמצות אין צריכות כונה ה"מ בדבר שיש בו מעשה שהמעשה הוא במקום כונה וכו' אבל במצוה שתלויה באמירה בלבד ודאי צריך כונה, שהאמירה היא בלב, וכשאינו מכוין באמירה ואינו עושה מעשה נמצא כמי שלא עשה שום דבר מהמצוה עכ"ל. חכמים רבים תמהו א"כ איככה הוכיחה הגמרא ממ"ש בק"ש אם כיון לבו יצא שמצות צריכות כונה (ברכות י"ג א')? הלא גם מצות ק"ש תלויה באמירה בלבד, ומצוה כזאת צריכה לכ"ע כונה? ולי נראה ברור כי ר"י לא אמר ככה רק בברכת הנהנין והדומה אליה ולא בק"ש. הן, בברכת הנהנין והדומה אליה האדם יוצא ידי חובתו, גם ע"י שמיעה לבדה, כידוע, וא"כ אין תלויות רק בכונה בלבד, כי בשמיעה לבדה אין כל דבר אך כונה בלבד, ולכן צריכות כונה, כי אם אין כונה אין כל מאומה. אבל בק"ש אין האדם יוצא ידי חובתו בשמיעה לבדה כי אם באמירה לדעת רבנו האי גאון אשר עליו סובבים דברי ר"י, יעוין מ"א (סי' ס"א ס"ק ע"ז) בשם שו"ת מהר"מ

אלשקר

הלשקר. ולכן אינה צריכה כונה למ"ד שמלות אין צריכות כונה, כי כאשר המעשה הוא במקום כונה בדבר שיש בו מעשה כן האמירה היא במקום כונה בדבר שיש בו אמירה ואין ביניהם כל הבדל. אך בשניהם יש דבר מלבד הכונה. בינה היטב בזה, ובמ"ש ר"י: שהאמירה היא בלב.

מ"ד). שם (שם פ"ה ד"ה שנאמר נשא לבבנו): שדרך בני אדם בשעת הצורך שנושאים כפיהם עכ"ל. תמת: הצורך צ"ל: הצרה.

מ"ה). שם (שם ושם ד"ה והאמר מר הקורא הלל): ובירושלמי נותן טעם אחר, משום דכתיב ביה עצביהם כסף וזהב, וכשאומר אותו בכל יום נראה כמתכוין לחרף ולגדף כלפי מעלה ולומר שאינו יכול לבטלן מן העולם עכ"ל. עפ"ז מובן היטב מה שאנחנו מדלגים: לא לנו אשר בו כתוב עצביהם כסף וזהב בימים שאין גומרים בהם את ההלל. ובפי' על תענית המיוחס לרש"י כתוב מפורש שאין מדלגין בימים האלה כי אם: לא לנו ולא גם: אהבתי כמנהגנו עתה, כי כתוב בו (כ"ח ב' ד"ה דמדלגי דלוגי): דמדלגי דלוגי, כגון אך דמדלגין לא לנו ד' לא לנו, ונתחיל מן ד' זכרנו יברך עכ"ל.

מ"ו). בחדושי הר"ן על הרי"ף (שבועות פ"ו ד"ה אלו דברים שאין נשבעין עליהן): וה"ה דהוה מצי למתני שומר חנם אינו משלם, כי היכי דתנא שומר שכר אינו משלם, אלא משום דשבועה גבי שומר חנם כתיבה, ותשלומים גבי שומר שכר כתיבי נקט בכל אחד מאי דמפרש ביה קרא, וכל אחד מלמד על חברו, שכשם ששומר חנם אינו נשבע כך נושא שכר אינו נשבע וכו' משום דפטור שבועה ילפינן משומר חנם עכ"ל. הדברים האלה נשגבו ממני לא אוכל להם, הלא גם גבי שומר שכר כתוב מפורש: שבועת ד' תהיה בין שניהם אם לא שלח ידו במלאכת רעהו ולקח בעליו ולא ישלם (שמות כ"ב י'), ומן: ולקח בעליו ולא ישלם נלמד כי כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין (שבועות מ"ה א')?.

מ"ז). שם (שם ושם ד"ה ועוד אין נשבעין על שעבוד קרקעות): באם באו עדים והעידו במטלטלין על שומר חנם שפשע ועל שומר שכר שנגנבו ועל שואל שנאנסו חייבין, ואם העידו בכיוצא בזה בקרקעות פטורין, לפיכך כשם שהורע כחן של ב' עדים בהן לענין תשלומין, כך ראוי שיורע כחו של עד אחד בהן לשבועה וכו' עכ"ל. הוא תמוה עד מאד, הן, מה כחן של ב' עדים? הלא אינו כי אם להחשיב כל דבר היוצא מפיהם

לאמת

לאמת וצדק, והכא ההוא לא הורע גם בקרקעות, כי גם בקרקעות אנחנו חושבים את אשר יאמרו על שומר חנם שפשע ועל שומר שכר שנגנבו ועל שואל שנאנסו לאמת וצדק. ואין לנו כל ספק בזה, אך התורה פטרה את שומרי הקרקעות איש איש מחיובו. ואיככה אפוא נוכל ללמוד מזה כי הורע כחו של עד אחד בהן לשבועה, וכי דבריו בהן נחשבים לשוא וכזב?

מ"ח). בנמוקי יוסף (ב"מ פ"ד ד"ה שומר חנם אינו נשבע): נראה מדבריו ז"ל דמשבועה הוא דפטריה רחמנא, אבל היכא דודאי ידעינן דפשע משלם. וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפרק ב' מהלכות שכירות, וכן כתב הראב"ד ז"ל, וטעמייהו משום דפושע כמזיק וכו' אבל הרי"ף ז"ל כתב בתשובה: המפקיד שטרות אצל חברו ומודה שפשע בהם ואבדו פטור מן התשלומים, שהרי התורה פטרתו וכו' עכ"ל. אין לי כל ספק כי מלות: וכן כתב הראב"ד ז"ל נ"ל אחרי דברי הרי"ף. כן, דעתו כדעת הרי"ף. ככתוב בבאר היטב בהשגתו על הרמב"ם (פ"ב מהלכות שכירות הנ"ל). וכזה קרה למאות ולאלפים בספרים, כאשר יתן עדהו כל המהיר בהם, ולפ"ז אין אנחנו צריכים עוד למ"ש בש"ך (ח"מ סי' ס"ו ס"ק קכ"ו) עיי"ש. ואגב גררא אעיר על מ"ש בש"ך שם: אבל פשיעה בשומר חנם לא אתיא קרא לחיובא. דאפילו לאו קרא נמי מסברא הוה מחייבינן ליה, דפושע מזיק הוא וכו' עכ"ל: ואומר, כי כאשר אין שומר שכר חייב בגנבה ואבדה רק בעבור שעבדו את עצמו לשמרו מגנבה ואבדה, כן אין שומר חנם חייב בפשיעה רק בעבור שעבדו את עצמו לשומרו מפשיעה, כן, הפשיעה איננה כי אם העדר השגחת השומר על הפקדון אשר הפקד אתו, וחיוב השגחתו תלוי בשעבודו להשגיח ובלעדי השעבוד אין כל חיוב על איש להשגיח על הון רעהו. ואם אמרה התורה כי אין שעבוד שומר שכר לשמור מגנבה מועיל בקרקעות ועבדים ושטרות לחייבו בגנבה ואבדה, מדוע יועיל בהם שעבוד שומר חנם לשמור מפשיעה לחייבו בפשיעה? בינו היטב בזה, ושיתו לבכם למ"ש בתוס' (כתובות נ"ו ב' ד"ה הרי זו מקודשת): דחייבתו תורה שומר שכר על שלוקח שכר, ושואל לפי שכל הנאה שלו, ומשעבדים עצמם לכל הכתוב בפרשה עכ"ל.

מ"ט). שם (שם פ"ז ד"ה בריג): שריג, ירדה, איש חמס מפתה רעהו מתרגמינן גברא חטיפא מפרגג חבריה עכ"ל. כל קורא ישתומם על הדברים האלה, כי מה ענין התרגום הזה אצל: ירדה? ולבי ראה, כי

מקרה

מקרה זה מאד נקרה פה, ואתם בנים משכילים! התבוננו עליו ויועיל לכם הרבה לבקרת ספרים שימו נא את ספר הערוך לפניכם, והאו כי בסוף ערך שרג ב' כתוב: פירוש ענין ירידה עכ"ל. ובתחלת ערך ג' שלאחריו כתוב: אים חמס מפתה רעהו תרגום גברא חטופא משרגג חבריה עכ"ל. ויקל לכם לדעת כי מעתיק אחד שנה פה בזכרון וגהיו עי"ז ב' הדברים הנפרדים מערוך לאחדים בידו.

נ') בחדושי מהרש"א (על תוס' תענית י"א א' ד"ה אסור לאדם): ועי"ל דיוסף עדיין לא היה מצוה על פריה ורביה קודם מתן תורה עכ"ל. והוא תמוה עד מאד, הלא פריה ורביה נאמרה לבני נח, ככתוב בסנהדרין (נ"ט ב'): והרי פריה ורביה נאמרה לבני נח וכו', ויעוין בפי' רש"י (שם א' ד"ה לזה ולזה נאמרה)?.

נ"א). שם (חדושי אגדות זבחים קי"ג א' ד"ה ר' יוחנן סבר): וי"ל לר"י דלא ירד מבול לא"י אמאי הטריח הקב"ה את נח בבנין התיבה להצילו, דה"ל להצילו בא"י? וכו' עכ"ל. נעלם מעיניו כי הקושיא הזאת הקשה עוד רבי יונתן, ככתוב במדרש דברים רבה (פרשת עקב): אמר לו אותו הכותי שלא לקה בימי המבול וכו' אמר לו רבי יונתן אם כן היה לו להקב"ה לומר לנח לעלות לשם ולא לעשות תיבה? עכ"ל. ועיי"ש תשובת הכותי על הקושיא הזאת.

מערכה שלישית

הערות על מדרשים

א'). במדרש (ב"ר פרשה נ"ז): אשאלנו מבנות ענר אשכול וממרא שהן צדקניות, וכי מה איכפת לי מיוחסים? עכ"ל. מה יקרו רעי חז"ל הנפונים במאמר הזה! ומה עמקו רעיוניהם!. ולמען תבינוה היטב אשימה לפניכם את ההערה הל"ג מהערותי לתולדות רבי אברהם מנחם הכהן אבי משפחת רפאפורט וקורות ספריו. וכה היא: בספרו מנחה בלולה (פרשת בחקתי פסוק ואכלתם את בשר בניכם) כתוב: ואכלתם את בשר בניכם אלו בני אדם בעלי היחס המשיאים זרעם לבני אדם שאינם נוהגים בשביל העושר עכ"ל. כונה נא בלשון: לבני אדם שאינם מהוגנים, והשבות אל לבבך, כי אך התחתנות בעלי היחס בבני אדם שאינם

שאינם מהוגנים היתה רעה בעיניו, אבל התהגותם בבני אדם מהוגנים אף כי אינם מאלה אשר ההמון יכנם בשם: בעלי היחס מה טוב! ומה נעים! יען וביען אך בני אדם מהוגנים המה בעלי היחס האמתים, לא אלה אשר רק בתפארת אבותיהם יתהללו, ובעטרת גאות הוריהם יתאמרו, ובקרבם אין כל רוח, לא רוח יראת ד', לא רוח חכמה ובינה, ולא רוח עצה ותושיה, מה יתרון לאבשלום בצדקת אביו עבד ד'? מה בצע כי היה הורו משיח אלהי יעקב? מה יתן ומה יוסיף לבן ר' חנינא בן תרדיון (שמחות סוף פי"ב, איכה רבתי פסוק ויגרס בחצץ-שני) תום אביהו? מה יועיל ומה יסכון לבני רבנו גרשום מאור הגולה ורבנו אברהם אבן עזרא (מרדכי מ"ק פ"ג ותחכמוני ש"ג) אשר דבקה נפש אבותם אחרי אל שדי? במה נחשבו כל אלה? כי יצא קוץ מכאיב מגזע שושנה היוקירוהו בני אדם בעבור גזעו? היהי למו לשעשועים? התגע בו יד? חדלו לכם מתי שכל מן הצרעה היוצאת מגוית אילת אהבים, ואל נא תשברו צמאכם במי רפש וטיט הבאים ממעין טהור, אל ישיא אתכם יקר השרש; אל חין ערך הפרי לבדו שימו לב, אל נא תכנו בן כסיל בשם: בעל היחס בעבור היות אביו חכם כהימן ודרדע, הלא תדעו לכם, כי אין יחס כיחס עצמו, ככתוב בעקדת יצחק (רות פסוק ויאמר ברוכה את לד') וז"ל: ואל תיראו שלא אוציא דברי לפועל להיותך גיורת ונכריה, ולא נאה לשופט ישראל כי אם לקחת אשה ממיוחסי עמי, כי אין יחס כיחס עצמו באשר את מיוחסת במעשיך, ויודע כל שער עמי כי אשת חיל את, ולכן לא יקרני בוז אם אקחך עכ"ל. ובב"ר (פרשה כ"ז): אשיאנו מבנות ענר אשכול וממרא שהן צדקניות, וכי מה איכפת לי מיוחסים? עכ"ל. ובמנחות (כ"ג א'): מאי כולי האי? אי בר אוריין הוא מאי, אי בר אוריין ובר אבהן מאי, ואי בר אבהן ולא בר אוריין אישא תיכליה עכ"ל. ובהוריות (י"ג א'): ממזר ת"ח וכה"ג עם הארץ ממזר ת"ח קודם לכה"ג עם הארץ עכ"ל. ובסוף מאור עינים: גם לא לאידך נישא מהיותי צדיק בעיני או לשם ולתהלה על משפחתי וכו' כי סוף דבר למליצה נאה יאמר: הלוך ילך ובכה נשא משך הזרע בא יבא ברנה נשא אלמתיו עכ"ל, ור"ל הלוך ילך ובכה האיש אשר הוא רק ונעור מכל מעלות עצמו גם מדותיות גם שכליות, ולא ישא בחיקו כי אם מעלת המשך הזרע והשתלשלותו מאבות יקרים, אך זה ירון ויעלוז אשר ישא אלמות מעלת עצמו. ודע כי דברי בעל מאור עינים אלה

מובאים

מובאים בס' יש נוהגין בשם חכם צרפתי יעו"ש. והוא טעות. עוד דע לך כי יסוד מעלת בעל היחס הוא חנוכו הטוב אשר קבל מידי אבות חכמים והורים צדיקים מני יום נעתק משדים, כן, אב חכם יחנך פרי בטנו על פי דרכו, ילמדהו דעת ומזמה, יתן לו לקח טוב, ויומם ולילה עיניו פקוחות על תלמי לבבו לעקור מהם כל שמיר וכל שית רגע עלותם, פעם בשבט ידו ופעם בשבט פיו. ואם תמה צופיה הליכות עולה, תטיף לו תורת חסד מעל לשונה, תשקהו עסיס מוסר, ותכבס כתם מזמותיו וחלאת עלילותיו במי תוכחתה ההולכים לאט לאט, וכאשר תצמיח עבודת אכר חכם נטע שעשועים אשר ישמח אלהים ואנשים, כן יצמיח חנוך כזה בן מחמדים אשר ימשוך אחריו עין כל רואה. ומלבד החנוך יזכה הנער את ארחו בראותו מעשי הוריו הישרים והתמימים ותאוה נפשו לעשות אף הוא כמוהם, כי כקוף יעש כל עולל ויונק את כל אשר תחז עינו אחרים עושים, ואם מנוער לא יראה כי אם טוב וחסד השכן ישכין את נפשו לעשות אך טוב וחסד כל ימי חייו, וכן להפך, ככתוב כאמה בתה (יחזקאל י"ו מ"ד) וכן אמרו חז"ל: רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אמא כך עובדי ברתא (כתובות ס"ג א').
ובב"ר (פרשה פ'): לית אתתא זניא עד דברתה זניא עכ"ל. ור"ל אין האשה זונה שלא תהיה גם בתה זונה. ובאגרת הרמב"ם אל ר' שמואל אבן תיבון המתחלת: לפי שכלו יהלל איש: אמר בעל השיר הקדמוני לו את אבותיו ידעו, אז אמרו: היא מעלת האב לבן נוספת עכ"ל. ואם זה הוא יסוד מעלת בעל היחס מה אפוא מעלת האיש אשר לא חנכוהו אבותיו. או חנוכם לא עשה פרי ומנהגו מנהג אחד הרקים והפוחזים? איככה יקרא זה בעל היחס אם מעשהו מעשה בוז משפחות? הסיר אפוא מצנפת היחס מאיש כזה והרים העטרה כי לא נאוו לו. פה תמה ההערה.

ב'). שם (ויקרא רבה פרשה ט"ז): רבי מאיר לא אכיל ביעי מן מבואה דמצורע [הוא בלי ספק בעבור אשר יש בקליפת הביצה נקבים נקבים (יעוין ט"ז י"ד סי' צ"ה ס"ק ב') ויבא בהם רוח המצורע]. ר' אמי ור' אסי לא הוו עיילי למבואות של מצורע. ריש לקיש כד הוה חמי חד מנהון במדינתא מרגם ליה באבנים. א"ל: פוק לאתרך, לא תזהם ברייתא עכ"ל. ראו נא בשו! כי עוד חז"ל חשבו את הצרעת לחלי המתדבק (אנשטעקענדע־קראנקהייט). ויעוין מ"נ (ח"ג פמ"ז): היות הצרעת מתדבקת, וכל בני אדם מואסים אותה, ובדלים ממנה, וכמעט שהוא בטבע עכ"ל. ובמנחה בלולה

פרשת

(פרשת תזריע פסוק והסגירו הכהן) : כדי שלא ישא ויתן עם בני אדם, כי הוא מהחליים המתדבקים עכ"ל. והנה בתוס' (ע"ג ה' א', ד"ה אלא שירדו מנכסיהם) כתוב כדברים האלה : ומצורעים נמי לא הוי, דהא בעדה בתוך המחנה היו יושבין. וכי תימא דבמתן תורה נתרפאו, דהא אותן שנתרפאו כבר חזרו למומן במעשה העגל עכ"ל. וכ"ה בר"ן (נדרים ז' ב' ד"ה שנאמר כי מתו כל האנשים). וע"ז מביא הרב הגאון ר' חיים אבולעפיא בספרו עץ חיים בהשמטות לפרשת נח) קושיא בשם הרב מר זקנו, וז"ל : ומאי קושיא, והא תנן (נגעים פ"ז משנה א') אלו בהרות טהורות שהיו בו קודם מתן תורה [וכן במסכת הוריות (ה' א') כתיב : אדם כי יהיה מן הדבור ואילך עכ"ל] ולפ"ז יכולים להיות תוך המחנה עכ"ל. יעו"ש, וכן בפי' שאילת שלום על השאלתות להרב הגאון ר' ישעיה ברלין מובאה הקושיא ההיא בשם ספר אחד, עיי"ש (סי' נ"ב) אריכות דברים בזה, ולפי הדברים הנ"ל לא קשה כל מאומה, כי לא מצד דין טומאת צרעת לבדו ישב המצורע בדד מחוץ למחנה רחוק מכל בני אדם, אבל גם מצד היות הצרעת חלי מתדבק, וכל בני אדם מואסים אותה ובדלים ממנה, ולא אצל בני ישראל לבדם מנהג זה, אבל גם אצל כל האומות החכמות זולתם אשר לא נגה עליהם אור תורתנו, כידוע. וא"כ אין ספק כלל, כי מה שאמרו חז"ל : אלו בהרות טהורות שהיו בו קודם מ"ת, או : אדם כי יהיה מן הדבור ואילך, הוא רק לענין דיני טומאת וטהרת המצורע, אבל לענין התרחקותו מבני אדם והבדלו מהם שהוא ענין רפואי אין הבדל מאומה בין קודם מ"ת לאחר מ"ת, והוא דבר פשוט אשר האריכות בבירורו הוא אולת ופתיות. ואגב גררא אעיר כי גם הרב הגאון ר' צבי חיות ז"ל הקשה הקושיא הנ"ל בהגהותיו הנספחות אל הש"ס דפוס וויען (נדרים שם), ואתם כבר הראתם לדעת כי הקושיא ההיא איננה חדשה ואיננה מועילה.

ג'). שם (איכה רבתי פסוק רבתי בגוים) : ואפקיד בידיה מדליה וכו' הב ליה מה דלי ואין לא לא תיהב לי מה דלי וכו' וקום והב מדלי וכו' יהב ליה מה דליה וכו' דלא יסבון מִדלי וכו' עותרא ומדלא הדין עכ"ל. מדלא. הוא כמו ; מזלא ע"ד המורת ; זהב־דהב, זנב־דנב, זרע־דרע. ועוד הרבה. ומזלא הוא תרגום של : הון בתהלים ובמשלי. ואולי נקרא : הון. מזלא בעבור אשר הון ועושר לאו בזכותא תליא אלא במזלא

(מ"ק)

(מ"ק כ"ח א'). ובכל מקום אשר כתוב מה דלי (ב' מלות) הוא ט"ס, ונ"ל: מדלי (מלה אחת) ונגזר מן: מדלא.

ד'). שם (שם ושם): אזל הוא ואייתי ליה מלחא וכו' אית בה דתיכול ותשבע עכ"ל. היאכל מלח? הישביע וישבר רעבון?. ולכן נ"ל ברור כי: מלחא הוא מלשון, אכלו מלוחים (קדושין ס"ו א') ויעו"ש בפי' רש"י שהוא כמו: הקוטפים מלוח עלי שיח (איוב ל', ד'). ולפי דעת ר' שלמה פרחון במחברת הערוך גם זה הוא מלשון מלח (זאלץ), כי ז"ל שם (שרש מלח): הקוטפים מלוח עלי שיח. פי' צמחים מלוחים, כי הקב"ה ברא צמח מר, וצמח מתוק, וצמח חמוץ, וצמח מליח, וצמח מעופן עכ"ל.

ה'). שם (קהלת פסוק עת לחשות): הא מטי ענתה דאוריתא דמחשי מתעלייה למשתקה עכ"ל. דברי המבארים על המאמר הזה לקוים ודחוקים מאד. ולי נראה כי תחת: דמחשי נ"ל: דמשה. ותחת: למשתקה נ"ל: לנשתקה. ונשתק הוא נרתק, יעוין ערוך (ערך נשתק וערך נרתק). ור"ל הנה הגיע העת אשר תורת משה נכנסה לנרתק שלה ונחבאה שמה, והוא משל לעת ההבלות האסור בתלמוד תורה.

ו'). שם (אסתר פסוק בשנת שלש למלכו כתוב: עשרה חלקים של בריות בעולם, תשעה בישמעאלים, ואחד בכל העולם עכ"ל. לחן פי' מ"כ שם על בריות הוא גלוי לכל בעלי עינים, וגם הוא נגד האמת. ולי נראה ברור כי תחת: בריות (ברי"ש) נ"ל: בדיות (בדל"ת), ור"ל משלים וספורים בדואים, כי כל המהירים בספרי ד"ה מעידים אשר אין אצל כל העמים משלים וספורים בדואים למכביר כאשר יש אצל הישמעאלים. מהם יצאו הספורים הבדואים אשר בס': טויזענד אונד איינע נאכט, מהם יצאו הספורים הבדואים אשר בקראן, ועוד אלפים ורבבות כמוהם. והנה גם הספור הבדוא מתרנגול הבר ומלכת שבא הנמצא מתרגום שני נמצא בקראן, ולא אדע עוד מי לקח ממי, אם בעל תרגום שני לקח מהקראן או להפך. ומדי דברי בספור הזה ובתרגום שני זכור אזכור הגה אחת בספור הזה אשר בתרגום שני, כי כתוב שם: ושמה מלכת שבא עכ"ל. והוא תמוה מאד, הכי: מלכת שבא הוא שם העצם? הלא איננו כי אם שם התואר? ונ"ל כי תחת: מלכת (במ"ם) נ"ל: בלכת בבי"ת), והוא: בלקיס שם העצם של מלכת שבא, הידוע, ויעוין מחקרי ארץ (שם שבא), ובספרי ד"ה לחכמי

העמים

הטעמים. ומלת: שבא איננה כי אם הוספת איזה מעתיק לפרש בה נוסחת: מלכת אשר היתה לפניו.

ז'). שם (שוחר טוב שמואל פרשה י"ד) כתוב: ועתה הנה המלך מתהלך לפניכם וגו' זה אחד מחמשה דברים שהם מכופלין. זקנתי ושבתי (ש"א י"ב ב'), משפטי ודיני (תהלים ט' ה'), עדי ושהדי (איוב י"ו י"ט), פרא ערוד (שם ל"ט ה', עצמיו גרמיו (שם מ' י"ח) עכ"ל. גם תינוקות של בית רבן יודעים כי יש בתנ"ך עוד דברים רבים שהם מכופלין. אולם חמשה אלה נבדלים מכל רעיהם באשר הם מכופלין ע"י עברית וארמית, כי זקנתי היא עברית, ושבתי היא ארמית, משפטי היא עברית, ודיני היא ארמית, וכן כלם. ולי נראה להוסיף עליהם עוד שני דברים. א': באו בעבים ובכפים עלו (ירמיה ד', כ"ט). עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו (שם ט', כ'). בבתים יעלו בעד החלונים יבאו (יואל ב' ט'). ביאה היא עברית ועליה היא ארמית, כי תחת: ביאה בעברית יאמר תמיד בארמית: עליה. יעוין תרגומים ארמים. ב': ד' מסיני באואתה מרבבות קדש (דברים ל"ג, ב'). כי פחד פחדתי ויאתיני ואשר יגרתי יבא לי (איוב ג', כ"ה). ביאה היא עברית ואתיה היא ארמית, כידוע. והנה הרב החכם המדקדק ר' וואלף מאיר כתב בבאורו על דניאל (ה', כ"א): אולם יקשה קצת לדעתו (שפרא וערוד אחד הוא) מה שנאמר מי שלח פרא חפשי ומוסרות ערוד מי פתח, שנראה היותם שני מינים, אם לא שנאמר שהוא כפל ענין אחד בדרך מליצה עכ"ל. ונעלם מעיניו, כי כבר כתוב במדרש הנ"ל, שהוא כפל ענין אחד. ולא אנא עוד מזה עד אשר שמתי לפניכם דברי ידידי הרב החכם הגדול מו"ה רפאל קירכהיים מפ"פ ענ"מ, וז"ל פירושך על המאמר: ה' דברים שהם מכופלים לא ישרה נפשי בו. כי רק ג' מהם ארמים הם, שהדי, ערוד, וגרמיו. אבל: דין הוא שם עברי בכל שמושיו והוראותיו, והכתוב משתמש בו בכל גדודיו. וכן שיבה הוא שם עברי, אבל לא מצינו ממנו שם הפעל כי אם בזקנתי ושבתי. וכן הפעל עלה נבדל מפעל בו, כי הוראה עלה היא העליה ממקום נמוך אל מקום גבוה, כמו: ומשה עלה אל האלהים, ועלו מן הארץ, ועלו ובאו בביתך, וכפעל בוא הוא הביאה בכלל, כמו: באו בעבים ובכפים (הם הסלעים) עלו. וכן חלון נפרד ונבדל מן ארמון בכל עניניו. ופי' המדרש לפי דעתי כן הוא, כי אף שמצינו כמה פעמים

בתנ"ך

בתנ"ך כפל הענינים במלות שונות ושמות נרדפים מאד מאד ליופי המליצה, בכל זאת מעט מהם כמו אלה המשנה, כי אם אמר: הכתוב: את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך. הנה אף כי נשך ותרבית שמות נרדפים הם, מכל מקום המתוארים בהם שמות שונים הם כסף ואוכל. וכן אמר הכתוב: מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, השתמש הכתוב בקימה לזקן והדור לשיבה ליופי המליצה, אף אם לא נשגיח על דעת חז"ל בזה (ובכלל כל שמות הנרדפים הם בבחינה מה שמות נבדלים, כנראה מן החבורים אשר חברו ע"ז חכמי הלשון, כמו ס' פרשראות כסף, אהל מועד, יריעות שלמה, וכאלה). אבל הה' דברים הנ"ל המתואר בהם אחד ואין שני, זקנתי ושבתי המתואר: אני. בשמים עדי ושהדי במרומים, המתואר בהם הוא ד' היושב בשמים ובמרומים. מי שלח פרא חפשי ומוסרות ערוד וגו' ערוד ופרד הוא שם אחד ומתואר אחד וכן עצמיו וגרמיו, דין ומשפט. ואם תחקור למצוא הבדל מה בשמות האלה לשוא תקותך עכ"ל. ואנכי הומר בטח, כי בעל המדרש הנ"ל חשב את שמות: דין, שיבה. לילדי ארם, גם כי הכתוב משתמש בהם הרבה, וכן ר' נחמן בר יצחק חשב את שם: יקר. לילד ארם (מגלה ט', א') אף כי הכתוב משתמש בו בכל גדודיו. וכן כ"ל ברור, כי כל לשון: עליה. אשר התחברה עם לשון. ביאה בשיר ומליצה הוראתה כהוראת ביאה, והיא אפוא ארמית, כי אך בארמית תורה על הביאה במקום. אבל בעברית תורה על העליה ממקום נמוך אל מקום גבוה, ומאד הנני מחלה את פני חכמי הדור לשפוט שפוט בין פירושי ובין פירושו.

ח'). שם (מדרש המובא בטור א"ח סי' ר"צ): אמרה תורה לפני הקב"ה: רבונו של עולם! כשיכנסו ישראל לארץ, זה רץ לכרמו, וזה רץ לשדהו, ואני מה תהא עלי? אמר לה: יש לי זוג שאני מזווג לך, ושבת שמו, שהם בטלין ממלאכתן, ויכולין לעסוק בך עכ"ל. על פי זה מבואר היטב חרוז: זכרו תורת משה במצות שבת גרוסה (פיוט כל מקדש). כי ר"ל זכרו תורת משה אשר אך ע"י מצות שבת היא גרוסה (לשון: גרסא אשר בדברי חז"ל) ולמודה, ובלעדיה היה כל איש רץ לכרמו או לשדהו, ולא היה לו עת להגות בתורת משה. כנ"ל.

מערכה רביעית

טעמים על דברים שונים

א

טעם משפט: סנהדרין שראו כֻלן לחובה פוטרין אותו.

בסנהדרין (י"ז, א') כתוב: אמר רב כהנא סנהדרין שראו כלן לחובה פוטרין אותו. מאי טעמא? כיון דגמירי הלנת דין למעבד ליה זכותא, והני תו לא חזו ליה עכ"ל. הטעם הזה לבדו איננו די כי אם לנו מוקירים את כל דברי חז"ל מפז, ומאמינים בתורה המסורה כבתורה הכתובה. כי כל דבריה אמת וצדק. וכל משפטיה ועדותיה על שתות דעת ומזמה כוננו. אבל לא למלעיבים בחז"ל ובוזים דבריהם ומתעתעים בפקודיהם. להם נחוץ טעם ברור כאור בקר לא עבות. ואודר בקרב ובלב עמוק. ולמען לא תבשו בני! כי תדברו את אויבים כאלה בשער, אמלא את אמתחתכם דברים אחדים ממכתב אחד אשר יצרתיו אף שלחתיו אל אחד ממאהבי זה יותר מחצי שנה. וז"ל: על דבר תועלת הספקות להשגת האמת אשר דרשת וחקרת. אומר לך כי אנכי כבר העירותי על זה במאמרי: מוסדות בקרת אשר במחברתי: משלוח מנות. שית לבך לו. וכי טוב לך לשום עין חודרת על דברי ספר: לב אבות המובאים בספר מדרש שמואל (אבות פ"ה משנה י"ט). כי הם מלאים חכמת בינה. ונחוצים עד מאד גם לך גם לכל חוקר. וז"ל: ידוע, כי הוכוח מן הצדדים ההפכיים בעיון ובלמוד הוא סבת יציאת הדבר לאור, ונודע האמת והתבררו בזולת שום ספק. ולכן הספקות וההערות והקושיות הן מבוא גדול להשגת המבוקש. והחוקר עצמו אמר, שבספקות עשו את האנשים חכמים. וזה הדבר ראוי שיהיה שמור ביד כל דורש ידיעת האמת בכל ספר וחכמה. וידוע שהספקות לא ישלמו אלא בהמצאת כת כנגד כת, ושואל ומשיב, להוציא לאור משפט. והדבר הזה נעלם מעיני

המלעיגים

המלעיגים על מה שאמרו חז"ל . שאם היו כל הסנהדרין דנין מיתה לאיזה אחד לא היה מומת . ואם מועטם מזכים ורובם מחייבים היה מומת שעם היות גזרת הכתוב מחייבת כן . וכמו שדרשו בגמרא [בגמרא הנ"ל אין גזרת הכתוב ואין דרש כי אם גמירי דבעי הלנת דין וכו'. ונ"ע] . הטעם אשר שמעתי בזה בשם הרמב"ם ז"ל הוא נכון מאד . והוא עצמו מה שכתבתי . להודיע ולהשמיע . כי כשאין כת מנגדת על פי קושיות וטענות בחקירה מן החקירות אי אפשר שיצא הדבר לאור , ואפשר שכלם יפלו בטעות [בגלל זה השמיט הרמב"ם בספרו משנה תורה (הלכות סנהדרין ראש פ"ט) את טעם הגמרא הנ"ל יעו"ש] קרוב לטעם שזכרו למה הביא רבינו הקדוש סברת היחיד אצל סברת הרבים , עם ידעו שאין הלכה כאותו היחיד לנגדן (יעוין עדיות פ"א . משנה ה') . וא"כ יאמר התנא , שהמחלוקת היא לשם שמים . שכונת החולקים היא , שעם אותה המחלוקת יתברר האמת ויצא לאור מה שלא היה יוצא זולתו , בודאי סוף אותה המחלוקת להתקיים , ולהיות נזכרים ב' נגדיה יחד , הואיל ובאים לדעת ברירת האמת צריך להעריך שתי כתות המחלוקת . ועם המחלוקת עצמה יתברר האמת וכו' עכ"ל . וכדבריו האחרונים כתב גם החכם גריילינג Greiling במאמרו : אייניגע פֿאָרלויפֿיגע גדאַנקען צו איינער טהעאָריע דער פּאָפּולאַריזירונג (פהילאָזאָפהישעס יורנאַל הערויסגעגעבען פֿאָן נייטהאַממער) , וז"ל : דאַ עס אונזערן געלעהרטען אום אויסמיטטעלונג דער וואַהרהייט צו טהון איזט . זאָ מיססען גרינדע אונד געגענגרינדע פֿאָרגעלעגט , אונד דיעזער שטרייט זאָ לאַנגע פֿאָרטגעזעצט ווערדען , ביז איינע אָדער דיע אנדערע פּאַרטהייא ניכטס פֿערנינפֿטיגעס מעהר ענטגעגנען קאַן עכ"ל . ודע כי נכבדות רבות המועילות למחקר ולבקרת מדובר במאמר הזה , וטוב אפוא לך ולהדומים אליך כי תהגו בו בשום שכל , ובעזרת צורי וגואלי אעתיקהו לעת מצוא ללשון עברית ואוציאהו לאור עם הערותי . ועל פי הדברים האלה נדע מה מאד תשתכר האמת (דיע וואַהרהייט געווינט) בבקרת הספרים ובכתוב השגות עליהם ולו לא היתה מגמת פני כל מחברי ספרים כי אם בירור האמת והגלותה לעיני השמש , מלבד אשר לא היו שופכים בוז על מבקריהם ומשיגיהם , הי' עוד מכבדים ומוקירים אותם , כאשר

יכבד

יכבד ויוקיר איש את העוזר לו להשגת מגמת פניו, כי בן המבקרים והמשיגים יעזרו עזר לא מעט להשגת ברור האמת ולהסרת כל ספק וכל מבוכה מעליה, אם אין דבשם בעל באלף עוקציהם, כנ"ל, ולכן חפץ ר' יוחנן בתלמיד המשיגו יותר מבתלמיד המסייעו, ככתוב בב"מ (פ"ד א'), וז"ל נח נפשיה דר' שמעון בן לקיש, והוה קא מצטער ר' יוחנן בתריה טובא, אמרו רבנן, מאן ליזיל ליתביה לדעתיה? ניזיל ר' אלעזר בן פדת, דמחדדין שמעתתיה, אזל יתיב קמיה, כל מלתא דהוה אמר ר' יוחנן א"ל: תניא דמסייעא לך, אמר: את כבר לקישא? בר לקישא כי הוה אמינא מלתא הוה מקשי לי עשרין וארבע קושייתא, ומפריקנא ליה עשרין וארבע פרוקי, וממילא רווחא שמעתא, ואת אמרת תניא דמסייעא לך עכ"ל, ואך על תלמיד כזה אמר ר' חנינא: ומתלמידי יותר מכלן (תענית ז' א'). ואני תפלה כל היום אל אלהים אמת כי יחיינו ויקימנו ויגיענו לזמן אשר המחבר והמבקר באהבה יפגשו, ומנשיקות פה איש לרעהו ישקו, או אז שלום על ישראל, אין פרץ, ואין צוחה, והאמת כתמר תפרח, כארז בלבנון תשגה. אמן. ואחרי כל אלה תדע ותבין היטב קפידת התורה שתהיה ראשית דיני ממונות בשלשה אף כי שופט אינו כי אם בשנים, ככתוב בסנהדרין (ג', ב'): אטו בתלתא מי לא גמר דינא בתרי? עכ"ל, ויעו"ש בפי' רש"י, כי זה הוא למען תבקע כשחר אור האמת ע"י וכוח השלישי עם השנים, וגם כי בסוף בטלה דעת השלישי בדעות השנים, בכל זאת הועילה למכראשונה דעתו המתנגדת לדעות השנים לנחות את השנים אל מחוז האמת. בינה היטב לפ"ז בלשון: מדבריהם נזדכה פלוני (סנהדרין ל' ע"א). עד כה דברי במכתבי הנ"ל.

ב

טעם פטור הנשים ממצות עשה שהזמן גרמא.

באבודרהם (ע' א' דפוס פראג) כתוב: והטעם שנפטרו הנשים ממצות עשה שהזמן גרמא, לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות

לעשות צרכיו , ואם היתה מחויבת במ"ע שהזמן גרמא אפשר שבשעת עשית המצוה יצוה אותה הבעל לעשות מצותו , ואם תעשה מצות הבורא ותניח מצותו אוי לה מבעלה , ואם תעשה מצותו ותניח מצות הבורא אוי לה מיוצרה , לפיכך פטרה הבורא ממצותיו כדי להיות לה שלום עם בעלה . וגדולה מצאת מצאנו שהשם הגדול הנכתב בקדושה ובטהרה נמחה על המים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו עכ"ל .

וכן הוא בכלבו (סי' ע"ג) בשם ספר המלמד פרשת לך לך בקצת שנוי לשון , עיי"ש. ולהכי לא יטעם הטעם הלזה מאומה , הן לפיהו קשה מאד מדוע לא תהיינה בתולות ואלמנות וגרושות חייבות במ"ע שהז"ג , בשגם כי הצור אשר ממנו חצב הטעם הלזה הוא בלי כל ספק הבריתא המובאה בקדושין (ל' ע"א) וז"ל , איש , אין לי אלא איש , אשה מנין ? כשהוא אומר תיראו הרי כאן שנים . א"כ מה ת"ל איש ? איש סיפק בידו לעשות , אשה אין סיפק בידה לעשות , מפני שרשות אחרים (בעלה) עליה עכ"ל · ועל הבריתא הזאת אמר רב אידי בר אבין אמר רב : נתגרשה שניהם שוין (שם) , וא"כ מדוע לא יהיה כן גם במ"ע שהז"ג ? למה יהיה הלמד קל יותר מן המלמד ? וכן קשה מאד מדוע לא תהיינה הנשים חייבות במ"ע שהז"ג אם אין בעליהן מקפידים עליהן , כאשר הוא במצות כבוד אב ואם : ככתוב בש"ך (י"ד סי' ר"מ ס"ק י"ט) , וז"ל ונראה . דאם אין בעלה מקפיד חייבת בכל דבר שאפשר כמו האיש עכ"ל ? וככה קשה מאד מדוע לא תהיינה הנשים חייבות במ"ע שהז"ג בזמן שאין בעליהן בביתם ? ועוד יותר קשה מאד הכי עסקינן ברשעי המכונים לצות את נשיהם לעשות את צרכיהם אך בעת רצותן לעשות מצות אדון כל הארץ אשר גם הם חייבים בכבודו ? הכי נאמר כי הדין ההוא לא נוסד כי אם בעבור עושי רשע ופועלי און אשר אין פחד אלהים לנגד עיניהם ? גם פליאה דעת ממני מדוע לא תהיינה הנשים פטורות לפי הטעם ההוא גם ממ"ע שלא הזמן גרמא ? ועוד גדלה הפליאה , הלא הטעם ההוא יתכן יתר הרבה במצות תמידיות מבמצות זמניות , הן במצות זמניות רחוק מאד כי יכון הבעל לפקוד על אשתו לעשות את צרכיו אך

בעתים

בעתים מזמנות אלה? ועוד פליאה בעיני הלא הטעם הזה לא יתכן כי אם במ"ע שהז"ג אשר יש בהן קום ועשה, ולא במ"ע שהז"ג אשר אין בהן כי אם שב ואל תעשה, כמבואר לכל איש. וא"כ היה ראוי כי תהיינה הנשים חייבות במ"ע שהז"ג אשר אין בהן כי אם שב ואל תעשה, ומדוע אפוא כתוב בסוכה (כ"ח א' וב') כי גם ממ"ע שהז"ג כאלה הנשים פטורות עיי"ש? ונוסף על כל אלה תורנו הסברא הישרה כי שעבוד האשה לבעלה איננו מועיל לפטרה כי אם ממצות בין אדם לחברו כמו מצות כבוד אב ואם, כי מצות כאלה אתיהבו למחילה, אבל לא ממצות בין אדם לאלהיו אשר לא אתיהבו למחילה, והבן. ולפי ראה טעם אחר בזה, והוא, כי אל דעות ד', ולו נגלו תכונות כל מעשיו, והוא יודע כי הנשים הן רכות ועניגות, וכי הן נכונות לתלאות מתלאות שונות, ולא תכשרנה אפוא לשאת עליהן כעל כל תרי"ג מצות, ולכן כצדיק היודע נפש בהמתו המו מעיו לנאן אדם אלה הנחלות, ולא אבה להעמיס עליהן משא כל פקודיו כעל האילים והעתודים החזקים והבריאים, ויחשוב מחשבות מה מפקודיו ישים על שכמן, ומה לא, ויגזר אמר בתבונתו אשר אין מספר לה לבלתי שים על שכמן כי אם הפקודים אשר הם נחוצים עד מאד גם לנפש גם לגוף, ואשר בלעדיהם לא יקום ולא יהיה האדם, והם הפקודים התדירים והבלתי קשורים בזמן מן הזמנים, כי התמדת הדבר תורה על היותו נחוץ עד מאד, וכאשר תשית לבך לטבע תראה כי גם בדבריה כל אשר הוא תדיר יותר הוא גם נחוץ יותר, וזה יאלפך, כי האל אשר שקל בפלס הרים שקל גם את מצותיו ועדותיו בפלס, וכל מצוה ועדות אשר ראה בחכמתו הנעלמה מעיני כל בני אדם, וגם ממלאכי עליון נסתרה כי היא נחוצה במאד מאד לחיי האדם נתנה לחק תמידי, וכל מצוה ועדות אשר איננה נחוצה במאד מאד לחיי האדם לא נתנה כי אם לחק זמני, ובגלל זה יש יתרון להמצות התמידיות מן המצות הזמניות, כאשר אמרו חז"ל: כל התדיר מחברו קודם את חברו (זבחים פ"ע א' במשנה). ולפי זה אין פטור הנשים ממ"ע שהז"ג מפאת עלם גרמת

הזמן

הזמן, כי אם מפאת היות גרמת הזמן אות ומופת שהמצות ההן אינן נחוצות במאד מאד לחיי האדם, ולכן לא חפץ ד' הטוב לכל ורחמיו על כל מעשיו להעמיסן על הנשים החסרות כח, ומתעתדות תמיד לכל נגע ולכל מכאוב. ועל פי הדברים האלה מיושבת היטב קושית התוס' (קדושין כ"ט א' ד"ה אותו ולא אותה). וז"ל וא"ת למה לי קרא תיפוק ליה דמצות עשה שהזמן גרמא היא, שנימול בשמיני ללידתו, ונשים פטורות? עכ"ל. כי אין פטור הנשים ממ"ע שהז"ג מפאת עצם גרמת הזמן, כי אם מפאת היות גרמת הזמן אות ומופת שהמצות ההן אינן נחוצות במאד מאד לחיי האדם, כנ"ל. ואין גרמת הזמן אות ומופת על זה, כי אם במצות אשר יכולות להיות תמידיות, אבל במצות מילה אין גרמת הזמן אות ומופת על זה, כי היא אינה יכולה להיות תמידית, יען וביען אין יכולת למול את בשר הערלה כי אם פעם אחת, ובכל עת אשר תהיה הפעם הזאת אם לפני יום השמיני או ביום השמיני לא תוכל להשנות עוד, ואין אפוא כל אות ביעוד יום השמיני על קטנות ערך המצוה.

ג.

טעם אבדן משפט הזכיה (אייגענטהומס רעכט) ע"י יאוש.

יגעתי עד בלי די למצוא יסוד אבדן משפט הזכיה ע"י יאוש באחת החכמות ולא מצאתיו כי אם בחכמת המוסר (מאָראַל, עטהיק, זיטטענלעהרע), ולא בחכמת המוסר עצמו, כי אם בחכמת גדר המוסר (דיא אויזיבונג דעס מאָראַלס). ורצוני בזה הוא, כי יסוד משפט הזכיה ע"י יאוש הוא עשית גדר למדת הבטחון. הן כאשר יראה האדם כי על ידי היאוש יאבד ממנו משפט הזכיה לא ישב עוד את לבו ליאש על העמל שעמל תחת השמש, אך יחזקהו ויאמצהו לבטוח באל רחום וחנון כי ישיב לו את עמלו אשר נאבד או נגנב או נגזל ממנו, וכי יחשוב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח. וגם יתאמץ מאד

לקרות

לקרוא ברא״ש המיות ולגלות את אזן כל איש ; כי לבו נכון בטוח אשר אך הוגה ד׳ אבל עוד רחם ירחמנו כרוב חסדיו , וימציא אליו את יגיע כפו ועמל ידיו , למען דעת כל איש כי לא אמר נואש לאבדתו ולגנבתו ולגזלתו , ולא נאבד ממנו אפוא משפט הזכיה , וילטרך המולא להשיב לו את אבדתו , והגונב את גנבתו , והגוזל את גזלתו . ובזה השכן ישכין להיות תמיד בוטח בד׳ ומיחל אליו גם לעת תשטפהו מצולה ויבאו מים עד נפש ולהיות מאמין אמונה אמן כי כל יוכל אל שדי ולא יבצר ממנו מאומה , וכי הוא שגיא כח להציל טרף ממתלעות לביא , ולהוציא עשק מפי מעול וחומץ , ולהשיב אבדה ממו אם ומתהום רבה , וגם כי למברא״שונה לא יהיה הבטחון כי אם בשפתיו , ולבו בל עמו , ברוב הימים יהפך דבר שפתים להגיון לב , ואשר רגל על הלשון יך שרש בקרב עמוק , כי רב כח ההרגל ומפעלותיו חזקו מצור , וכן אמרו חז״ל : שמתוך שלא לשמה בא לשמה (פסחים נ׳ ע״ב) . עוד נ״ל כי מסכת היאוש נשנית בדור אשר היה נחון עד מאד להבעיר אש הבטחון והאמונה בלב העם עד אשר יאמר : הן יקטלני לו איחל , והוא דור טרכינוס , דור חרבות שניו ומאכלות מתלעותיו לאכול כל מחזיק בתורת משה ולהשחית רוח (יודאיסמוס Judaismus) עד היסוד בו . וכן נ״ל כי בדור ההוא נגלה נגלה למברא״שונה מאמר : אפילו חרב חדה מונחת על לוארו של אדם אל ימנע עלמו מן הרחמים . המיוחס לדוד המלך (ברכות י׳ ע״א) . ואולי גם מאמר : כל מי שיש לו פת בסלו ואומר : מה אוכל למחר ? אינו אלא מקטני אמנה (סוטה מ״ח ב׳) והנה שם התיחס המאמר הלזה לר׳ אליעזר הגדול , אולם כבר העיד ר׳ אליעזר הגדול על עלמו : לא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם (סוכה כ״ח א׳) . ויוכל היות אפוא , כי גם רבו שמע את המאמר ההוא מפי רבו ורבו מפי רבו עד חכמי הדור הנ״ל .

ב׳) . עוד דבר לי אליכם בני ! לאמר , והוא , כי לפי הטעם הנ״ל , על דבר היאוש , גם בקרקע מועיל יאוש , כדעת התלמוד הירושלמי המובא בתוס׳ (סוכה ל׳ ע״ב ד״ה וקרקע אינה נגזלת , ב״ב מ״ד א׳ ד״ה דווקא) . שיתו לבכם לדבריהם . ונ״ל אפוא , כי לפי דעת

החכמים

שהחכמים המובאת בתוס' (שם ושם) שאין יאוש מועיל בקרקע יש טעם אחר על דבר היאוש אשר נגנב ממנו, ולא נוכל לו. ואולי דמו בנפשם, כי זכות אדם בדבר מה היא, אם מסבת היות הדבר הזה ברשותו, או מסבת היות לב האדם בו כל היום, ולכן כי יאבד או יגזל ממנו דבר המטלטל והוא הסב ליאש את לבו עליו אין עוד גם אחד משתי סבות הזכיה הנ"ל, כן אין עוד הדבר הזה ברשותו, וגם אין עוד לב האדם בו, ובגלל זה תבטל זכיתו בו, כי בהבטל הסבה יבטל גם המסובב. אבל בקרקע תשאר תמיד למזער סבת הרשות, כי קרקע אינה נגזלת, וכל היכא דאיתה ברשותא דמרה איתה, כידוע, ולכן לא תבטל זכית האדם בה גם אחרי היאוש. אולם אין יסוד הדבר הזה מתאים עם יסודות חכמת משפט הזכיה הנודעים בימינו, ועוד ארבה לדבר עמכם על הענין הזה כי יבא מועד.

ד

טעם עזיבת ר' אלעזר הקליר את דעת הבבלי להחזיק בדעת הירושלמי.

בתוס' (חגיגה י"ג א' ד"ה ורגלי) כתוב: ויש מגיהין בקדושתא שיסד הקליר וכו' וכן היה דרכו שבכמה מקומות היה מניח שיטת הש"ס שלנו, כדי לאחוז שיטת הש"ס ירושלמי עכ"ל. וכן בתניא (סי' נ"ו): דרוב פיוטים של קלירי על פי הירושלמי עכ"ל. אין מגיד ואין משמיע טעם על זה. ולי נראה, כי הטעם הוא בעבור אשר מליאות הפיוטים היא תלויה אך בדעת הירושלמי, אבל לדעת הבבלי לא היו ולא נבראו, וגם לא היה איש אשר יעלה על לבו ליסד פיוטים. כי בבבלי (ברכות כ"א, א') כתוב. הני בני רב דטעו ומדכרו דחול בשבת, מהו שיגמרו? ואמר לן גומרין כל אותה ברכה, משום דגברא בר חיובא הוא, ורבנן לא אטרחוהו משום כבוד שבת עכ"ל. עתה נתבונן נא ונשימה על לבבנו. הנה הברכות האמצעיות יסדו אנשי כנסת הגדולה, והן קצרות מאד,

ובימי

ובימי קדם היו עוד קלרות הרבה מאשר הן עתה לפנינו, כאשר בררו החוקרים. והן עוד בלשון קלה ומובנת גם לתינוקות של בית רבן, וכל גברא הוא בר חיובא לאמרן. ובכל זאת חשבו חז"ל את אמירתן לטורח על הצבור, ויגזרו אמר בעבור זה לבלתי אמור אתהן בשבת ובי"ט אשר נתנו לענג ולשמחה. והיככה אפוא היה יכול איש מאוחר לאנשי כנסת הגדולה גם בזמן גם במעלה לערוב את לבו ליסד פיוטים ארוכים, ובלתי מובנים לכל איש, ולהעמיסן על העם בשבת ובי"ט, אף כי אינם בני חיובא לאמרם? והיכה היו יכולים פיוטי ר"א הקליר להמצא אם היה אוחז בשיטת הבבלי בשגם הם עוד עמקי שפה, וכבדי לשון, ובלתי מובנים גם להרבה תופשי תורה הבאים בימים? ולכן כי נכספה וגם כלתה נפשו ליסד פיוטים עזב את הבבלי, וילא לו בעקבי הירושלמי אשר לפיהו אסור לאדם לשאול צרכיו בשבת, יעוין בו (שבת ס"פ ט"ו): אסור לשאול צרכיו בשבת עכ"ל. ואין אפוא העדר אמירת הברכות האמצעיות בשבת ובי"ט בעבור טורח הצבור, כי אם בעבור אסור שאלת צרכים בהם. ואין א"כ כל ראיה מהעדר אמירתן על העדר אמירת פיוטים אשר אין בהם שאלת צרכים. ויתר הדברים בחוברות הבאות.

מערכה חמישית

חקרי קדמוניות (ארכאאלאגיע)

א

מציאות פזמונים בספרי קדשנו

פזמון הוא שיר אשר חרוז אחד ממנו נשנה בו פעמים אחדים, וכזה נמצא גם בספרי קדשנו. ראו נא מקשיבים לקולי! כי בשיר מ"ב אשר בתהלים נשנה פסוק: מה תשתוחחי נפשי וגו' ג' פעמים. ודעו לכם, כי שיר מ"ב ושיר מ"ג המה אך שיר אחד. בינו נא בזה היטב. וכן בשיר פ' אשר שמה נשנה פסוק: אלהים השיבנו וגו' ג' פעמים, ובינו שם היטב. ובשיר מ"ו אשר שמה נשנה פסוק: ה' צבאות

לבלות עמנו וגו' ב' פעמים. וכן בשיר מ"ט אשר שמה נשנה פסוק: ואדם ביקר וגו' ב' פעמים. וכן בשיר נ"ו אשר שמה נשנה פסוק: באלהים אהלל דבר וגו' ב' פעמים. התבוננו נא בזה בינה. וכן בשיר נ"ז אשר שמה נשנה פסוק: רומה על השמים וגו' ב' פעמים. וכן בשיר נ"ט אשר שמה נשנה פסוק: ישובו לערב וגו' ופסוק: עזו אליך אזמרה וגו' ב' פעמים · ביתו לבכם לזה. וכן בשיר ס"ז אשר שמה נשנה פסוק: יודוך עמים וגו' ב' פעמים. וכן בשיר קי"ו אשר שמה נשנה פסוק: נדרי לה' אשלם וגו' ב' פעמים. ובשיר ק"ז אשר שמה נשנה פסוק: ויצעקו אל ה' וגו' ופסוק: יודו לה' חסדו וגו' ד' פעמים. ובשיר קל"ו אשר שמה נשנו מלות: כי לעולם חסדו כ"ו פעמים. וזה דרך זר מאד. וכן בישעיה (ט' ויו"ד) מן: דבר שלח אדני. עד: הוי אשור. דרך פזמון לו, כי נשנה בו לשון: בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה ד' פעמים. ודרך הפזמון הוא אפוא ישן נושן, ועוד בן ישי ובני קרח ובן אמוץ הלכו בו.

ב

דרך חבור שירים ע"ס א"ב

א). דרך חבור שירים ע"ס א"ב הוא קדום מאד, ונמצא עוד בתהלים) כ"ה, ל"ד, קי"א, קי"ב, קי"ט, ובו כפולה כל אות במנה פעמים, קמ"ה, ובו חסרה אות נו"ן), ובמשלי (כל פרשת אשת חיל), ובאיכה (א', וב', וג', ובו כפולה כל אות ג' פעמים, וד'). וקרוב אשר דוד היה הראשון אשר הלך בדרך הזה. כי לפניו לא נראה ולא נשמע איש אשר הלך בדרך הזאת. וכן קרוב כי כל השירים אשר יסד דוד ע"ס א"ב לא נועדו ממנו להיות נכתבים עלי ספר, רק להיות נאמרים על פה, ויוכל היות גם כי תלאותיו אשר עלמו מבערות ראשו לא נתנוהו פעמים רבות למשוך בשבט סופר ולאחוז עט וחרט בידו. ולכן יסדם ע"ס א"ב, למען יקל לו לזכרם ע"פ.

ב). הפייטנים וביחוד הצרפתים והאשכנזים הרחיבו עד מאד

את הדרך הזה, ויחברו גם ע"ס תשר"ק, א"ת ב"ש, את"ש בט"ע, א"ל ב"ש. וברוב הימים הוסיפו עוד לחבר גם ע"ס אותיות שמותיהם, ושמות אבותיהם, וכנוייהם ושמות עריהם, וע"ס אותיות תחנות ובקשות כמו: יחי לעד, יגדל בתורה, חזק. ועוד הרבה כמו אלה. וגם פייטנים ארמים חברו ע"ס א"ב ותשר"ק, כאשר הראתי כבר, כי בתרגומי אסתר ובתרגום ירושלמי על התורה נמצאים פיוטים ע"ס א"ב ותשר"ק. ואחרי כן הוסיפו עוד לחבר ע"ס מלות מפסוקים המתיחסים אל הפיוטים, כאשר אראכה ברחבה בדברי עמנה על אדות דרכי הפייטנים.

ג'). במדרש שיר השירים (פסוק א'): הדין פייטנא כד עביד אלפא ביתא, זמנין מהשל לה, וזמנין דלית מהשל לה, ברם שלמה עביד אלפא ביתא וחמשין אתוין יתרין עלה עכ"ל. בחמשה אתוין יתרין ירמז אולי אל חמש אותיות מנצפ"ך. יעוין פיוט: תכנת שבת בסדורי ספרד שבאו בו חמש אותיות מנצפ"ך אחרי סדר תשר"ק: אז מסיני נלטוו צוויי פעליו כראוי. ושימו נא על לבבכם, כי גם בתהלים יש זכר למנהג הוספת אותיות אחרי סדר א"ב. יעוין במזמורי כ"ה ל"ד שנוספה בהם אות פ"א אחרי סדר א"ב. ואולי יש בזה גם זכר למנהג הוספת אותיות מנצפ"ך. וכן למ"ש: וזמנין דלית מהשל לה. יש זכר בתהלים (מזמור קמ"ה) כי חסרה שם אות נו"ן.

ד'). מנהג חבור שירים ע"ס א"ב הוא מיוחד אך לנו, ולא לעמים אחרים. אולם מנהג רשימת מלות ושמות בראשי בתי השירים היה בימי קדם גם אצל היונים, והרומאים, והפראווענצאליים, והצרפתים, והאיטלקים. אך עתה חלף הלך לו מהם. וז"ל ידידי הרב החכם הגדול מו"ה שד"ל במכתבו אשר כתב לי זה שנים רבות: ענין השמות והמלות בראשי בתי השירים, אינו נוהג עכשו בין האומות. אבל בדורות שלפנינו נמצא הוא בכל העמים. אך נראה שלא היה בימי קדם, רק מימי הקיסר קוסטנטין (שקבל תורת ישוע הנוצרי) ואילך. והנה בימים ההם נתפרסמו ספרי הקדש בקרב העמים, ואולי מתוך שראו באשרי תמימי דרך ובאיכה שמות האותיות

מלוויים

מגוייליס ברחבי הפסוקים בתרגום היוני והרומי למדו העמים לפתר בידיהם ברשימת שמות ומלות ברחבי הכתים עכ"ל.

ג

מקור מנהג אסרו חג

א') . בש"ע (א"ח ס"ס תכ"ט בהגה) כתוב: ונוהגין להרבות קצת באכילה ושתיה ביום אחר החג, והוא אסרו חג [הפסוק הזה נזכר גם בפי' המשניות להרמב"ם (סוכה פ"ה משנה ו') יעו"ש] עכ"ל. המנהג הזה הוא דבר קשה ואין בחר לו מב' פנים. הספק הראשון: מה זה? ועל מה זה? הנה החג הלך הלך לו, ערבה השמחה, וגלה המשוש, ומה זה עוד אכול ושתו הרבה? למה נוסיפה הנס חג על חג? למה נבזור רכוש ונאבד הון להבל וריק? הלא אמר ר' מאיר: על מה חסה התורה? על כלי חרשו, ועל פכו, ועל עפיו. אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי, ק"ו על ממונו החביב (נגעים פי"ב משנה ה'), ונוסף על זה אמר ר' הונא: וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם, אלו בני אדם שמניחין דברי תורה ועושין כל ימיהם כחגים (שבת קנ"א ב')?. והנה על מנהג העדר הצום לבדו הנזכר בש' מגן אברהם (שם) היה עם לשבי לאמר, כי הוא מטעם הכתוב בתענית (כ"ו א' במשנה) על מנהג העדר צום אנשי המעמד באחד בשבת, וז"ל ואנשי המעמד היו מתענין ד' ימים בשבוע וכו' ולא באחד בשבת, כדי שלא יצאו ממנוחה ועונג ליגיעה ותענית וימותו *) עכ"ל. ולשון הרמב"ם בספרו משנה תורה (הלכות כלי המקדש, פ"ו סוף הלכה ה') היא: ובאחד בשבת אינם מתענים, כדי

*) במשנה אשר בירושלמי חסר זה, ועיין בתי"ט (שם ד"ה ולא ביום הראשון), כי אינגו במשניות מדויקות. וכן מה אשר דרשו ותרו המורגים על טעם העדר צום אנשי המעמד באחד בשבת (שם כ"ז ב' ויעוין עוד בע"י שם), יורה ברור כי במשנה לא היה כתוב טעם ע"ז.

כדי שלא יבאו מעונג שבת עכ"ל. והוא ענין נזק השנוי הפתאומי מהפך להפך הנזכר בספרי חכמת הרפואה, עיין בהם מנזק השנוי הפתאומי מקור לחום ולהפך, ומסיבה תמידית לנביעה נמהרה, והדומים אליהם. וזה הוא גם כונת ריש לקיש (שם כ"ז ב' יעו"ש היטב בפי' המיוחס לרש"י *). והטעם ההוא יתכן גם ביום אשר אחרי החג. כי מה בין עונג שבת לעונג חג? אך ב' דברים מנעוני מזה. א'. מדוע אפוא לא נזכר שמה כי אנשי המעמד לא התענו גם ביום אשר אחרי החג?. ב'. למה אם כן אין מנהג העדר הצום בכל אחד בשבת? היתכן להיות הבא מן הדין גדול מן הנדון?.

הפן השני: מדוע אין המנהג הזה כי אם ביום אחר החג, ולא גם ביום אחר השבת? אם יש לאל החג להאציל מן הרוח אשר עליו ולשום על היום הבא אחריו, מדוע לא יהיה לאל השבת לעשות ככה? הלא יש עוד יתרון לשבת מן החג בדברים רבים כידוע, וביחוד בדבר אכילה ושתיה, ככתוב בפסחים (ס"ח ב'): ר' אליעזר אומר אין לו לאדם בי"ט אלא או אוכל ושותה, או יושב ושונה. ר' יהושע אומר חלקהו חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש וכו' אמר רבה הכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם. מ"ט? וקראת לשבת עונג עכ"ל.

ב'). עוד מפן א' חשבתי ראשונה את המנהג הזה לדבר קשה ואין שחר לו, והוא, מדוע אין המנהג הזה כי אם ביום אחר החג, ולא גם ביום לפני החג? הלא יש יתרון ליום אשר לפני החג מן היום אשר לאחריו, ככתוב בתענית (ט"ו ב' במשנה): כל הכתוב במגלת

תענית

---

*) לפ"ז קשה מאד מדוע לא אמרו גם על מנהג העדר צום אנש' המעמד בערב שבת כי הוא למען לא יבאו מיגיעה ותענית למנוחה ועונג? הלא גם זה הוא שנוי פתאומי מהפך להפך, וכן אמר שמואל (אשר היה חכם גדול ברפואה כידוע) על זה: שנוי וסת תחלת חולי מעים (כתובות ק"י ע"ב ויעו"ש היטב)? גם קשה מאד למה אם כן אמרו חז"ל: שבתות וימים טובים הם אסורים, לפניהם ולאחריהם מותרים (ר"ה י"ט א', תענית י"ח ב')? וזה קשה גם על טעם ר' שמואל בר נחמני (תענית כ"ז ב').

תענית דלא למספד לפניו אסור לאחריו מותר וכו' ר' יוסי אומר לפניו אסור לאחריו מותר עכ"ל ? אך אחרי בינותי נחמתי, כי למען יכנס האדם לחג כשהוא תאוה אין המנהג הזה ביום אסר לפניו, ככתוב בפסחים (צ"ע ב'): לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה, כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה עכ"ל. ויעוין בש"ע (א"ח סי' רמ"ע סעיף ב' וג', וסי' תקכ"ע סעיף א' בהגה).

ג'). אחרי התהלכתי בתקר המנהג הזה, רוח השערה על פני חלפה, ותלמדני דעת, כי המנהג הזה למח ראשונה בבין בני ארץ ישראל. הן, היום אסר הוא לבני ארץ ישראל אחר החג הנו עוד חג לבני חוצה לארץ, כידוע. ולמען לא יבדלו בני ארץ ישראל מעל אחיהם היושבים בחוצה לארץ בכל וכל, ולמען לא יאמרו הגוים: חלק לב בית יעקב, ויפרדו איש מעל אחיו, ויגזרו גם את תורתם לגזרים (יעוין פי' רש"י יבמות י"ג ב' ד"ה לא תעשו אגודות אגודות), התחכמו בני ארץ ישראל לעשות את היום אסר הוא למו אחר החג יום חג בדברים אחדים, במשתה ושמחה, ובהעדר נפילת אפים. אך ברוב הימים בלא המנהג הזה קיריו עד חוצה לארץ ויעשו גם היושבים שמה את היום אסר הוא למו אחר החג יום חג בדברים אחדים הנ"ל, כי כן ארח כל המנהגים, ראשיתם מצער, ואחריתם ישגה מאד, וכי ירבו ימיהם ישיגו גבולם אשר גבלו ראשונים, בזמן, ובמקום, ובתנאים מיוחדים, יפרצו גדריהם, וכשטף מים רבים יחלפו ביסודם, ויתפשטו פשוט מלא רוחב ארצו, אין עוד זכרון לאבן פנתם, ואין עוד יודע על מה אדניהם הטבעו.

ד'). ואע"פ שאין ראיה להשערתי, זכר לה, כי אין מקור נפתח למנהג הוא, כי אם בתלמוד ירושלמי, ולא בתלמוד בבלי אשר הוא תלמוד בני חוצה לארץ. ראה נא בתלמוד ירושלמי (ע"ג פ"א ה"א). כי כתוב שמה: אמר ר' יודן קריאת מסייא למה דאמרי הברייתא, וביום עשרים וארבעה לחדש השביעי נאספו בני ישראל בצום ובכי ובשקים ואדמה עליהם, ולמה לא אמר בעשרים ושלשה? משום

בריה [מן המלה ההיא נשמטה אות תי"ו, ול"ל בתריה, ור"ל משום יום שאחר] דמועדא עכ"ל *) ובלי ספק אין זה כי אם אסמכתא בעלמא, בינו בו היטב. אבל בתלמוד בבלי אין זכרון למנהג הזאת. ואל תבהל על פיך לשאול: הלא כתוב בתלמוד בבלי (סוכה מ"ה ב'): כל העושה איסור לחג באכילה ושתיה מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנאמר אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח עכ"ל? כי כבר פי' רש"י (שם): שקורא לחג עונג במאכל ומשתה עכ"ל. והפירוש: יום שלאחר החג לא הביא כי אם בשם: יש אומרים ולא חשבהו אפוא כי אם לטפל, והוא באמת טפל ואף גם תפל, כי למה יהיה הקורא עונג ליום שלאחר החג במאכל ומשתה כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן? מה פעלו זה אשר ישגיאוהו חז"ל כמעלה כליל על מזבח ד'? וגם שם: איסור לחג ליום שלאחר החג הוא סר טעם עד מאד.

ה'). עוד דע! כי גם פי' רש"י הוא לחוץ מאד, כי גם לפירושו יקשה מה ענין: איסור לחג אצל: קריאה לחג עונג במאכל ומשתה? מה ללשון: איסור פה? והפירוש האמתי הוא פירוש המהרש"א (בח"א שם) וז"ל איסור שלא לאכול מותרות, ולעשות גדר באכילת ושתית י"ט עכ"ל. ולפ"ז תתכן היטב לשון: איסור. וכ"ל כי כן פי' הרמב"ם, וכי ע"פ הפירוש הזה כתב בספרו משנה תורה (הלכות י"ט פי"ו): אדם אוכל ושותה ושמח ברגל, ולא ימשוך בבשר וביין עכ"ל. ומובא בש"ע (א"ח סי' תקכ"ט סעיף ג'). וכפלא

בעיני

*) דברי תלמוד ירושלמי אלה נעלמו מעיני בעלי התוס', יעוין תוס' (ר"ה י"ט ב' ד"ה מימות עזרא): וכתיב נמי ביום עשרים וארבעה לחדש נאספו כל ישראל בצום ובשקים משמע לפי שאז היה מוצאי סוכות נאספו וכו' ואין לומר דשבקוה לתעניתייהו משום מחרת י"ט, ומשום הך המתינו עד כ"ד בו, דמאז לא היו נוהגין בו, ועוד שהרי דבר שבצבור היה, עכ"ל. וכן נעלמו מעיני בעל משנה למלך יעוין משנה למלך (הלכות כלי המקדש פ"ו הלכה ט' ו'): ובזה הוה ניחא לי הא דכתיב בנחמיה סי' ט' וביום כ"ד לחדש הזה וכו'. אך ראיתי לתוס' בפ"ק דר"ה ד' י"ט ד"ה מימות עזרא וכו'.

בעיני מאד מדוע לא הביאו הרי״ף והרא״ש, ובעל הטורים, ודומיהם. מאמר: כל העושה איסור לחג וכו׳ הנ״ל ?.

ו׳). והנה בספר: חשמונאים (א׳ י׳, ל״ו) כתוב: וכל החגים והשבתות וראשי החדשים ומועדי השנה וגם שלשת ימים לפני החג ושלשת ימים אחרי החג יהיו ימי חופש והרוחה לכל היהודים הדרים בארצי עכ״ל. ויש בזה סמך מני מנהג אסרו חג במעוף עין. אולם כבר כתב שם החכם יוחנן דוד מיכעלים בהערותיו כי יעוד שלשת ימים לפני ולאחרי החג לימי חופש והרוחה לא היה כי אם למען יהי לאל יד היהודים ללכת מביתם אל ירושלים בשלשת ימים אשר לפני החג, ולשוב משם אל ביתם בשלשת ימים אשר אחרי החג. ולא היו אפוא הימים האלה, כי אם ימי חופש והרוחה ממלאכה ומעבודה, בעבור תעודתם למסע, אבל לא ימי רבוי אכילה ושתיה, והעדר נפילת אפים. ובמ״א אדרוש ואתור עוד על מ״ש בפ״ג (ב׳ א׳ במשנה): לפני אידיהן של עו״ג שלשה ימים וכו׳. ושם (ה׳, ב׳): ומי בעינן כולי האי, והתנן בארבעה פרקים בשנה וכו׳. ושם ז׳ ב׳) במשנה: ר׳ ישמעאל אומר שלשה לפניהם ושלשה לאחריהם אסור.

ד

דרך סתירת הדעות בימי קדם

סתירת דעה מה נעשתה בימי קדם בשני דרכים. א׳. דרך וכוח. ב׳. דרך התול (חידקָניע). ההתול היה ג״כ בשני דרכים. א׳. דרך גנות. ב׳. דרך שבח. השבח היה ג״כ בשני דרכים. א׳. דרך ספור יקרת הדעה ההיא. ב׳ דרך סדור כל הראיות והטענות אשר יש לדעה ההיא לפני הקורא, והוא בעיניו ראה ובלבבו הבין כי הן הבל וריק אפס ותהו. ובדרך הזה האחרון הלכו חכמים רבים אשר ישבו בתוך עם נבל ולא חכם, האורב כמשחרי לטרף

לחטוף

לחטוף כל הדובר נגד דעותיו אשר יחזיק במו מני דור דור, ולשפות אותו לעפר מות, חכמים כאלה לא ערבו את לבם להסיר את הצעיף מעל פני האמת ולגלותה לעין כל איש, ויבקשו תחבולות לגלותה למזער לעין המשכילים. וכן כתב ר' אליהו בשיילי בספרו: אדרת אליהו (פט"ו), וז"ל אמנם זה מדרך החכמים החסידים, כשירצו להעלים דעתם מההמון, שלא יהיו מדרם לשונות עמי הארץ, יטענו בטענות שהן מבוארות הבטול, או שנתבאר בטולן במקום אחר, וזה בכונה מהם להבין המשכיל, כל שכן כשיבארו דעתם במקום אחר, עכ"ל. וכעין זה כתב הרב החכם רבנו שם טוב פלקיירא בספרו: מורה המורה (סוף פרק א'): וז"ל: כבר חברו חכמים ספרים לבטל דעות חכמי המחקר. והיתה כונתם בחבוריהם כדי שלא יחשבו ההמון שהם מאמינים דעותיהם עכ"ל. וכגדל יראת החכמים מפני ההמון כן גדל העלמת דעתם מנהו. וגדל העלמת דעתם מנהו הוא לפעמים, ע"י ערבם דעות אשר אמתתן ברורה כאור השמש בדעות אשר הן שקר לדעתם, ויחשוב ההמון בגלל זה, כי כאשר יאמינו לראשונות כן יאמינו לאחרונות. ואולי ככה עשה ר' מנשה בן ישראל בספרו נ"ח כל־קבל די בה מערב כספא ודהבא בחסף טינא. ישפטו נא ידעי בינה ע"ז. ובמ"א אראכם, כי דרך הוכוח הוא טוב וישר מכל הדרכים האחרים, וכי אם אין לאל ידנו ללכת בדרך הזה טוב לנו לחשות מלדבר מהתלות, או לשום חתול לאמת לחבשה בו, ושם אוכיח לכם, כי האמת לא בסתר תדבר, לא מתוך חשך ענן וערפל, אך לעיני השמש אמריה תאמר, וכחתן יוצא מחפתו תצא עטויה נגוהות לקרוא בראש המיות, ובמסכה בשבט סופר תבאר על הלוחות למען ירוץ קורא בו. וביחוד טוב לנו דרך הוכוח בדורנו, דור שפתיו ברור ימללו, דור גלוי פנים, אין מסוה לו ואין שמרה לפיו. בדור כזה אין טוב לנו כי אם לדבר לאור יומם, או לחשות ולהיות כאלם וכאיש אין מלה בלשונו.

ח

זמן המצאת מוריד הברק (בליטזאבלייטער)

המצאת מוריד הברק (בליטזאבלייטער) היא מיוחסת בפי כל איש אל החכם: פרנקלין. ובאמת היתה נודעה עוד בימי ר' בחיי ב"ר אשר בעל הפירוש על התורה הנקרא על שמו וכד הקמח אשר היה בשנת נ"א לאלף הששי. כי בפירושו על התורה (פרשת נח פסוק נעשה לנו שם) כתוב כדברים האלה: על דרך השכל ונעשה לנו שם היו אנשי הפלגה רשעים, משכילים בכל חכמה, ועשו העיר והמגדל כדי להנצל מהמבול של אש, מפני שכבר ראו אבדן העולם במבול של מים פחדו לנפשם, והוצרכו לעשות בנין מקום (אולי צ"ל רם) שאם ירצה להביא מבול של אש ולשרוף את העולם שינצלו מהאש ולא תקרב האש בגבולם, וזהו ענין המלחמה המוזכר במדרש, כלומר להעזר עם הכחות העליונים בהפך רצונו י"ת, ולקשור חלק מיסוד האש שלא יוכל להתקרב אל העיר, כשם שמצינו אף בדורנו זה קצת החכמים שיודעים כח לקשור חלק אחד מן הברד שלא יבא אלא בגבול ידוע עכ"ל. והנה רבים ישאלו מה הוא ענין: קשירת חלק מן הברד? גם מה הוא ענין: מבול של אש? ולי נראה ברור כי במקום: הברד צ"ל: הברק (דער בליטץ), וכי ירמוז ר' בחיי בכח לקשור חלק אחד מן הברק שלא יבא אלא בגבול ידוע, אל המצאת הכלי המכונה בשם מוריד הברק (בליטזאבלייטער) הנודע בימינו. וכן ברור בעיני כי מבול של אש הוא כנוי בפי חז"ל אל הברק אשר יתהוה על ידי תבערת אש העלעקטריזי (דאס עלעקטרישע פייער) באויר, ויעשה כלה ואבדן ברשפי אשו אשר יעברון בשטף כמו זרם מים, ועפ"ז יתבארו היטב כל דברי ר' בחיי, ואדמה, כי בבאור הזה לא יספק רק נעוה לב עקש ופתלתול אשר גם תקון קל בספר זר מאד

בעיניו

בעיניו. כה כתבתי בשכבר הימים. וזה שנתים ימים באני ס': תבואות הארץ (ירושלים תר"ס) וראיתי כתוב בו (מאמר תולאות הארץ (כ"א א'), כי עוד בימי חז"ל נודעה המצאה הזאת. וז"ל כלי מוריד הברק (בליטצאבלייטער) לא נמצא בכל הארץ עכ"ל ועל זה בהערה: אחי הגדול הרב מהוה"ש נ"י כתב לי שלפי דעתו כבר מרומז כלי זה בתוספתא דשבת סוף פ"ז, וז"ל הנותנת ברזל בין האפרוחים הרי זה מדרכי האמורי. ואם מפני הרעמים ואם מפני הברק הרי זה מותר עכ"ל. ואני אמרתי, שגם בירושלמי סוף מסכת נזיר מרומז, וז"ל אף הדין שערה דחיל מן פרזלא עכ"ל עיין שם עכ"ל. והנה תחלת דברי ההערה חן, אבל לאחריתם חטאת רובץ אשר לא יאבה כל קורא סלוח לבעליה. הן, גלוי לכל אשר לו עינים, כי כונת הירושלמי היא: שער ראש ירא מפני ברזל התער פן יבא ויגלחהו. ואין אפוא בו שמץ מני סערת הרעם והברק ומני הכלי המקימה לדממה. ראו נא שמה, והכונה הזאת נשקפה לכם כמו־ שחר במעט רגע. ועתה בא לנגד עיני המגיד משנה הששית (נו' 43), וראיתי כתוב בו כדברים האלה: אין חדש תחת השמש. החכם סלברטא Salverto בחבורו על ידיעות נסתרות Sceinces Ocult מראה במופלות ודעת, כי חכמת הורדת הברק משמים ארצה כבר היתה ידועה אל הקדמונים, וגם שלמה המלך הגין בחכמה זו על בית המקדש אשר בנה מברק ורעם. עד כה כתוב שמה. ומה מאד נכספה וגם כלתה נפשי להשיג את הספר הזה לראות בו את הראיות במופלות ודעת אשר הביא החכם הזה על משפטו. ואם יתאמת לי על פיהם גם משפטו על אדות שלמה המלך ובית מקדשו, או אז ארהב לשים את הערתי על: כלה עורב אשר היה בבית המקדש (מדות פ"ד משנה ו') נגד השמש.

מערכה ששית

גדרים (דעפיניטיאָנען, ערקלערונגען, בעגריפפסבעשטיממונגען).

א

גדר: בית מדרש הרבנים

כל גדר יפרד לשני ראשים. א'. גדר השם (definitio nominalis Namen-erklärung) (definitio realis Sach-erklärung) ב'. גדר הענין והנה לבאר לכם היום גדר ענין: בית מדרש הרבנים נשגב ממני, כי רבו סרעפותיו ועצמו קציריו, ואתם יודעים קצר עתי וארך עמלי· לכן אך על גדר שם הבית הזה אבחרה דברי עמכם עתה. ואומר לכם, כי גדר שם הבית הזה הוא: בית אשר התכונן לגדל בו רבנים משכילים בכל חכמה וידעי דעת ומביני מדע, ואשר כח בהם להורות משפטי אל ליעקב ותורתו לישראל, ולרעות את העם מוסר השכל צדק ומשפט ומישרים. ולהוציא כאור צדקתם לפני מלך ושרים. ומדי דברי בגדר שם: בית מדרש הרבנים יסרוני כליותי ושעפי יעצוני לשום לפניכם מאמרי. קול יעקב בצלמו אשר יצרתיו אף־עשיתיו למען תניכי בית מדרש הרבנים אשר בווארשא עוד בשנת תרי"ד, יום התלים עם תקותי, יום באה לצחק בי ולדבר על לבי כי אהיה מורה בבית הזה. הוא יום אשר באני מכתב מאת ידידי האדון היקר, החכם הגדול מו"ה יעקב טוגענדהאָלד, והיה כתוב בו: הרימותי ידי לאל עליון כי מיום הראשון להתחלת כהונת הדירעקטאָראַט נדרתי בלבי למנות כבוד מעלתו בין מורי התלמוד הפוסקים וספרי התבונה וכו' נעהמען זיא אָן. דיעזע טרייע אויפריכטיגע עהרערביעטונג וויא אויפריכטיג אונד פֿרעהען געמיטהס אויך, בעוואהרען זיא דיע בעסטע

בעסטע העֶפפֿנונג פֿיר דיע נוקונפֿט, דיע וויא וויר טייכט געגען וויבֿמויזיך רעמויזירמן ואמעסן קעֶננטע וכו' עכ"ל *). שיתו נא לבבכם לו, כי מלבד אשר הוא עזר לו מעט להבנת הגדר הנ"ל לאשורו, הנה הוא עוד מוצא לדברים רבים מועילים לכם בני! ולכל אשר כגילכם. כתבוהו על לוח לבבכם, ושוהו לנגדכם תמיד, ויום יום יודע לכם כי ממנו תוצאות מוסר השכל ומעגלי צדק. וכי יסכן מאד לגבר החפץ להשמר ממוקשי רשע כסל. וכה הוא:

קול יעקב

האזינו בחורי חמד! ואדברה, ושיתו לב לאמרי פי:

א'). לכל תעודה (בעשטיממונג), וענין יחידי לכל אשר עלי תבל לענות בו. בטרם יצאו רבבות צבאות הטבע מרחם תהו הקדיש אל דעות איש איש לעבודה מועדה (בעשטיממטע פֿעררישטונג), אשר היא לו לבדו ואין לזרים אתו. שמש לאור יומם, וירח לאור לילה. עינות מים להרות צחה צמא, ונאות כרמל למלא חית רעבים. רביבים למוגג תלמי שדי. ואגלי טל להשקות ירק דשא. רוח צח להבר, וסופה להרגיז גבעות עולם. ברזל לעבודת האדם, וזהב לצבי עדיו. אלון לבער, גפן לשמח לב, ושושנה יפה־פיה לשעשע עין ראי. שור לשדד עמקים. עוף רננים (זינגפֿאָגעל) להת עדנה לאזן קשבת. דבורה לעשות דבש מתוק על חך. תולעת משי לארוג קורי חן לבגד. ואדם לדעת יוצר תבל ומלאה. מאפע, וללכת בדרכיו, לעשות חסד ומשפט וצדקה בארץ. וכן עשה צור עולמים לכל המון צאצאי הטבע, ויתן אמר וכל אחד מנהם: ראה הפקדתיך היום על עבודתך, אותה תשמור לעשות מעודך עד עת קץ, חלילה לך מהמיר עבודתך

בעבודה

---

*) ולמרות רוחי ורוח ידידי זה המלא לו אהבה וחנינה לכל אובד ומר נפש וביחוד לי, התגלגלו עלינו תחת שאה מסבות הזמן המתהפך בתחבולותיו, ויסכלו את עצתו, וכעב עברה תקותנו. יהי שם ד' מבורך!

בעבודה נכריה. כאשר אמר נעים זמרות ישראל: ויעמידם לעד לעולם חק נתן ולא יעבור (תהלים קמ"ח). וכן אמרו חז"ל בברכת הלבנה: חק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם (סנהדרין מ"ב א').

ב'). כאשר לטבע כן למלאכה (קונסט) אחותה, גם לכל המון צאצאיה יעוד, וענין יחידי לכל מעשה ידי אמן לענות בו. מלאכת אופה להכין לחם לרעב, ומלאכת טבח לכונן מטעמים למפנק בשרו. מעשה אורג לכסות ערום, ומעשה מתקן עורות (גערבער) למנוע רגלים מיחף. מלאכת יוצר לעשות מחמר כל כלי חפץ, ומלאכת בונה לעשות מסתור מזרם וממטר. מעשה לוטש זכוכית להראות ליושבי ארץ את אשר בשמי מעל, ומעשה ציר (מאהלער) לשמח עין אדם בכל תמונה. פעולת מכונן תמרוקים להבריא הגויה, ופעולת רוקח (אפָטהעקער) להכין תעלה לכל נגע ולכל חלי. וכן לכל מעשה אצבעות אנוש.

ג'). גם לכל דבר חכמת בינה יעוד, וענין יחידי לכל מדע לענות בו. חכמת החשבון (רעכענקונסט, אריטהמעטיק) למנות כל מספר כקטן כגדול. וחכמת המדידה (מעסקונסט, געאָמעטריע) למד רחבי ארץ ותבל מחור נמלה עד מעון ערבות. חכמת הבנין (בויאקונסט, ארכיטעקטור) לאלף מבנה היכלי ענג וארמנות תפארה. וחכמת התנועה (בעוועגונגסלעהרע, מאשינענלעהרע, מעכאניק) ללמד עשות מכונות (מאשינען) להניע במו נטל כבד מהרה קל. ולהחיש פעולת עושי מלאכה. חכמת הנפש (זעעלענלעהרע, פסיכאָלאָגיע) להורות מפעלות נשמת אדם ותכונת המון כחותיה הנסתרים בחביון עזה. וחכמת המוסר (זיטטענלעהרע, עטהיק) ללמד כל מעגל טוב וכל מפעל ישר. וכן לכל חכמה ולכל לקח.

ד'). מה נקל אפוא לדעת, כי גם לכל בית מדרש (שולע) אשר לכל מלאכה ולכל חכמה מהנזכרות ומאחרות, יעוד וענין יחידי אשר עליו אדניו הטבעו, ולא יסבו מוצאו ומובאו וכל אשר נעשה בו, יען יעוד כל מלאכה וכל חכמה הוא יעוד הבית

אשר הוכן ללמדן בו, ורוב דברים בזה הוא אך יגיעת בשר לא לעזר ולא להועיל.

ה'). אחרי הדברים והאמת האלה נתנה נא את לבנו לדרוש ולתור באמת על יעוד הבית אשר אמר אלהים לתתי בו למורה. נתבונן נא אל שמו אשר קרא לו מיסדו ונדע זה עד מהרה בלי עמל. הנה שמו הוא: בית מדרש הרבנים (ראבבינערשולע), וגלוי וידוע לכל איש כי השם ההוא יורה על בית מדרש אשר הוכן והוכר לגדל בו רבנים משכילים בכל חכמה וידעי דעת ומביני מדע, ואשר כח בהם להורות משפטי אל ליעקב ותורתו לישראל, ולרעות את העם מוסר השכל צדק ומשפט ומישרים *) אם כן אפוא אך זה הוא יעוד הבית הזה, ואך אליו היתה מגמת פני מיסדו, לא לגדל בו מורי לשון וחשבון לבחורים וגם בתולות, ולא לגדל בו סופרים ומזכירים בבתי רכולה, לא על אלה חשב יום ירה אבן פנתו, לא! לא! לא היה עם לבבו כי אם להת רעים חכמים לצאן שבטי ישרון לרעות אותם במרעה טוב ושמן, להרביצם בנאות

---

*) מה מאד תדאב נפש כל משכיל הדורש את אלהים על אשר לא התבוננו (בשגגה או בזדון) פקידי הבית הזה למן היום הוסדו ועד עתה אל שמו, לדעת ממנו אבן פנתו. כי על כן לא נמלא יעודו, ותקות מיסדו נשארה מעל. תחת ענב יצא באשה, ותחת תאנה חרול, תחת רבנים יצאו אבנים, ותחת מורים המורים. כל הלמודים הנערכים לרב ומורה השלכו מנגד. לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב. ומאז הוקם הבית הזה לא היה עוד גם אחד בין חניכיו הרבים אשר ידע דין אחד מד' חלקי שלחן ערוך לאשורו, אך תחתיו ידעו דינים אחדים מני השלחן הערוך לסוחרים ולפעלי און, מנהו לקהה אזנם, כי גם תפלות בקר וצהרים הן רשות, לא תפלת ערב לבדה. וכי כל פקודי ד' בעת נקברו. ובעתותנו שבת דת, חדל דין, מוסרות ערוד נפתחו ופרא בלא רסן. הגיע עת לשחק להמון המצות הכתובות בספר התורה. ולבלתי שמוע תפלות נוגש. ויצא יוכ לדרוש אחר כל אכל אשר יאכל, ואחר כל משקה אשר ישתה, יהיה אשר יהיה. ומאד מאד אתמה על הפקידים אשר היו בו עד כה. היככה לא בושו ולא נכלמו לכנות בית כזה בשם: בית מדרש הרבנים? את מי הונו? ועיני מי נקרו? מי אים

בנאות דעת ולנהלם על מי בינה, ולפנות דרכם ממכשולי הפתיות למען לא יתנגפו רגליהם עוד, אך זה היה כל חפצו בבית הזה.

ו׳). עתה בנים שמעו לי ואל תסורו מאמרי פי: אם יעוד בית המדרש הזה הוא לגדל בו רבנים ומורי תורה לישראל בדעה והשכל, שמרו אפוא מזוזות פתחי שתי התורות אשר בכתב ואשר על פה, ושקדו יום יום על דלתות התלמוד והפוסקים ויתר הדברים הנצרכים לרב ומורה, אנכי אורכם כל אלה כיד אלהי הטובה עלי, ואתם תקשיבו לדעת, אני לכם ואתם לי, ומה מאד אשמח אלי גיל אם יהי את נפשכם לשמוע כאשר יש את נפשי ללמד, כבר אמר ר״ע אל ר׳ שמעון בן יוחי: יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק (פסחים קי״ב א׳).

ז׳). אנא בנים יקרים! נטעי שעשועים! אל נא יקל בעיניכם למוד התלמוד, ואל תחשבוהו לכלי אין חפץ בו, אל תבהלו על פיכם, ולבכם אל ימהר להוציא עתק בגאוה ובוז על כל ספר אשר לא בחנתם אותו עוד היטב כאשר נאוה לו, אף כי

בער וכסיל אשר לא ידע ויבין כי השם ההוא לא נאוה לו? אולם מדוע אתמה אך על זה לבדו, הלא יש עוד רבים כיום הזה אשר יכונו בשמות לא נאוי למו. יש אשר יכונו בשם: אוהבים, וכמשחרי לטרף לדם יארובו, יש אשר יכונו בשם: חכמים. ולבותם טח מהשכיל. ויש אשר יכונה בשם: איש הרוח. וכל רוח אין בקרבו. ויש אשר על פני חוצות בשם: צדיק יהולל ובסתר הוא רב פשע. ויש אשר בראש המיות בשם: עשיר יקרא ובביתו חסר וכפן. סוף דבר! אין אמת, ואין נכוחה, תבל ויושבי בה בכזב יחסיון ובשקר יסתרו. אנא אל אמת! שלח נא עד מהרה ברד ויעה מחסה כזב, וסתר שקר מים ישטופו, ותגלה תעלומת האמת מני חשך, או אז יתראה כל דבר כאשר הוא. הזאב לא יתחפש בגד כבשים. והנקלה לא יתהדר בשמלת הנכבד. ובזה חמס ושד יתמו, עמל ואון יספו, שלום כדשא יפרח, ומים עד ים לא ישמע פרץ וצוחה. הה! מתי תמלא שאלתי זו! אך אתה תדע! ולך אני תפלה כל היום, כי תהיה עם ידידי הנ״ל, וכי תאזרהו חיל לנחות את הבית הזה כמאויי לבבו, ולמנות בו כל חסרון ולתקן בו כל מעות. אמן.

כי על ספר גדול ורחב ידים כהתלמוד, אשר אין לאל יד איש לדעת אותו ולהבין נתיבותיו, כי אם אחרי הגותו בו שנים רבות בעין חודרת. אל תקנאו בבוזי התלמוד, ואל תתאוו להיות אתם, כי אך נבערים מדעת בוז יבוזו לו, אך אשר לא יכירו דרכיו ישימו לאל מלתו. ככתוב בכוזרי (מאמר ג' סי' ס"ז) וז"ל ואין שונא אותה (המשנה) אלא מי שאינו מבינה ולא מתעסק בלמודה וקריאתה, וישמע מדברי החכמים השיחות והדרשות ויגזור עליהם בדרך מקרה ובחסרון, כאשר גוזר על האדם בחסרון מי שיפגענו מבלי מבחן ואורך הכרה עכ"ל. ויש בזה ט"ס, וצ"ל וישמע מדברי החכמים השיחות והדרשות בדרך מקרה ויגזור עליהם בחסרון כאשר וכו', ור"ל וישמע מדברי החכמים השיחות והדרשות אך בדרך מקרה ועראי ולא בדרך קבע ועיון. על כן יגזור על חסרונם, כאשר יגזור מי שיפגע באדם בהשקפה הראשונה על חסרונו מבלי מבחן ואורך הכרה, וכל זה נעלם מבעל אוצר נחמד יעו"ש. וכעין זה כתוב במבחר הפנינים (שער החכמה) וז"ל כסיל אחד שחק על דברי חכם אחד, אמר לו החכם: אם היית יודע מה שאני אומר לא היית מבזה אותי עכ"ל.

ח'). נסו נא את הדברים האלה וקראו בתלמוד בשום שכל ובבר לב, ורחקו מעל נמהרי לב, ואל תלכו בדרך האיש המעיין הנזכר במורה נבוכים (ח"א פ"ב) וז"ל. עוד ראיתי כי הוא האיש המעיין בכל דבר בתחלת רעיוניו וזממיו, והחושב שיבין ספר גדול הערך בעברו עליו בקצת עתות הפנאי מן השתיה והמשגל, כעברו על ספר מספרי דברי הימים, או שיר מן השירים עכ"ל. וכעין זה כתוב בשו"ת הרשב"ש (סי' ג') וז"ל מה שלא השיגוהו החכמים והרבנים השלמים כי אם לאורך ימים, אתם חושבים ללומדו מבלי מלמד על רגל אחת [רומז למ"ש בשבת (ל"א א') : ע"מ שתלמדני כל התורה כלה כשאני עומד על רגל אחת] כאלו הוא פיוט אחד, או שיר אחד עכ"ל. ובינו בספרי חכמי לב המופיעים נהרה על מחשכי האגדות, איש איש לפי תכונת

נפשו

נפשו, זה בנר הבקרת, וזה בלפיד המחקר או אז תראו עין בעין כי דברים אשר לא כן נחפאו על התלמוד, וכי אך אנשים אשר לא ידעו דרכיו ולא ישבו בנתיבותיו נתנו בו דפי. ומלבד אשר בוזי התלמוד לא ידעו דרכיו, ולא באו אל אוצרותיו, ולא התהלכו בחקר תעלומותיו, אראכם עוד נגד השמש אם יהיה אלהים עמדי ונתן לי חיל ועצמה, כי לא כדורש אמת ומבקש דעת דברו את אשר דברו, רק כאויב ומתנקם, או כזולל הון ושואף בצע, וכי זה שפך בוז בעבור איבה טמונה בחבו, וזה בעבור בצע כסף, וזה למען יחשב לחוקר ובלתי מאמין לכל דבר (יעוין ס' החנדבוך דער כעליגיאָנסווישסענשאַפט פיר דיא קאַנדידאַטען דער פהילאָזאָפיהע להחכם יאַקאָב פרינט, ח"א, כרך א', פרק רי"ז, ופרק רי"ט). סוף דבר! כלו סג יחדו נאלחו, אין גם אחד בהם אשר יתהלך בתם לב וידבר בנקיון רוח, איש לדרכו פנה, לבצעו נטה.

ט'). מהלל שם ד' אשר בעזרו הכנתי תשובות נכונות על ספר הבוזים ההם אשר באמת לא אחשבם לספרים כי אם לכתבי לצון ותקקי שטנה (שמאָהשריפטען, פאַסקוויללען). והדפתי את דבריהם כהנדף גלגל מפני סופה. הא לכם אהובי לבי! מעט מני התשובות ההן לאות ולמופת. וזה הנא:

י'). באחד מכתבי לצון ההם מובאה ראיה על העדר מציאות מצות תפלין בתורת משה מאשר לא נמנה הנחת תפילין את הדברים אשר צוה ד' את יחזקאל בן בוזי לעשותם הפך כל האבלים (יחזקאל כ"ד י"ז), אף כי האבל אסור לדעת חז"ל להניח תפילין ביום הראשון ככתוב בס' משנה תורה להרמב"ם (הלכות אבל פ"ד הלכה ט'), ע"כ הראיה. הביטו נא בני! וראו פה מהירות הקריאה בספר אשר לא ראיתם עוד כמוה מעודכם עד היום הזה. המחבר הזה קרא בראש הלכה ט' הנ"ל, ומסופה העלים עיניו. ואם היה קורא גם בסופה היה רואה כרגע כי ראיתו היא אפס ואין. וז"ל ההלכה ההיא ראשה וסופה: האבל ביום ראשון לבד אסור להניח תפילין וכו' ומנין שהוא אסור ביום

(8) ראשון

ראשון להנית תפילין? שהרי נאמר ליחזקאל פארך חבוש עליך (הוא בפרשה הנ"ל) מכלל שכל העם אסורין עכ"ל. והוא לקוח מן התלמוד (מ"ק ט"ו א'). וכ"ה בתי"בע (יחזקאל שם) ועיי"ש ברש"י וברד"ק. הנה לנגד עיניכם כי לדעת חז"ל אשר אבל אסור להנית תפילין ביום הראשון נמנה הנחת תפילין את הדברים אשר צוה ד' את יחזקאל בן בוזי לעשותם הפך כל האבלים. ומה ראיה יש אפוא על העדר מציאות מצות תפילין בתורת משה? ומה מאד דאבה נפשי על כליון הזמן בסתירת דברי רוח כאלה.

י"א). עוד ב' ראיות מובאות שמה על הענין הנ"ל. ואלה הן:

1 המלחים שאלו ליונה הנביא לאמר: ואי־מזה עם אתה (יונה א' ח'). והנה בימי התלמוד היו היהודים מחויבים לשאת עליהן התפילין כל היום, וכן היה בלי ספק בימי הנביאים ואנשי כנסת הגדולה אם היתה מצות תפילין במציאות בימי קדם, ומה למלחים אפוא לשאול את פי יונה: ואי־מזה עם אתה? הלא המה היו ביפו אשר הוא בנחלת מטה דן, וראו בלי ספק יהודים רבים נושאים עלימו תפילין והיו יכולים אם כן לדעת כי יונה הוא יהודי ע"י התפילין אשר היה נושא עליו?

2 באסתר (ג' ד') כתוב: ויגידו להמן לראות היעמדו דברי מרדכי כי הגיד להם אשר הוא יהודי וזה יורה כי גם עבדי המלך אחשורוש גם המן לא ידעו אשר מרדכי הוא יהודי. אף כי ראוהו יום יום. ואיככה יתכן זה אם היתה מצות תפילין במציאות בימי קדם? הלא בשושן היו יהודים רבים, והיו נושאים בלי ספק עליהם לפי דעת התלמוד את התפילין גם בלכתם הנה והנה ברחובות קרת, וכן מרדכי אשר היה מאנשי כנסת הגדולה היה נושא עליו בלי ספק אות קדש ההוא כל היום. ואיככה אפוא לא הכירו כרגע את עם מרדכי?

י"ב). שמעו בני! וקחו אמרי, ויגלה לכם עד מהרה כי ב' הראיות ההן הן הבל וריק. דעו נא כי חז"ל צוו למשמש

בתפילין

בתפילין בכל שעה. ככתוב בשבת (י"ב א') וביומא (ז' ב' וח' א'), ובמנחות (ל"ו ב'), וז"ל חייב אדם למשמש בתפילין כל שעה ושעה. ק"ו מציץ, מה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת אמרה תורה והיה על מצחו תמיד שלא יסיח דעתו ממנו, תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כמה וכמה עכ"ל, וכ"ה בס' משנה תורה להרמב"ם (הלכות תפילין פ"ד הלכה י"ד) וז"ל: חייב אדם למשמש בתפילין כל זמן שהם עליו, שלא יסיח דעתו מהם אפילו רגע אחד, שקדושתן גדולה מקדושת הציץ, שהציץ אין בו אלא שם אחד, ואלו יש בהם כ"א. שם של יו"ד ה"א בשל ראש וכמותן בשל יד, עכ"ל. ועפ"ז כתב הרמב"ם (שם הלכה י"ג): מצטער ומי שאין דעתו מיושבת ונכונה עליו פטור מן התפילין, שהמניח תפילין אסור לו להסיח דעתו מהם עכ"ל. ובלי ספק לשון פטור איננה מדוקדקת, כי הוא גם אסור, כאשר יורה מ"ש אח"ז: אסור לו להסיח דעתו מהן. ועל פי הדברים האלה נדע ברור כי יורדי הים באניות כיונה הנביא אינם מניחים תפילין, ועושי מלאכה במים רבים אינם נושאים אות על ידיהם וטוטפות בין עיניהם. יען כי אז אין דעתם מיושבת ונכונה עליהם, ככתוב בתמיד (ל"ב א') וז"ל כל נחותי ימא לא מיתבא דעתיהון עד דסלקין ליבשתא עכ"ל. ובתרגום המיוחס אל יב"ע (דברים כ"ה י"ח): יאתון בית ישראל הויתון לעיין ומשלהון מסוגי שעבודא דמצראי ומן דלותי גלילי ימא דעברתון במצעיהון עכ"ל. ובהלכות הרי"ף (שבת פ"א, דין אין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם השבת). היינו טעמא דאין מפליגין בספינה פחות מג' ימים קודם השבת משום בטול מצות עונג שבת, דכל ג' ימים הוה להו שנוי וסת משום נענוע הספינה, כדכתיב בהו יחוגו וינועו כשכור (תהלים ק"ז כ"ז) ולא יכלו למעבד עונג שבת, ולאחר ג' ימים הוה להו נייחא ובעי מבלא ומקיימי מצות עונג שבת עכ"ל. וברקח (ס"ם קצ"ז): לפי שכשיורד בים מעיו מתהפכין עליו ונפשו קצה עליו מרעש

גלי

גלי הים עכ"ל. וביחוד בימי קדם אשר לא נשלמה עוד מלאכת החובלים, ולא נתן עוד דרך בים ונתיבה במים עזים כבימינו. וגם בלעדי זה לא היתה דעת יונה מיושבת ונכונה עליו בעבור ברחו מלפני ד'. כמבואר לכל יודעי תבונת רוח הבורחים ומעמד נפשם. ויעוין ב"מ (ל"ט א': בורח הרי הוא כשבוי. ופי' רש"י שם: שאין דעתו מיושבת עליו מחמת שהוא בהול עכ"ל.

י"ג). ומלבד כל אלה, הנה אין כל ספק כלל כי החזיקו כל הנביאים בלמוד היקר: לא יהא אדם ער בין הישנים, ולא ישן בין הערים, ולא בוכה בין השוחקים, ולא שוחק בין הבוכים, ולא יושב בין העומדים, ולא עומד בין היושבים, ולא קורא בין השונים, ולא שונה בין הקוראים, כללו של דבר אל ישנה אדם ממנהג הבריות (מסכת דרך ארץ זוטא פ"ה), ולא עשו לנגד עיני הבריות מעשים זרים למו, ולא נשאו עליהם את התפילין בבואם בסוד אנשים אשר לא מעם ישראל המה, וכי נזהרו תמיד לבלתי יהיו לעג וקלס לרואיהם, גם לבלתי ישימו מצות אל הכבוד מנוד ראש בשכניהם, ויעוין טור א"ח (סי' תקנ"ד) בשם אבי העזרי לענין חליצת מנעל בט"ב: נראה דבזמן הזה שאנו בין העמים שאין צריך לחלוץ אלא כשנכנסין ברחוב היהודים או בבית ישראל עכ"ל. ובברכות (י"ט ב'): גדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת שבתורה עכ"ל. ובעבור זה היו לדעתי בימי חכמי התלמוד כל בתי מדרשות ובתי כנסיות בשדות מחוץ לעיר (ברכות ב' א' תוס' ד"ה מברך, ושם ו' א' תוס' ד"ה המתפלל, שבת כ"ד ב' רש"י ד"ה משום סכנה, סוטה מ"ט ע"ב רש"י ד"ה ובית הועד, ב"מ כ"ד א' רש"י ד"ה דיתבו בהו, ויעוין היטב סוכה י"ו ב' רש"י ד"ה ומאי מעשה). ואף שכתוב במשנה תורה להרמב"ם (הלכות תפילין פ"ד הלכה כ"ה והלכה כ"ו) כי מצות התפילין היא לשאת אותם כל היום? זה הוא רק לענין היות המצוה באופן נבחר עד מאד, אבל לענין יציאת ידי חובתה די מן התורה אף ברגע אחד, ומדרבנן במשך ק"ש, כי לא נזכר בתורה שעור

כלל

כלל למשך המצוה ההיא, וגם בתלמוד לא נזכר מפורש בשום מקום, כי צריך לשאת התפילין כל היום, אך נראה כן ממנהגי איזה חכמים, כמו שמובא במשנה תורה (שם הלכה כ"ה) ממנהג רב, והוא רק מנהג חסידות.

י"ד). ועל פי הדברים האלה נדחה גם הראיה מאסתר הנ"ל, כי גם מרדכי לא נשא את התפילין בשבתו עם זקני ארץ בשער המלך, ואם התירו חז"ל לקרובים למלכות לעבור על מצות ל"ת שבתורה בקום ועשה, ולספר קומי (ב"ק פ"ג א') אף כי לעבור על מנהג חסידות הנ"ל בשב ואל תעשה.

ט"ו). בינו נא עוד ודעו, כי אם לא נאמר ככה יקשה גם לפי דעת הלץ איככה לא הכירו המלחים את עם יונה, ועבדי המלך אחשורוש והמן את עם מרדכי ע"י הציצית אשר על כנפי בגדיהם? הלא המצוה ההיא כתובה מפורשת על ספר תורת משה (במדבר ט"ו ל"ח) ואין חולק עליה גם בעדת הקראים, וכפי הוראת לשון: וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ד' (שם ל"ט) לא התקיים המצוה ההיא כראוי כי אם בהיות הציצית על האדם מבחוץ לעיני השמש כל היום, וכן כתוב בפי' הראב"ע שם: מצותו להיותו נראה עב"ל, ושם ל"ח כתוב: והנה מצוה על כל מי שיש לו בגד בארבע כנפות שיתכסה בו ביום תמיד, ולא יסירנו מעליו, למען יזכרו. והמתפללים בטלית בשעת התפלה יעשו זה בעבור שיקראו בקריאת שמע: והיה לכם לציצית, ועשו להם ציצית, רק לפי דעתי יותר הוא חיוב להתעטף בציצית בשאר השעות מבשעת התפלה, למען יזכור ולא ישגה ולא יעשה עברה בכל שעה, כי בשעת התפלה לא יעשה עברה עב"ל. וכ"ה דעת כל חכמי הקראים, ככתוב בספר אדרת אליהו לר' אליהו בשייצי?

י"ו). שימו נא את המעט הזה מני תשובותי על לבבכם, למען דעת, כי נואלו בוזי התלמוד, וכי לא ידעו דרכיו, ומשפטיו בל יבינו, וקוה תקוה נפשי כי אם תתנו לי את דודיכם באמת

כאשר

כאשר אני נותן לכם את דודי, ותמשכו אחרי כילד אחרי משעשעהו על ברכיו ותינקו את שוד למודי באהבה, אזי ימחה כעב בוז התלמוד מלוח לבכם, ותחתיו יחרת בו כבודו בחרט שלהבת יה אשר גם נהרות איתן לא ישטפוהו, ומה יקר יהיה לי העת ההוא, לא אחליפהו בכל חמודות חלד.

י"ז). ועוד יותר תודע לכם יקרת התלמוד לעת אשר אראכם בעזרת צורי את מעשי לכבוד התלמודים והמדרשים, וליום אשר אתנה לפניכם בסדר נכון מאד כל החכמות הכלולות בהם, ותחז עינכם אשר לא פללתם, ולדוגמא אשימה עתה לנגדכם ענין אחד מהן בקצור מופלג וכו' [פה הבאתי את כל הענין הראשון אשר במחברתי: חוט המשלש]. שימו נא עינכם על הענין ההוא וילמדכם דברים רבים להועיל, ואף גם יראכם את יקר תפארת גדולת בעלי התלמודים והמדרשים.

י"ח). נשובה עתה אל הענין אשר החלונו לדבר בו, והוא יעוד המדרש הזה. הודעתי אתכם כי יעודו הוא לגדל בו רבנים ומורי תורה לישראל בדעה והשכל. ועוררתי את רוחכם לשמור מזוזות פתחי שתי התורות אשר בכתב ואשר על פה, ולשקוד יום יום על דלתות התלמוד והפוסקים ויתר הדברים הנצרכים לרב ומורה. הואילו נא צאן מרעיתי! ושמעו בקול רעכם, ולמדריככם בארח מישור הטו אזניכם, עשו רצון מיסדי הבית הזה, הפיקו זממי פקידיו, ושיתו מעיניכם לענינים הנזכרים, ולמדו אותם בלב שלם ובנפש חפצה, גשו אליהם בשמחות וגיל, ואל נא יהיו למועקה במתניכם ולנטל חול בשכמכם, כי אך הלמוד בשמחה יך שרש, ישא ענף, ויעש פרי, אל תפחדו ואל תרהו כי אעמים עליכם משא הפלפולים הנפתלים וההדודים העקשים. לא! לא! אלה תועבת נפשי המה, כמו דוה אזרם. מני יום טעם טעמתי מעט דבש אמת ומישרים ותאורנה עיני, מאסתי בדרך שקר ושטיתי מעל ארחות עקלקלות. ואחת שאלתי מאת ד' אותה אבקש.

אבקש : העבר עיני מראות שוא ואל תצל מפי דבר אמת, יהי נא חסדך ללמדני טוב טעם ודעת, ולהטות לבי אל מישור ואל אל עקוב, דבקתי תמיד בספרי הראשונים אשר תורת אמת היתה בפיהם, ורוח עועים לא נמצא בקרבם, טוב לי רסיס מי האמת ההלכים לאט לאט מהמון מים זידונים הרועשים כרעם בגלגל, מלה אחת אשר בצדק ומישרים יסודתה יקרה לי מרבבות פלפולים וחדודים מעקלים. מאד דבקה נפשי אחרי היודעים יקרת האמת ויקרת הזמן. ואינם מבלים ימים רבים בלמוד עלה אחד בלהג הרבה ובארח צלמות ולא סדרים, וכלאתי רגלי מארח דור פתלתל. דור חכם בעיניו. דור אשר ידמה בנפשו בי בתורת ד׳ חפצו, וכי יהגה בה יומם ולילה, ובל יבין גם עשירית מסכת אחת לאשורה, יבלה רוב שנותיו בבית המדרש וישב על המון ספרים, ויכלה בשרו ושארו, ומה יאסף בחפניו בכל יגיעתו? אפס ואפע. אין בהם אף ידיעת דין אחד לאמתו ובאור הלכה אחת כראוי. על כן יקירי! היו בטוחים כי יערב עליכם למודי אם תשימו לו לב, וכי ימתקו לכם רגעי שבתכם עמדי על ספרי תושיה ומזמה.

י״ט). בכלותי לדבר ביעוד המדרש הזה וביעודכם אעירה ואעוררה אתכם לנצור את כל חובות המוסר אשר הם על כל חניכי בתי ספר בכלל, והם ערוכים פה לפניכם בספר מיוחד אשר כוננתיו למענכם כאישון עינכם, ולהשוותם לנגדכם תמיד, כי אך בהם תמלאו אחרי יעודכם, ובלתם יהי יגיעכם לריק ופעלכם לאפע, וכמטר עלי חלמיש צור וכטל עלי צחיח סלע כן יהיה לקח מורכם על לבבכם, לא ירוהו, לא יולידהו, ולא יצמיחהו, אך ישוב ריקם אל מורכם, ולבבכם ישאה שממה, אין ציץ, ואין תנובה, כי לב האדם מנעוריו הוא חלקה מלאה חרולים, ואם לא תעדר במעדר המוסר לא תכשר להצמיח מוצא דעת ולהוציא פרי תנובה. גם דעו כי אם שמור תשמרון את החובות ההם תמצאו חן וחסד בעיני אלהים ואדם, וכשושנה רעננה תהיו לשעשועים לכל

רואיכם

רואיכם. ואם לא תשמרון אותם, סחי ומאוס תהיו, וכל עין תשורכם כמו דוה שקץ תשקצכם. כי אין תועבה ואין געל נפש כאיש חדל מוסר וסר טעם.

ב

גדר: מחלוקת אם יש ברירה או אין ברירה.

הבנת גדר המחלוקת אם יש ברירה או אין ברירה לאשורו צריכה ארך דברים וכביר מלים, כי הענין הנגדר הוא גדול ורחב ידים ונפרד לראשים רבים, וגם הוא קשה השגה מאד, והיום גם הגליון גם העת קצר מהשתרע. ולכן אין לאל ידי עתה, כי אם לתת לפניכם ציור מעט מהענין ההוא. הקשיבו נא בני! ואפתחה במשל פי: שוו נא לנגדכם חומר מה אשר היה בעת צאתו לאור המציאות נעדר מכל צורה בפעל, אולם היה בו כח לקבל אחת משתי צורות שונות, אם זאת או זאת. ויהי לתקופות הימים ויקבל החומר הזה אחת משתי הצורות השונות אשר היו יחדו למבראשונה בכחו. ויחצו החכמים בדעותיהם הנה והנה. אחד אמר, כי אחרי צאת אחת משתי הצורות השונות האלה מן הכח אל הפעל, נחשוב את החומר למוכן ומזמן לה רגע הגלותו לעיני ההויה, וכאלו לא היה בו כח למבראשונה לקבלת הצורה האחרת. הן, לדעו אין כל מקרה (צופאלל) בחלד, ואין בו כל דבר בלי סבה מחיבת אותו, וגם כי איננה גלויה וידועה לנו, לסבת כל הסבות היא גלויה וידועה. וגם בדברים הנעשים בבחירת האדם אם אינם בענין טוב ורע יש לדעו סבה מחיבת יציאת אחד משני אפשרים שונים מן הכח אל הפעל, אף כי לעינינו שוים האפשרים השונים במשקל, ולא נראה באחד מהם סבה מחיבת יציאתו מכח אל הפעל יותר מן רעהו. ולכן יציאת אחד משני נשואים שונים האצורים בבטן כח נושאם אל הפעל היא אות על מציאות סבה מה בהנושא הלזה

המכרעת והמחייבת יציאתו מן הכח אל הפעל, והוא אפוא כאלו נודע לנו עוד בהיות שני הנשואים השונים ברחם האפשר למי יפתח הרחם ולמי יהיה הרת עולם. ואחד אמר, כי אין יציאת אחת משתי הצורות השונות האלה מן הכח אל הפעל אות על הכנת והזמנת החומר לקבלת הצורה הלזו רגע הגלותו לעיני ההויה, ולא נוכל אפוא לחשוב את החומר כאלו לא היה בו כח למבראשונה לקבלת הצורה האחרת. הן, לדעו, יציאת אחד משני אפשרים שונים מן הכח אל הפעל אך בת המקרה הנֶה, בת אשר אין לה אב ואם, בת אשר נולדה בלי כל הכנה והזמנה, ואין אפוא לשפוט ממנה כי הוכן והֻזמן החומר לה יותר מלרעותה בעת צאתו לאור המציאות. וע"פ המשל הזה בינו ודעו לכם, כי דעת האומר: יש ברירה הוא דעת החכם הראשון הנ"ל, ודעת האומר: אין ברירה הוא דעת החכם האחרון הנ"ל. ואם יהיה ה' עמדי אברר ואלבן ואצרוף הדברים האלה בחוברות הבאות.

ג

גדר: מצוה

א). מצוה בכלל היא הודעת רצון המצוה לעשות או לבלתי עשות דבר מה.

ב). הודעת רצון המצוה לעשות דבר מה תקרא בשם: מצות עשה, והודעת רצונו לבלתי עשות דבר מה תקרא בשם: מצות לא תעשה.

ג). הודעת רצון המצוה למיניה הנזכרים, היא פעם בבאור, ופעם אך ברמז.

ד). ההודעה בבאור איננה כי אם בדרך אחד, והוא: אמר ודברים מפורשים היטב, אבל ההודעה ברמז היא בשני

דרכים ראשיים, האחד הוא: אמר ודברים בלתי מפורשים היטב כעין: לאו הבא מכלל עשה. הנזכר בדברי חז"ל, וכדומה. והשני הוא, אתת תנועות הגוף. כמו קריצת עינים, מלילת רגלים, והוראת אצבעות, וכדומה.

ה). הדרך השני אשר בהודעה ברמז הנ"ל לא יתכן כי אם באדם המצוה, אבל לא באלהים המצוה, כי לא יראנו המצוה. ובכל זאת יש לו עוד דרך אחר להודיע בו את רצונו ברמז, בלעדי: אמר ודברים בלתי מפורשים היטב הנ"ל. והוא חקות הטבע אשר חוללה ידו. ומשטר כל היקום, מן הארז אשר בלבנון עד האזוב אשר יוצא בקיר, מן הנשר הגדול ועד הנמלה קטנת קטני ארץ, מן גבהי שחקים ועד עמקי שאול, אשר כלם בחכמה כוננו, ועל פני כלם תו חסד ומשפט וצדקה בחרט שדי נתוה, וכל אדם חזה בהם וכל אנוש יביט אליםו בעין ברה ישפט שפט כי רצון צור העולמים הוא נהוג בחכמה ועשות חסד ומשפט וצדקה בארץ. ועל פי זה מובן היטב עונש סדום על אשר יד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל י"ו, מ"ט), גם כי לא פקד עליה ד' באמר ודברים להחזיק יד עני ואביון, דן היה לאל ידה לדעת כי זה הוא רצון תמים דעים על פי הליכות צבאות הטבע למיניהם אשר לנגדה תמיד. ע"ד אשר אמר ר' יוחנן: אלמלא לא נתנה תורה. היינו למדין צניעות מחתול, וגזל מנמלה, עריות מיונה, דרך ארץ מתרנגול (ערובין ק' ע"ב). ונוכל להוסיף ע"ז עוד: גמילות חסדים מחסידה, כי בחולין (ס"ג א') כתוב: למה נקרא שמה חסידה? שעושה חסידות עם חברותיה עכ"ל.

ד

גדר: כבוד

א'). כבוד הוא אות אשר יתן איש לרעהו על היותו גדול בעיניו.

יסוד

ב') . יסוד בקשת הכבוד הוא תשוקה נטועה בתוך לבב כל איש לדעת כי גדולה נפשו בעיני אנשים אחרים כאשר היא גדולה בעיניו, וכי משפטו אשר הוא שופט עליה אמת וצדק.

ג') . התשוקה ההיא נובעת מן שני מעינות. האחד הוא: אהבת האדם להמשרה, והשני הוא: אהבת האדם לדעותיו. הן, איש איש יאהב להשתרר על רעהו. יען וביען כל איש יתברך בלבבו כי יש לו יתרון מן עמיתו, ולכן יכסוף אשר יודע לו כי יקר הנו בעיני כל רואיו ונושא הן לפניהם, כי בזה תרהב נפשו ועוז יבא בה לשור על אנשים, וכן יאהב כל איש את דעות נפשו, ויכבד את משפטי רוחו, כי קניני נפשו ורוחו כקניני גופו לו המה, ויאהב ויכבד אלה כאלה, וישבע רב עונג לעת מצאו אנשים אשר יתנו לו עדיהם כי צדקו משפטיו ולבבו כן יהגה, ולכן ירדוף לדעת כי לא שקר במשפטו על נפשו כי יקרה היא וכי רב ערכה.

ה

גדר: שלמות הנפש

לא השגת האמת תשלים את הנפש, כי אם הבקשה להשיג אותה, כי שלמות כל דבר הוא מלאת יעודו, ויעוד דבר רוחני הוא התנועה, וכן אנחנו רואים בכל עניני הטבע, כי כל מה שהוא יותר רוחני הוא יותר מתנועע. אבל יעוד דבר גופני הוא המנוחה, ותנועתו הוא אך מפאת מקרה חוצה לו, ולא מפאת עצמו וטבעו. וכל עוד אשר הנפש מבקשת את האמת היא במעמד התנועה, אבל אחרי השגתה אותו היא במעמד המנוחה. תנועת הנפש בעת בקשתה את האמת היא הליכות מחשבותיה מענין לענין וממשפט למשפט. ועפ"ז מבואר מ"ש רז"ל: ת"ח אין להם מנוחה לא בעה"ז ולא בעה"ב (סוף ברכות). כי נפשות החכמים הן טרודות כל ימי חייהם בבקשת האמת, ואינן בעבור זה

במעמד המנוחה כי אם במעמד התנועה, כנ"ל. (דאס גאנצע לעבען דער וועזען איזט געוויססערמאַססען ניכטס, אַלס איינע אונאויפהאָרליכע בעוועגונג).
וכל הענין הזה הוא עמוק מאד, ובמ"א אבבירה מלין עליו, ויתברר ויתלבן ויצרף היטב. וראו למעלה (סוף פתח דברים).

ו

גדר: כילות (קאַרגהייט)

א'). הכילות תפרד לשני מינים. המין הראשון הוא: כילות אשר היא גם בעניני בעליה גם בעניני אחרים. והמין השני הוא: כילות אשר היא אך בעניני אחרים, אבל בעניני בעליה לא תראה ולא תמצא, ולפעמים יראה וימצא בהם עוד ההפך, והוא הפזרנות (פערשווענדונג, אונניטצע פערוועגדונג).

ב'). גדר המין הראשון הוא. מעצור גדול ועצום בקרב לבות בני אדם אחרים בעד כל שמוש בהונם אשר איננו נחוץ מאד לחייהם גם אם הוא למענם. (איבערטריעבענע שפאַרזאַמקייט, נור דאס הָאֶכסטנאֶטהיגע געברויכען, צו ווענינ אויווענדען, דעם געברויך זאָ פיעל נור מאֶגליך איזט איינהאַלט טהון).

ג'). סבת המעצור הלזה היא מרכבת משני דברים, האחד הוא: אהבת האדם לעצמו (ליעבע צו זיך זעלבסט, ווסט זיין איינענעס וואָהל צו בעפערדערן). והשני הוא: פחד חזק ואמיץ כח אשר בלבב בעל המעצור יומם ולילה פן יהי אחריתו מצער אם ראשיתו ישגה מאד, ופן חסר יבואנו אם ישמש בהונו לדברים בלתי נחוצים מאד לחייו ויעדרו ממנו אחרי כן גם דברים אשר חייו תלאים בהם. ומעם הפחד ההוא נסבה כי יאחזהו רעד לרגעים פן יהי חסר כח אם ישחד מכחו בעד זר והסר לחם אם יתן מלחמו לדל. ובגלל שני הדברים האלה עצור יעצור בעד כל שמוש בהונו אשר איננו נחוץ מאד לחייו, ויגרע משארו כסותו ומעונתו כל מותר וכל פרח עורף, ורב לו אכול פת חרבה אך למלט נפשו

מיד

מיד זלעפות רעב, ולבוש בגד בלוא ומטלא אך לכסות ערותו, ושבת בנוה לא תאר לו ולא הדר אך להסתר בו מחרב ביום ומקרת בלילה. וכן יאכל פתו לבדו ומגז כבשיו לא יתחמם יתום, וכל עמלו אך לו ואין לזרים אתו.

ד') . הפחד הזה הוא אחד מתחלואי הנפש (זעעלענקראנקהייטען) הרעים והנאמנים. והוא כעין הפחד אשר לאנשים אחדים מאישון לילה ואפלה, כי תפל עליהם אימתה לצאת או גלמוד שער עלי קרת או לשבת בית בדד, פן תפגעם הלילית העושה במחשך מעשיה, או הרפאים מתחת יאחזום בציצית ראשיהם ללכת עמהם שאולה, או השעירים המפזזים והמכרכרים יתעום בתהו לא דרך ויעמידום באגמי רפש ובצה. הן, גם פחד הכילי גם הפחד הלזה אך בנפש חולה שמו מעונם, אך בנפש נגועה ומֻכת דמיון כוזב (פֿאלשע אונד ניכטיגע פֿאָרשטעללונג, איינבילדונג, הירנגעשפינסט) מצאו קן למו.

ה) אבי הדמיון הכוזב אשר בנפש הכילי הוא אם: מום בכח השופט (איין פֿעהלער איין אורטהיילסקראַפֿט) מלדה ומבטן ומהריון. ואם: העדר דעת תורה וחכמה והליכות חלד. ואם: הליכה בעקבי הורים ומורים. הבינו נא בני! לבבכם, ואבין לכם תכונות ופעולות שלשת אבות אלה לאשורן. דעו, כי יש איש אשר עוד בהיותו ברחם אמו נפרעו פרעות בכח השופט שלו ע"י סבות רבות אשר אין פה מקום באורן. ולכן זמותיו נבוכות וסבוכות, צלמות עליהן ולא סדרי ההקש ההגיוני, וכל משפטיו נפתלים ועקשים. ובלב איש כזה ימצא קן גם להמשפט המעקל כי הנדיבות (וואָהלטהאָטיגקייט) מורישה, וכי חסר וכפן בכנפי ההנהגה הרחבה. (בכייטע הויזהאַלטונג) · ויש איש אשר כח השופט שלו כלו יפה ומום אין בו, ובכל זאת הוא מוליד משפטים מעקלים בעבור היותו נעור ורק מתורה, מחכמה, ומדעת הליכות חלד ודרכי תבל. הן, ראמות וגביש טרם נקה ינקו פהלאת אדמת עפר אשר עלימו וטרם ימרטו למען היה להם ברק אך

 כא בני

כאבני־גר יחשבו, ואת רגבי נחל ימנו. וכן האדם בעוד מצאתו לא רֻחַץ במי בינה ובעוד לא מרט בתורה וחכמה ודעת הליכות חלד ודרכי תבל הנו אך עיר פרא *) ומחשבותיו אך מחשבות ערוד אשר מלחה משכנותיו. לבו סגור חותם צר, וכל רוח לא יבא בו, לא רוח ד׳, לא רוח אהבתו ויראתו, לא רוח ברית רעים וחק אחוה, לא ידע כי יש אלהים אשר ממכון־שבתו ישגיח אל כל־ישבי הארץ לתת להם כנפשם שבעם, ולא אך לחם ומים לשבר רעבם וצמאם, כי אם גם יין לשמח לבבם ושמן להצהיל פניהם. וגם יתן למו בגד ומעון, ולא אך למחסה ולמסתור מבוז וקלון ומקר וחם, כי אם גם לכבוד ולתפארת לשם ולתהלה. ולא יבין כי אך ממנו תוצאות חיים, וכי אך הוא מוריש ומעשיר, לא הנדיבות והכילות, הנדיבות לא תוריש, והכילות לא תעשיר, יש נותן לרש ואין מחסור, ומעלים עיניו רב־מארות (משלי כ״ח, כ״ז), יש מפזר ונוסף עוד, וחשך מישר אך־למחסור (שם י״א, כ״ד), יש אוכל לחם חמודות, ושותה יין הרקח, ולובש בגדי־חפש, וישב בבית תפארה, ועד אל עפרו ישוב יעשר ויקום חילו אם מכלכל דבריו בצדק ובמשפט. ויש אוכל לחם נקודים ושותה מי נחל, ולובש שלמות בלות, וישב במעון צר חדל כל הוד והדר, ובפתע פתאם המס כעש כל הונו, ויחסרו לו גם דברים אשר בלעדם לא יחיה אדם. כה תורנו גם התורה גם החכמה גם דעת הליכות חלד ודרכי תבל. ונקל לכם אפוא שומעי לקחי! לדעת, כי אך באיש אשר לא ילמד תורה, ולא יהגה בחכמה, ולא יבחן הליכות חלד ודרכי תבל, אך באיש כזה ימצא הדמיון הכוזב הנ״ל מנוח, ואך איש כזה יהגה פחד כל היום פן יורש אם ישמש בהונו לדברים בלתי נחוצים לחייו,

ופן

---

*) כעין זה אמר קאנפוציוס במשליו (הלופה להמגיד שנה ששית נו׳ 46): בן אדם נעדר מוסר פרא הוא בתמונת איש עכ״ל. ועל פי זה אדעו על מי אמרו חז״ל: ואין המה קרויין אדם (יבמות ס״א א׳). וכיוצא בדברי ראש הפלוסופים המובאים בהקדמת המעתיק פי׳ המשניות להרמב״ם על סדר נשים.

ופן יראה העני בשבט עברתו אם יפרוש לרעב לחמו וערום יכסה בגד. למדו אפוא תורה והגו בחכמה, וצאו מאחרי התנור והכירים, ושוטו בחלד, והתהלכו ברחבי תבל, ובחנו את הליכותיה ודרכיה, או אז לא יקרב נגע הדמיון הכוזב הנ"ל באהליכם. התורה והחכמה תפתחנה את סגור לבבם. ותמלאנה אותו עצה ותושיה בינה וגבורה, דעת אלהים ויראת שדי, ובחינות העולם תשימנה לפניכם ילדי יום יום ומקרי עת ועת, ותדעו על פי כל אלה שקרות ופחזות הדמיון בכלל וכזבי הדמיון הנ"ל בפרט, וכמו דוה תשקצוהו, ולא תתנוהו לבא אליכם, „צא טמא„ אליו תאמרו. עד כה על תכונות ופעולות שני האבות הראשונים. ועתה אשים דברתי אל האב השלישי, והוא: הליכה בעקבי הורים ומורים. ואומר: יש איש אשר כח השופט שלו נקי מכל מום, וגם לבו לא צפון מכל דבר חכמת בינה, ובכל זאת התגנב אליו הדמיון הכוזב הנ"ל. יען מה? יען כי גֻדל על ברכי הורים ומורים אשר סרו אל משמעת הדמיון הכוזב הלזה, ופחדו־פחד מאין הפוגות אל הונם גם בעת לא היה פחד, ולא אבו לשמש בו, כי אם לדברים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. ועל פי זה נחרת הדמיון הכוזב ההוא על לוח לבו כבעט־ברזל ועופרת, והדבר אשר יחרת על לוח לב האדם בעודו נער קשה מאד להמחות גם במים עזים ובנהרות איתן, כי אז הוא רך כדונג בהריתו אש המסים ויבא בו הדבר החרות מעבר אל עבר. וכן חמדת עשות כמעשה אחרים (נאכאהמונגסגייסט) היא אז עזה כמות, כי כן יסד אדון כל תולדות, למען יהי נקל לאדם לבטא בשפתיו את כל אשר יבטאו אחרים, והוא אחד מרבבות חסדיו על יצוריו, ופעולת חמדה עזה כזאת לא תסור גם בכתוש את מקבלה במכתש ואין עצה לנגד זה, כי אם שקוד על דלתות המחקר החפשי המפתח כל חרצבות הרגל הילדות והשחרות, ומתיר כל אגודות התחקות (נאכאהמונג הנעורים, ומעיר אוזן בבקר בבקר לשמוע בקול הקורא: „אל

תהי

„תהי כאומניך אשר דרך אורחותיך בלעו, מנע רגלך „מנתיבת מאשרים מתעים כאלה, תן שבר התורה לנפשך, ויין „החכמה בכוס הויה, תשתה ותשכח את כל הבל הבלים אשר „דברו מנהליה באזניה עת תפצו לישן אותה על ערש הפתיות „(דיע וויגע דער פֿאבסכנהייט), התורה והחכמה עמודי אש המה אשר „נתן האלהים לאדם להאיר לו הלילה ולהראותו את הדרך הישרה „ילך בה, אך המה יהיו נר לרגלך ואור לנתיבתך, לא נר רקב „עץ ולא אור מתעה (איככליכט)" ואחרי הדברים והאמת האלה נדעה כי איש אשר כח השופט שלו נקי מכל מום, ולבו לטש בתורה וחכמה ודעת הליכות חלד ודרכי תבל, וגדל על ברכי נדיבים ושועים, או שקד על דלתות המחקר החפשי ושקידתו עשתה תושיה, איש כזה לא יוכל להיות כילי ממין הזה. וכן איש אשר כח השופט שלו נקי מכל מום, וגדל על ברכי נדיבים ושועים, אף כי לבו טפש כחלב לא יוכל להיות כילי ממין הזה בעבור אשר ההרגל יאכף עליו וילחצהו לעשות את אשר הסכן הסכין בו מימי עלומיו.

ו') . אל נא תבוזו לכילי כזה, אל תונו אותו בדבר מר, ואל תמלאו פניו קלון, הלא כבר הראתם לדעת, אשר כילותו איננה בחירית, כי אם אנוסית על פי הפחד אשר ימשל בו ממשל רב ויאלצהו ברוב עזו לכלכל את דבריו באיפת רזון זעומה, ומה פשעו ? ומה חטאתו ? . ומלבד אשר בלתי נכון להרע לו, הנה עליכם עוד להיטיב עמו כעם כל חולה ושוכב על ערש דוי. כי מה בין חולה את נפשו לחולה את גופו ? יהמו נא רחמיכם עליו, ובקשו לו ישע, והמציאו מרפא ותעלה לתחלואי נפשו ככל אשר יש לאל ידכם. ודעו לכם, כי כילי כזה יוכל להיות איש טוב, בוכה לקשה־יום ומתעצב לאביון, ואשר ימנע מחפצם ועיניהם יכלה, הוא אך בעבור הפחד הגדול והנורא הנ"ל המושל במכמני לבבו, ועוצר בעד רחמיו. ולכן נאוו לו חמלה וחנינה ומניעת חרפות וגדופים.

גדר

ז). גדר המין השני הוא: מעצור גדול ועצום בקרב לבות בני אדם אחרים בעד כל שמוש בהונם אשר איננו לצרכם כי אם לצורך אחרים.

ח'). סבת המעצור הלזה היא תאוה בלי מצרים להועלת עצמו (איין אונבעשרענקטער עגאאיסמוס. איינע העפטיגע אונד אנהאלטענדע בעגיערדע, אללעס נור אויף זיך אונד זיינען נוטצען אנצווענדען. נור זיין איך אויין פיר דען בעווענגגרונד אללער זיינער האנדלונגען צו מאכען).

ט'). תאוה כזאת לא תמצא קן לה, כי אם בלב נעור ורק מאהבה אחוה ורעות. ואין לב נעור ורק מאהבה אחוה ורעות, אך באיש אשר חכו לא יבין וירגיש טוב טעם דברים רוחנים (גייסטיגע גענים̈סע) אשר גם אהבה ואחוה ורעות בקהלם תחדנה, והם עליו כתפל מבלי מלח וכריר חלמות, ואיננו מוצא טוב טעם רק בדברים גופנים (זיננליכע גענים̈סע). ולכן לא יתעורר ללכת בחקות אהבה ואחוה ורעות ולעשות צדקה וחסד עם איש. הן, לא יתעורר איש לעשות כל דבר, כי אם ע"י הטעם הטוב והעונג אשר הוא מרגיש בעשית הדבר ההוא. וכבר אמרתי בשבבר הימים, כי העונג לאדם כדרבן לבקר, הדרבן יעיר את הבקר למפעלותיו, לשדד עמקים, לאסוף גורן, לשאת מעמסה על כתף. וכן העונג יעיר את האדם למפעלותיו. עונג גופני למפעלות גופנים, ועונג רוחני למפעלות רוחנים (דיע פֿארשטעללונג איינעס קערפערליכען פֿערגניגענס איזט דער טריעב צו קערפערליכע האנדלונגען, אונד דיע פֿארשטעללונג איינעס גייסטיגען פֿערגניגענס איזט דער טריעב צו גייסטיגע האנדלונגען). וגם הדבר אשר השכל מצוה לעשותו, לא יעשהו האדם כי אם בעבור הרגישו את העונג אשר יש בשמירת מצות השכל ובהליכה בחקותיו. וגם הפעולות אשר האדם אנוס ולחוץ לעשותן, לא יעשה רק בגלל הרגישו את העונג אשר ישיג בסור האונס והלחץ מעליו ע"י מעשהו. ונקל לכם אפוא לדעת, כי האיש אשר אין לו ציור מעונג רוחני קשה עליו מאד לעשות מעשים רוחנים.

י'). מדת הכילות משני המינים היא לרוב חשופה לעיני

השמש

השמש, וכל אדם יחזו בה. ולעתים רחוקות היא אך צפונה בקרב ולב עמוק, ולא תראה החוצה. כי אחת מהמדות האחרות אם: גאוה. ואם: בושה תחזק עליה בעזוז כחה, ותחבוש את פניה בטמון, ולא תתן אותה להגלות נגד השמש, וגם תמשל ממשל רב על הפחד הנ"ל, ותאלץ את בעליו להתנהג כנדיבים במקום רואים, והוא לא יעצר כח להלחם עמה ולעמוד לנגדה, והנו לחוץ לעשות כמעשי הנדיבים וללכת בארחות השועים גם אם הוא לבוש חרדות ולבו מלא פחד, ומשלו כאיש הירא עד מאד ללכת בדד במו אפל. וכי יאיץ בו הלחץ (דיא נאָטהווענדיגקייט) ללכת לדרכו ילך גם בדד בין אבני אפל וצלמות, והפחד לא יעצרהו, כי לפני הלחץ אין עומד, ואין מעצור, הוא ישבר בריחי ברזל וחומת נחושה ינפץ. כאשר יאמר משל האשכנזי (נאָטה בריכט אייזען). אולם התסתר הכילות במסתרים ואיש לא יראנה? התליט פניה בענן ועין לא תשורנה? לא! לא! גם בעת אשר תשכן עליה עננה נשקפה לברי עין מבעד לאשנבי בעליה ע"פ אותות נאמנים. הכילות ממין הראשון הגלה.

א'). על פי המשמר הגדול עד בלי די אשר ישית בעליה לקניניו, יביאם חדר בחדר, ויחביאם בארגז תוך ארגז, ויסגרה באלף מסגרות, ולפעמים גם כל זה לא ישפוק לו עוד, ויקח צרור הכסף ויענדהו על גרגרותיו, ולא יסיר הענק ההוא מעליו גם בשכבו. הן, משמר גדול כזה מורה על היותו מפחד תמיד פן חסר יבאנו, ופחד תמידי כזה הוא חטר מגזע הפחד הנ"ל, ומציאות החטר תעיד על מציאות הגזע.

2). עפ"י ההקפדה היתרה אשר לבעליה על השתמשות זר בקניניו גם בדרך שאלה, ולפעמים תשלח ההקפדה היתרה קציריה עד הנגיעה לבדה בקניניו, ותוכח עליהם אנשים לאמר: אל תגעו בהם, ואצבע אל תשלחו למו. כי גם הקפדה יתרה כזאת תורה על היותו מפחד תמיד פן חסר יבאנו.

3) . על פי היגון הגדול אשר לבעליה כי תאבד ממנו גם גרה אחת וכי יקרה גם נזק קטן מאד בהונו . הן , גם זה הוא אות נאמן על היות תמיד קול פחדים באזניו פן מצרי עני ימצאוהו וחצי רעב ימחצוהו . והכילות ממין השני תגלה על פי האותות אשר יוכר בהם כל מעשה אם נעשה ברצון או אך באונס . הן , פני העושה דבר ברצון יצהלו כמו דֻשנו בשמן ששון , וידיו ורגליו כנפי רוח למו להחיש מעשיהן . לא כן העושה דבר באונס , על פניו צלמות וידיו ורגליו נוהגות בכבדות כמו הגשו לנחשתים . וכן הכילי העושה מעשי נדיבים אך בעבור אשר אחת המרות הנ"ל הכבירה עליו אכפה הוא סר וזעף עת על נדיבות יקום , תארו חשך משחור , ידיו כבדות , ורגליו מעדנות תלכנה , ולחץ לבבו לא יעצר כח לשבת פנימה כבת מלך , אך כהומיה וסררת עזב יעזב כל בתי הנפש , וילך לו חוצה , ויגלה את נבלותו לאור יומם .

י"א) . עוד רגע קטן אתמהמה פה , בטרם אלכה לי , ואדבר על שמות בעל הכילות . הנה אלה שמותיו בספרי קדשנו : א' : כילי (ישעיה ל"ב, ה') . ב' : כלי (שם ושם ז') . ג' : רע עין (משלי כ"ג ו') . ונקל לכם לדעת , כי ב' השמות הראשונים הונחו גם על הכילי ממין הראשון גם על הכילי ממין השני , אבל השם האחרון הונח אך על הכילי ממין השני . הן , אך הכילי בעיני אחרים לבדם הוא : רע עין . ואלה שמותיו בתלמודנו : א' : ציקן (פסחים פ"א ב' במשנה) . יעוין שם בפי' רש"י , בערוך (ערך צקן) . ב' : צר עין (סוטה ל"ח ב') . ג' : קמצן . (חולין מ"ו א') . ד' : עכברא דשכיב אדינרי (סנהדרין כ"ט ב') . ולשון ההוא דהוו קרו ליה עכברא דשכיב אדינרי הכתובה שם תורה כי לא היה השם הלזה מיוחד מחז"ל לכל כילי אך כילי אחד נקרא ככה מאנשים אחרים דרך משל . ונ"ל , כי ציקן הוא כמו צינק (Cynikre הינדיש , חיין הינדיטפר אפנט) , ע"ד כבש־כשב . ור"ל איש אשר מנהגו מנהג כלב , כי גם הכלב יתואר במדת הכילות , כידוע .

והוא

והוא כעין שם: ציניקער לבת הפלוסופים אשר כמו הכלב עשו את כל צרכיהם הטבעים לעיני כל רואה, ולא בושו, והיו לפנים בארץ יון. ואגב גררא אעיר כי נגד הכת הזאת אמרו חז"ל: האוכל בשוק דומה לכלב (קרושין מ' ע"ב). עתה נעזבה נא בני! את הבילות, נשטט מעליה ונעבור, ולא נשרת באיפתה הזעומה, כי אם בשיחות חולין ובדברים בטלים, ויהי ד' עמנו, ויחננו דעה בינה והשכל באיפה גדולה עד בלי די, ונהיה מאשרים בארץ כל עוד נשמת שדי החינו. אמן:

חֹבֶרֶת רִאשֹׁנָה כָלָתָה
וְתוֹחַלְתִּי לֹא שָׁבָתָה.
עוֹד בְּלִבִּי פֹּרַחַת
כְּמוֹ גֶפֶן סֹרַחַת.
צוּרִי יְשִׁיתֵנִי בְּרָכוֹת
וְאֶעֶרְכָה עוֹד מַעֲרָכוֹת.

מליצות אשכנזיות בספר איוב

א'). האשכנזי יאמר לפעמים: אויבער־האנד תחת: אויבעראל. פאן אללען ארטען. וכן באיוב (כ', כ"ב): כל יד עמל אמר ר"ל: אויבער־האנד נעמענד. אויבעראל, פאן אללען ארטען איבעראל, כל מין צרה ולוקה.

ב'). האשכנזי יאמר לפעמים: דיעזער אנצוג קליידעט איהן גוט. תחת: דיעזעס אנצוג איזט איהם אנגעמעססען. וכן באיוב (כ"ט, י"ד): צדק לבשתי וילבשני. אמר ר"ל במלת: וילבשני אונד עס קליידעט מיך גוט. עס איזט מיר אנגעמעססען: הצדק נאוה לי. ואולי גם: וילבש בגדי נקם תלבשת (ישעיה נ"ט י"ז) ר"ל ככה.

יעקב רייפמאנן.